Котикова О. І.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Конспект лекцій

Миколаїв
2016

УДК 338.24(075.8)
ББК 65.23-18
К

Друкується за рішенням науково-методичної комісії факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету від 23.11.2016 р., протокол №3

Автор:

О.І. Котикова – д-р екон. наук., професор, завідуюча кафедрою економіки підприємств, Миколаївський національний аграрний університет.

Рецензенти:

І.Г. Яненкова– д-р екон. наук, професор, професор кафедри економіки підприємства, Чорноморський національнийуніверситет ім. Петра Могили;

І.І. Червен–д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри управління виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств, Миколаївськийнаціональний аграрний університет.

Котикова О.І. Державне регулюваннята економікита економічна політика: конспект лекцій / О. І. Котикова. – Миколаїв : МНАУ, 2016. – 137 с.

У конспекті лекцій розглядаються організаційно-економічні механізми державного регулювання економіки та світовий досвід, набутий у цьому напрямку. Розкриваються цілі, принципи, функції, методи, засоби та інструменти державного регулювання економіки, особливості регулювання її окремих сфер і об'єктів. Розглядаються загальні наукові засади економічної політики: предмет і теоретичні засади економічної політики; основні принципи формування і реалізації економічної політики; методи економічної політики; інституційні засади економічної політики; соціальні інтереси та економічну безпеку.

Конспект лекцій охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для вивчення дисципліни, і відповідає навчальній програмі з дисципліни «Державне регулювання економіки та економічна політика».

Для здобувачів вищої освіти зі спеціальностей 073 «Менеджмент» та 074 «Публічне управління та адміністрування».

©Миколаївський національнийаграрний університет, 2016
© Котикова О.І., 2016

ЗМІСТ

стор.

ВСТУП……..…… 4

МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ..... 5

1.1 Об’єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки..... 6

1.2 Органи державного управління в системі державного регулювання економіки..... 11

1.3 Методи регулювання економіки..... 21

1.4 Прогнозування соціально-економічного розвитку..... 25

1.5 Макроекономічне планування..... 29

1.6 Програмування національної економіки..... 34

МОДУЛЬ 2. ЗАГАЛЬНІ НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ..... 39

2.1 Предмет і теоретичні засади економічної політики..... 39

2.2 Основні принципи формування і реалізації економічної політики..... 48

2.3 Методи економічної політики..... 58

2.4 Економічна політика і суспільні інтереси..... 64

2.5Інституційні засади економічної політики..... 70

2.6Економічна політика та економічна безпека..... 78

2.7Законодавча та інституційна база економічної політики в Україні..... 95

МОДУЛЬ 3. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ..... 100

3.1 Державне регулювання розвитку регіону..... 100

3.2 Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів..... 106

3.3 Місцеві бюджети..... 112

3.4 Вільні економічні зони..... 115

3.5 Державне регулювання природоохоронної діяльності..... 123

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ..... 128

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 132

СПИСОК ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 134

ВСТУП

Державне регулювання соціально-економічного розвитку країни є істотною ознакою сучасної ринкової економіки змішаного типу. Розумний симбіоз ринкових і державних регуляторів дає змогу реалізовувати соціально-економічні цілі розвитку суспільства, досягати високої ефективності виробництва, стабільного економічного розвитку, забезпечувати соціальну справедливість.

Трансформація економічної системи України ставить за мету формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Досягти цієї мети неможливо без активної участі держави.

Мета курсу – дати здобувачам вищої освіти знання про сутність, засоби, сфери, об'єкти і механізми, а також розкрити основи методології, методики та організаційних основ державного регулювання економіки.

Завдання курсу – сформувати у здобувачів вищої освіти навички до самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен знати: призначення, переваги та недоліки державного регулювання економіки; концепції економічної політики; особливості державного регулювання економіки в регіонах і на підприємствах; сутність і складові принципи державного регулювання економіки та економічної політики; методи і засади державного регулювання економіки т економічної політики; методи і розробки і реалізації державних національних, регіональних і галузевих програм; механізм реалізації економічної політики; структуру управління державою; завдання органів місцевого самоврядування; нормативно правові та інтелектуальні засади державного регулювання економіки та економічної політики; досвід державного регулювання країн з розвинутою ринковою економікою.

Вивчення навчального матеріалу дисципліни сприятиме підвищенню рівня загальноекономічної підготовки магістрів, формуванню в них навичок до самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

МОДУЛЬ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Форми економічного розвитку суспільства.
2. Функції держави в сучасній економіці.
3. Сутність державного регулювання економіки.
4. Принципи державного регулювання економіки.
5. Організаційна структура управління державою.
6. Президент України та Адміністрація Президента України, їх функції.
7. Функції Верховної Ради України.
8. Склад та функції органів виконавчої влади.
9. Сутність та класифікація методів регулювання економіки.
10. Правові та адміністративні методи регулювання економіки.
11. Економічні та пропагандистські методи регулювання економіки.
12. Способи державного регулювання економіки.
13. Сутність стратегії соціально-економічної політики.
14. Сутність соціально-економічного прогнозування.
15. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.
16. Методи прогнозування.
17. Місце макроекономічного планування в системі державного регулювання економіки та види макроекономічних планів.
18. Індикативне планування.
19. Основи методології індикативного планування.
20. Методи планування.
21. Суть державного програмування: головні завдання та мета.
22. Цільові комплексні програми: зміст та структура, показники.
23. Державні програми економічного і соціального розвитку України.

Нормативно-правові акти: 1, 7, 21, 24, 51, 59, 60, 65
Основна література: 7, 9, 10-12, 14-16, 18, 19, 21, 23, 24
Допоміжна література: 3, 5, 9, 11, 15-19, 30, 31, 33, 35, 39, 44, 46

Тема 1.1 Об’єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки

У XX ст. виявилася безперспективність економічного розвитку суспільства з крайнощами щодо втручання держави в економіку: з одного боку класичний капіталізм, коли держава зовсім не втручається в економічну діяльність, а з іншого – державний соціалізм, коли вона повністю регулює економіку.

Ідеального ринку в природі немає. Сьогодні суспільством, що вбирає кращі риси цих крайніх полюсів, може бути суспільство регульованих ринкових відносин.

Згідно з теорією класичного капіталізму головна спонукальна сила розвитку у ринковій системі – це особистий інтерес, пов'язаний з одержанням прибутку. Одна з центральних ідей полягає в тому, що економіка функціонує ефективно, якщо держава не втручається. Вважають, що ефективному функціонуванню економіки, яка здатна автоматично досягти певного обсягу виробництва і повної зайнятості населення, втручання держави може тільки зашкодити. Оскільки головним регулятором економічного розвитку є ринок, то йому треба надати повну свободу. Проте глибока і затяжна криза 30-х років XX ст. заперечили цю теорію. Стало очевидним, що механізм ринкового саморегулювання не виконує покладених на нього функцій, не забезпечує автоматичний вихід з кризи, що й викликало потребу переходу до активного регулювання економіки. В 1933 р. у США команда президента Ф. Рузвельта розробила і реалізувала так званий новий курс, практично запроваджуючи регулювання економіки. Вперше в історії США була утворена Рада з національної економічної безпеки, яка фактично координувала всі заходи в рамках нового курсу.

Через 60 років президент Б. Клінтон та його адміністрація також створили Раду з національної економічної безпеки. Однак тепер, на думку американських учених, загроза економічній безпеці зумовлена зовнішніми факторами – міжнародною конкуренцією у світовій економіці.

Теорію державного регулювання економіки, як відомо, розробив Джон Мейнард Кейнс і його послідовники. За теорією Кейнса коливання сукупних витрат впливають передусім на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на підставі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат. Ці фактори є об'єктами державної економічної політики і перебувають під впливом держави. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної

стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки і пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі. Держава повинна не тільки стимулювати зниження відсоткової ставки комерційних банків, а й запроваджувати масштабні державні закупівлі з метою збільшення сукупного платоспроможного попиту. Крім того, вона повинна виплачувати соціальні допомоги безробітним (уперше їх увів Ф. Рузвельт), людям похилого віку та іншим непрацездатним членам суспільства з метою не допустити соціального вибуху.

Отже, важливою і необхідною умовою розвитку національної економіки, за кейнсіанською теорією, є висока інвестиційна активність підприємців і держави. Національне виробництво прямо залежить від капіталовкладень у науку, техніку, підготовку висококваліфікованих кадрів, організацію виробництва і праці, а останні за умови їх виконання діють як мультиплікатор – забезпечують економічне зростання у розширеному варіанті.

Система вільного ринку формується під впливом двох макроекономічних концепцій – кейнсіанської та монетаристської. Монетаризм ґрунтується на кількісній теорії грошей, які значно та безпосередньо впливають на економіку. Монетаристи вважають, що система вільного ринку забезпечує макроекономічну стабільність на підставі конкуренції (за умови, що держава не втручається у функціонування економіки); незначне збільшення грошової маси (3-5% за рік) сприятиме економічному зростанню, збільшення понад 5% може спричинити підвищення цін, зменшення грошової маси нижче 3% може зумовити спад виробництва; зростання виробництва повинно становити 3-5% за рік.Збільшення грошової маси, що випереджає збільшення обсягів виробництва, є причиною довготривалої інфляції.

Таким чином, найважливішими формами організації економіки є командна та ринкова. Командна економіка ґрунтується на монополії державної власності та централізованому розподілі виробничих ресурсів. Для ринкової форми розподілу обмежених ресурсів характерний механізм ринкового саморегулювання. Він функціонує на засаді взаємодії ринкової ціни, співвідношення попиту та пропозиції, а також конкуренції. Ринок спрямовує ресурси на виробництво тих товарів, які найбільш потрібні суспільству, і примушує підприємства застосовувати найефективніші комбінації використання обмежених ресурсів.

Однак механізм ринкового саморегулювання забезпечує ефективний розподіл ресурсів тільки за певних ідеальних умов. Розподіл ресурсів, за яким стан суб'єктів ринку або поліпшується, або не змінюється, називається ефективним (оптимальним) за Парето. Проте в економіці

виникають ситуації, коли ринковий механізм не забезпечує оптимального за Парето використання ресурсів. Такі умови й створюють вади ринкового саморегулювання. Вони виникають внаслідок: неспроможності конкуренції; неспроможності ринку забезпечувати людей суспільними товарами; зовнішніх ефектів (екстерналій); неповноти ринків; недосконалості інформації; економічної нестабільності.

Наявність вад ринкового саморегулювання обумовлює необхідність державного регулювання економіки. Міра державного «втручання» в економіку в різних країнах неоднакова. Вона залежить від багатьох факторів: історичних, політичних, ідеологічних тощо. Отже, є всі підстави стверджувати, що сучасна економіка – це змішана економіка, яка функціонує на основі поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання.

Держава завжди виконувала класичні *економічні функції*.

У сучасному світі будь-яка держава, крім економічної, виконує ще й *політичну, соціальну та міжнародну функції.* Усі функції тісно взаємопов'язані, але, на думку економістів, економічна функція є найважливішою, оскільки брак належного економічного потенціалу чи низька ефективність використання його перешкоджають реалізації інших суспільних функцій.

Економічна безпека –це здатність національної економіки забезпечити стабільний розвиток виробництва в державі з метою оздоровлення її головних потреб. Вона охоплює такі різновиди безпеки, як фінансова, енергетична, техніко-технологічна, продовольча та ін.

Фінансова безпекапередбачає захищеність фінансових інтересів держави та інших суб'єктів господарювання. Саме вона тісно пов'язана з іншими складовими економічної безпеки, від її рівня залежить інвестиційний клімат у державі. Зумовлена вона стабільністю грошово-кредитної, бюджетної та валютної систем, залежить від багатьох показників, важливіші з яких такі: розподіл державного бюджету; стійкість банківської системи, національної валюти; стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості; дефіцит платіжного балансу.

Енергетичну безпекувідображає захищеність держави (суб'єктів господарювання, регіонів, населення) від дефіциту енергії та її ціни на внутрішньому ринку. Вона залежить від кількості імпортованих енергоносіїв та країн-експортерів, енергомісткості виробництва, розвитку національного паливно-енергетичного комплексу, його технічного та технологічного рівня і, відповідно, собівартості енергії.

Технічна та технологічна безпека – це здатність держави забезпечити розробку та впровадження новітніх технологій для випуску конкурентоспроможної продукції, її рівень залежить від державної підтримки фундаментальної та галузевої науки, орієнтованості на ресурсо- та

енергозбережні технології, вихід на закордонні ринки. Від фінансової та техніко-технологічної безпеки залежить безпека військово-економічна. Вона зумовлена рівнем розвитку військово-промислового комплексу (ВПК), який повинен задовольняти потреби армії на рівні раціональної оборонної достатності і забезпечити експорт продукції військового призначення.

Продовольча безпекапередбачає забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування, гарантоване достатнє харчування (у разі стихійного лиха, війни, блокади з боку інших держав). Продовольча безпека залежить від стану національного агропромислового комплексу та його підтримки державою, земельного законодавства, форм власності та господарювання, а також платоспроможності населення. Вона зумовлює як стабільність, так і якість генофонду нації.

Функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання можна поєднати за такими п'ятьма напрямами:

1. Забезпечення економіки необхідною кількістю грошей.
2. Формування правових засад функціонування економіки.
3. Усунення вад ринкового саморегулювання.
4. Перерозподіл доходів.
5. Забезпечення людей обов'язковими товарами.

Як метод управління економікою ДРЕ можна розглядати з теоретичного і практичного погляду. З *теоретичного погляду державне регулювання економіки* – це система знань про сутність, закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на перебіг соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики.

Об'єкти державного регулювання економіки – це сфери, галузі економіки, регіони, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни.

З *практичного погляду державне регулювання економіки* – це сфера діяльності держави щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики. Вважається, що первинним суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин). У демократичному суспільстві громадянин (споживач) висловлює та захищає свої інтереси як виборець за допомогою механізму голосування. Але виборці безпосередньо обирають не напрями соціально-економічної політики або методи та засоби ДРЕ, а лише склад органів державної влади. Отже, суб'єктом державного регулювання економіки стає держава в особі державних органів (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій).

Суб'єкти–це носії, виразники та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими

ознаками: майном, доходами, видами діяльності, професіями, галузевими та регіональними інтересами. Це наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін. У кожної з цих груп є свої інтереси, зумовлені їхнім соціально-економічним становищем, а також належністю до того чи іншого регіону, виду діяльності.

Як показує світовий досвід, існує багато варіантів організації державного регулювання економіки, проаналізувавши які, можна систематизувати загальні принципи реалізації впливу держави.

До загальних принципівналежать такі:

• принцип пріоритету права над економікою;

• постійне розширення органічно взаємопов'язаних форм державного регулювання;

• поєднання національно-державного підходу та інтернаціонального досвіду державного регулювання в умовах реформування економіки.

Створюючи систему державного регулювання економіки в Україні, важливо так само дотримуватись певних принципів. Наведемо основні з них.

Принцип ефективності. Державне регулювання має передбачати кінцевий економічний ефект. Заходи державного регулювання мають здійснювати раціональну політику і виправляти такі негативні елементи ринку, як монополія та циклічність.

Принцип справедливості. Оскільки ринок виявляє нерівність людей, то держава за допомогою відповідних регуляторів має коригувати цю систему перерозподілом з метою встановлення певної справедливості засад. Це здійснюється через прогресивне оподаткування, запровадження політики підтримки доходів (допомога людям похилого віку, непрацездатним, багатодітним), страхування безробітних і т. ін.

Принцип стабільності. Забезпечує необхідний вплив на економіку з метою вирівнювання підйомів і нівелювання спадів ділового циклу, стримування безробіття, підтримки економічного розвитку. За допомогою заходів державної фінансової, податкової, зовнішньоекономічної та митної політики справляється вплив на рівень виробництва, зайнятість,інфляцію.

Принцип системності державного впливу. Передбачає комплексний, системний підхід до розв'язання економічних, соціальних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем.

Принцип адекватності. Потребує, щоб система державних регуляторів економіки та засоби їх застосування відображали реалії сучасного етапу соціально-економічного розвитку і політичної надбудови України як незалежної держави, а також оцінку загальної політичної та економічної ситуації. Досягнення виваженого державного втручання

забезпечується тим, що державі передаються лише ті економічні функції, які не можуть ефективно виконувати самі виробники та інші суб'єкти ринкових відносин.

Принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів. Адміністративні методи макроекономічного регулювання мають гарантувати формування оптимальної відтворювальної структури. Економічні важелі застосовуються з метою стимулюванняефективного використання ресурсів, виробничої та інвестиційної діяльності, розв'язання соціальних проблем. Передбачається також використання економічних механізмів і регуляторів у ході прийняття управлінських рішень.

Принцип поступовості та етапності. В умовах переходу до нової системи державного регулювання потрібно, щоб командно-адміністративні регулятори замінювались на економічні тією мірою, якою створюються об'єктивні умови – здійснюються процеси роздержавлення, приватизації чи стабілізації. Особливе значення для державного регулювання в Україні має врахування фактора часу. Доцільність і масштаби державного регулювання при розв'язанні національних, регіональних і галузевих проблем визначають необхідність урахування економії часу як умову найшвидшого розв'язання нагальних завдань. Це стосується насамперед питань розвитку паливно-енергетичного комплексу, забезпечення економіки України енергоносіями, реструктуризації металургійного комплексу.

Принцип забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності.

Тема 1.2 Органи державного управління в системі державного регулювання економіки України

Державне регулювання економіки здійснюється державними органами. Держави різняться одна від одної формою правління, державним устроєм, політичною системою, функціями органів влади.

У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу виконавчу і судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією України.

Головою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу – Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети, центральні органи державної виконавчої влади зі спеціальним статусом), місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди.

Державне регулювання економіки в Україні забезпечують органи

законодавчої та виконавчої влади, що належать до загальної організаційної структури управління державою.

Статус та повноваження Президента України, а також порядок його обрання визначені Конституцією України.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Основні повноваження Президента України закріплені у статті 106 Конституції України. Зокрема, Президент України: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією; припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах; призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади; призначає половину складу Ради Національного банку України; призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; утворює, реорганізовує та ліквідовує за поданням Прем'єр-міністра України

міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; призначає третину складу Конституційного Суду України; утворює суди у визначеному законом порядку; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Глава держави здійснює також інші повноваження, визначені Конституцією України. Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Глава держави користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження глави держави припиняються достроково у разі відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерті.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в

порядку імпічменту.

Президент України для реалізації наданих йому державою повноважень, створює свій апарат – Адміністрацію Президента України, як допоміжний орган.*Адміністрація Президента України* (далі – Адміністрація) є постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України.Адміністрація у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, укладеними в установленому порядку, цим Положенням, а також розпорядженнями Глави Адміністрації Президента України.Основними завданнями Адміністрації є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

Адміністрація відповідно до покладених на неї завдань:здійснює аналіз політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і світі, готує за його результатами для подання на розгляд Президентові України пропозиції з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, державного суверенітету, територіальної цілісності України;здійснює підготовку пропозицій щодо здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави та вносить їх на розгляд Президентові України, забезпечує здійснення Президентом України представництва держави у міжнародних відносинах;бере участь в опрацюванні пропозицій щодо попередження та нейтралізації загроз національній безпеці України, здійснення Президентом України керівництва у сфері національної безпеки і оборони України, виконання ним повноважень Голови Ради національної безпеки і оборони України, контролю за реалізацією заходів у цій сфері;забезпечує підготовку проектів послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, оприлюднює такі послання;виконує інші функції для забезпечення здійснення Президентом України своїх повноважень.

При президентові України діє координаційний орган з питань національної безпеки і оборони *–Рада національної безпеки і оборони України*. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради

України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Відповідно до статті 85 Конституції України до повноважень *Верховної Ради України*належить: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції; призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією; заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 111 Конституції; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією; призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати; призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні; призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України; призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України; призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України; затвердження загальної

структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України; надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади; призначення третини складу Конституційного Суду України; обрання суддів безстроково; дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим; утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією;прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України; призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Головні функції в державному регулюванні економіки виконують органи виконавчої влади. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів.

Кабінет Міністрів– це колегіальний орган, який спрямовує і

координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Він є органом загальної компетенції, який є по суті центром по організації виконавчо-розпорядчої діяльності всіх органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

У сфері управління економікою Кабінет Міністрів України виконує таке: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінету Міністрів підпорядковані міністерства і відомства, які є центральними органами виконавчої влади.

Міністерства в Україні є головною ланкою системи органів центральної виконавчої влади, покликані формувати та реалізувати державну політику у відповідних сферах суспільного життя. За характером діяльності вони поділяються на галузеві, тобто ті, які керують

певною галуззю та функціональні – ті, на які покладено виконання певної і в той же час основної функції.

Міністерства беруть участь у реалізації економічної і соціальної політики держави, в межах дорученої сфери: прогнозують перспективні напрямки і реалізують стратегічні цілі та завдання розвитку; беруть участь у розробці проектів та у виконанні загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку Украавши, охорони навколишнього середовища, Державного бюджету України; беруть участь у підготовці міжнародних договорів України, укладають міжнародні угоди міжвідомчого характеру; проводять політику у сфері виконання робіт (послуг) і поставок продукції для державних потреб та утворення державних резервних фондів матеріальних та фінансових ресурсів і здійснюють у межах повноважень, визначених законодавством, функції з управління об’єктами державної власності, що належать до їх відання; беруть участь у формуванні та реалізації державної інвестиційної політики; сприяють розвитку підприємництва, ринкової інфраструктури; здійснюють іншу діяльність щодо забезпечення державних інтересів в умовах формування ринкової економіки. В цілому діяльність міністерств об’єднує два типи функції: функції по забезпеченню аналітико-консультативної допомоги у виробленні та здійсненні політики міністрів у відповідних секторах державного управління; функції по забезпеченню задоволення потреб суспільства і держави. Ці функції пов'язані з наданням управлінських послуг населенню і в ході адміністративної реформи підлягають широкій децентралізації, в тому числі шляхом їх делегування окремим госпрозрахунковим підрозділам, підпорядкованим відповідному міністерству.

Державні комітети (державні служби) — це центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Прем'єр-міністр України, або один із віце-прем'єр-міністрів. Не формуючи безпосередньо урядову політику, державні комітети покликані сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило міжгалузевого чи між секторного характеру. Вони вносять пропозиції щодо формування державної політики відповідним членам Кабінету Міністрів України, реалізуючи цю політику у визначеній сфері діяльності, здійснюють управління в ній, міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до їх відання. Державні комітети (державні служби) очолюють їх голови. Відповідно до ст. 114 Конституції України голови Державних комітетів не входять до складу Кабінету Міністрів і мають статус державних службовців. Державні комітети діють на підставі положень, які затверджує Президент України.

Місцеві державні адміністрації є єдиноначальними органами загальної компетенції, що уособлюються головами місцевих державних адміністрацій. Голови адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів на строк повноважень Президента. Голови місцевих державних адміністрацій під час здійснення своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Вони одноособово приймають рішення шляхом розпорядження і несуть за них відповідальність згідно з законодавством. Для обговорення найважливіших питань діяльності місцевих державних адміністрацій з метою прийняття відповідних рішень головами адміністрацій та для координації діяльності всіх місцевих органів виконавчої влади створюються комісії державних місцевих адміністрацій. Голови формують склад місцевих адміністрацій та у межах, виділених на утримання адміністрацій бюджетних коштів, формують їх структуру, призначають за згодою Прем'єр-міністра України перших заступників, та за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром заступників. Структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій є, в першу чергу, галузеві і функціональні управління (наприклад, управління економіки, управління охорони здоров'я тощо). Примірні переліки управлінь, відділів ті інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрації, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Функції виконавчої влади державного управління економікою в регіонах виконують місцеві державні адміністрації. Вони підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня та районним і обласним радам, відповідної до повноважень. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують таке: виконання державних та регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях комплексного проживання корінних національностей і національних меншин – їхнього національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів. У складі державних адміністрацій е низка функціональних та галузевих відділів і управлінь, які регулюють розвиток окремих галузей та сфер діяльності на території регіону. Частина відділів і управлінь перебуває у підзвітному підпорядкуванні: органу центральної виконавчої влади та безпосередньо органам місцевого самоврядування.

Важливим чинником виходу із трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної, ефективної системи державного управління. Необхідність формування нової системи державного управління як інструменту подолання кризи в Україні до останнього часу недооцінювалась.

Нова система державного управління в Україні має бути створена шляхом проведення адміністративної реформи.

Існуюча в Україні система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еклектично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися у період незалежності України. Ця система є внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від людей, внаслідок чого існуюче державне управління стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ.

Тому зміст адміністративної реформи полягає, з одного боку, у комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя. З іншого - у розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава.

Метою адміністративної реформи є поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народові, прозорою, побудованою на наукових принципах і ефективною. Витрати на утримання управлінського персоналу будуть адекватними фінансово-економічному стану держави.

Для досягнення мети адміністративної реформи в ході її проведення має бути розв'язано ряд завдань:

- формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;
- формування сучасної системи місцевого самоврядування;
- запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг;
- організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування;
- створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів;
- запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою.

Адміністративна реформа має здійснюватись у кількох напрямках. Перший – це створення нової правової бази, що регламентуватиме державне управління Україні. Другий – це формування нових інститутів,

організаційних структур та інструментів здійснення державного управління. Третій – це кадрове забезпечення нової системи державного управління. Четвертий - це зміцнення та формування нових фінансово-економічних основ функціонування державного управління. П'ятий – це наукове та інформаційне забезпечення системи державного управління, формування механізмів наукового та інформаційного моніторингу її функціонування.

Тема 1.3.Методи регулювання економіки

Державне регулювання економіки передбачає використання ряду методів. Під *методами державного регулювання економіки* розуміють способи впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики.

Методи ДРЕ класифікуються за двома ознаками: за формами впливу (прямі та опосередковані) та за засобами впливу (правові, адміністративні, економічні, пропагандистські).

*Методи прямого впливу*безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, та економічних інструментів прямого впливу.

Основними інструментами прямого державного регулювання є: нормативно-правові акти, директивні заходи макроекономічних планів і цільових комплексних програм, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти тощо.

Прямі методи державного регулювання економіки не передбачають створення додаткового матеріального стимулу, не загрожують фінансовими збитками і спираються на силу державної влади.

Методи непрямого регулювання– це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти у потрібному державі напрямку. Методи непрямого (опосередкованого) державного регулювання ґрунтуються переважно на товарно-грошових важелях, визначають правила гри в ринковому господарстві та впливають на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності.

Основними інструментами непрямого державного регулювання є: оподаткування, рівень оподаткування і система податкових пільг;регулювання цін, їх рівні та співвідношення;плата за ресурси, відсоткові ставки за кредит і кредитні пільги;митне регулювання експорту

й імпорту, валютні курси та умови обміну валют; інвестиційне, амортизаційне та інноваційне регулювання.

Правове регулювання– це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. Необхідний у цьому разі примус забезпечується розвитком громадської свідомості та силою державної влади.

Предметом правового регулювання економіки є: відносини між державою (державними органами) і суспільством, громадянами, суб'єктами господарської діяльності; відносини «всередині» держави, між її органами з приводу розподілу повноважень, визначення їхнього правового статусу; відносини між суб'єктами господарської діяльності тощо.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є: Конституція та закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Важливе значення для розвитку ринкових відносин, обмеження монополізму і розвитку здорової конкуренції має антимонопольне законодавство.

Для державного контролю за розвитком конкуренції та обмеження монополістичної діяльності в Україні створено Антимонопольний комітет.

Адміністративні методи ДРЕ– це інструменти прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку. Їхні ознаки: прямий вплив державного органу або посадових осіб на дії виконавців через встановлення їхніх обов'язків, норм поведінки та віддавання команд (наказів, розпоряджень); безальтернативний вибір способів розв'язування завдань, варіанта поведінки; обов'язковість виконання наказів, розпоряджень; відповідальність суб'єктів господарювання за ухиляння від виконання наказів.

Адміністративні методи базуються на стилі державної влади і поділяються на засоби заборони, дозволу і примусу.

Адміністративне регулювання ринкової економіки виражає, по суті, пряме управління з боку держави і передбачає використання системи державних замовлень та контрактів; застосування державою санкцій і штрафів, ліцензій, дозволів, квот; запровадження норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринку тощо.

Адміністративне регулювання доцільне у разі прямого державного контролю над монопольними ринками шляхом державного регулювання

цін.

Адміністративний контроль ведуть за екологічною безпекою великих виробництв, використанням трансфертних платежів та ін.

Регулювання економіки адміністративними засобами ефективне тоді, коли спрямоване на захист національних інтересів у системі зовнішньоекономічної діяльності, наприклад, ліцензування експорту або державний контроль за імпортом.

В умовах формування ринкових відносин, економічної свободи потрібна розробка дійових механізмів територіальних систем адміністративного регулювання, які б забезпечували збалансованість інтересів суб'єктів регіону та відповідне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. Відповідальність за це покладена на представників Президента та державні адміністрації усіх рівнів – області, адміністративного району. Йдеться, насамперед, про суміщення галузевого і територіального індикативного (рекомендаційного) планування, поєднання регіональних інтересів з інтересами підприємств (об'єднань) загальнодержавного підпорядкування, що розміщені на території регіону.

Механізм адміністративного регулювання зовнішньоекономічної політики – це втілення у життя адміністративними державними органами заходів з формування зовнішньоекономічних зв'язків.

Адміністративні методи випливають із необхідності регулювати деякі види економічної діяльності з погляду захисту інтересів громадян, суспільства в цілому, природного середовища.

Застосування *економічних методів ДРЕ*дає змогу створювати економічні умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти у необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті чи інші завдання згідно із загальнодержавними та приватними інтересами. Регулювання за допомогою економічних методів дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Економічне регулювання здійснюється інструментами фіскальної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, амортизаційної політики держави, інших напрямів державної економічної політики.

Пропагандистські (морально-етичні) методи ДРЕ– це звернення держави до гідності, честі й совісті людини (підприємця, найманого робітника, державного службовця тощо). Вони охоплюють заходи виховання, роз'яснення та популяризації цілей і змісту економічної політики, засоби морального заохочення тощо. Суть цих методів полягає в тому, щоб формувати та підтримувати в людей певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні настанови щодо діяльності держави. Ефективність морально-етичних методів залежить від належної організації пропагандистських акцій та ступеня довіри людей до

держави.

У вивченні способів державного регулювання економічного розвитку виокремлюють три основні напрямки: автоматичні регулятори, антициклічне регулювання, державне програмування.

Автоматичні регулятори – це сукупність важелів, що пов'язані з економічною діяльністю держави і діють автономно незалежно від актів державної політики.

До найпоширеніших автоматичних регуляторів належать різні форми оподаткування та допомоги безробітним. Основна частина автоматичних регуляторів – податки, їх антициклічна дія полягає в тому, що в разі зменшення доходів сума зборів автоматично скорочується, якщо ціни при цьому не підвищуються.

Якщо податок має прогресивний характер, тобто його ставки зростають швидше, ніж норми отриманого доходу, то скорочення податкових надходжень під час криз перевищує зменшення доходів. На відміну від податків переважна частина державних видатків не пов'язана безпосередньо з поточним відтворенням, вона не реагує автоматично на зміни доходів.

Державні видатки зростають більш-менш автоматично. Оскільки податки реагують на циклічну динаміку відтворення одразу, тоді в періоди криз, як правило, спостерігається дефіцит державного бюджету, а в разі підйому доходи переважають видатки.

Отже, автоматичні регулятори можуть дещо пом'якшити кризу, але не спроможні їй запобігти. Якщо криза досить гостра і тривала, регулятори не можуть автоматично кардинально змінити її характер.

Антициклічні регулятори – це сукупність важелів фіскальної (бюджетної) та кредитної політики. *Антициклічні заходи фіскальної політики,* найчастіше зводяться до застосування таких бюджетних важелів, як державні закупівлі, державні капіталовкладення, трансфертні платежі, регулювання податкових ставок, а також правил і норм амортизації основного капіталу, що використовується під час розрахунків оподаткування.

Антициклічні заходи кредитної політики передбачають: зміну облікової ставки позичкового відсотка; зміну норми обов'язкових резервів комерційнихбанків;випуск (або викуп) державою короткострокових зобов'язань державної скарбниці;кількісні обмеження кредиту;зміни умов споживчого, іпотечного та біржовогокредиту.

Переваги кредитного регулювання над фіскальними заходами полягають у тому, що вони можуть бути задіяні порівняно швидко і не потребують тривалої адміністративної та законодавчої процедур, з якими пов'язана більшість фіскальних заходів.

*Державне середньо- і довгострокове програмування*практикується в

деяких економічно розвинених країнах. Воно передбачає складання центрального плану для економіки загалом. Програмування діє в таких напрямках:координація діяльності державних підприємств таустанов;довгострокове планування державних капіталовкладень; субсидування і підтримка певних галузей; координація виробничих планів монополій згідно із загальноекономічним довгостроковим прогнозом.

Механізм економічного розвитку— це складна система економічних відносин і зв'язків, що охоплює всі сфери суспільно корисної діяльності та всі структурні підрозділи національного комплексу.

Тема 1.4 Прогнозування соціально-економічного розвитку

Згідно з теорією менеджменту *стратегія* – це детальний, всебічний комплексний план, спрямований на втілення місії організації (держави). *Місія* держави зумовлена самою її сутністю, чітко визначеною метою її існування.

Процес цілепокладання держави слід розглядати як сукупність певних стадій: визначення суспільних потреб та інтересів; ранжування цілей, соціально-економічне прогнозування, формування концепції соціально-економічної політики, розроблення та реалізація макроекономічних планів і цільових комплексних програм.

Обґрунтування цілей необхідне для чіткого визначення їх. Цілі формулюються на майбутнє, яке невідоме, ймовірнісне, альтернативне. Передбачати його доводиться на базі інформації про минуле. Ясна річ, що без певного уявлення про майбутнє не можна здійснювати регулювання й будувати економічну політику взагалі.

Ієрархія цілей будується за принципом пріоритетів потреб та інтересів суспільства. Оцінка важливості та ранжування цілей здійснюється відповідно до політики пріоритетів. У даному контексті *пріоритети* –це найважливіші напрями соціально-економічної політики.

Визначення пріоритетних напрямів здійснюється за експертними методами на підставі певних критеріїв (факторів). Основними *критеріями* є: соціально-економічна ефективність; швидкість одержання позитивних результатів; мінімум необхідних ресурсів для реалізації наміченого і т. п.

Ранжирування цілей здійснюється способом розміщення їх у порядку зниження пріоритетності. Для цього спочатку визначаються найпріоритетніші цілі (цілі першого рангу), далі – найсуттєвіші з тих, що залишилися (цілі другого рангу), і т. д. Для впорядкування цілей різних ієрархічних рівнів будується так зване дерево цілей. Ціль уважається досягнутою, коли досягнуто всіх підцілей нижчого рівня.

Центральною, визначальною вершиною дерева цілей є стратегічна

ціль, що зумовлює якість самого суспільства, забезпечує збереження та вдосконалення його. Стратегічні цілі розгортаються в тактичні. *Тактика* визначає цілі й засоби, форми й способи діяльності, які найбільш відповідають конкретним обставинам на даний момент і забезпечують досягнення стратегічних цілей. Тактичні цілі, як правило, фіксують великі блоки дій. *Оперативні цілі* пов'язані з необхідністю запобігання загрозі виникнення негативних явищ і подолання наслідків форс-мажорних обставин (стихійних лих, природних катаклізмів, техногенних катастроф, соціальних заворушень тощо).

З метою втілення стратегічних, тактичних та оперативних цілей, а також визначення шляхів і засобів реалізації їх має формуватися концепція соціально-економічного розвитку. *Концепція* – це система поглядів на певні явища, а також спосіб розуміння їх, тлумачення, інтерпретації. Розроблення концепції є необхідною умовою послідовної та спадкоємної економічної політики. Вона повинна розроблятися на довго-, середньо- і короткострокову перспективу. Концепція ґрунтується на трьох основних елементах: аналізі стану економіки, аналізі цілей і виборі інструментів державного регулювання.

Стратегічною метою України за умов трансформації, спрямованої на поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання, є *побудова соціальна орієнтованої ринкової економіки.* Цей напрям, по суті, є вітчизняним трактуванням загальносвітової тенденції руху до постіндустріальної цивілізації, який має бути здійснений еволюційним, безконфронтаційним шляхом.

Прогноз – це науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи і строки досягнення такого стану. Процес розроблення прогнозів називається прогнозуванням. Одним з найважливіших напрямів прогнозування суспільного розвитку є соціально-економічне прогнозування.

Прогнозування є сполучною ланкою між теорією і практикою. У методології прогнозування розрізняють два аспекти: теоретичний та управлінський. *Теоретичний аспект* полягає в тому, що за допомогою прогнозування здійснюється аналіз реальних фактів і причинно-наслідкових зв'язків, оцінка й опис можливих і бажаних перспектив розвитку об'єкта. *Управлінський аспект* полягає в тому, що прогнозування формує рекомендації щодо ДРЕ на відповідну перспективу.

Соціально-економічне прогнозування є складовою ширшого поняття – *передбачення,* як випереджувального відображення дійсності. Залежно від ступеня конкретизації досліджуваних процесів розрізняють три форми передбачення: гіпотезу, прогноз і план (програму).

Гіпотеза характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії. Науковим підґрунтям побудови гіпотези є теорія й відкриті на її

підставі закономірності, причинно-наслідкові зв'язки та тенденції функціонування й розвитку об'єктів. На цьому рівні об'єкти описуються за допомогою якісних характеристик. Прогноз, як порівняти з гіпотезою, має більшу визначеність і достовірність, оскільки базується не тільки на якісних, але й на кількісних параметрах. План (програма) – це комплекс конкретних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Єдність між цими формами передбачення зумовлена тим, що гіпотетичні уявлення та прогнозування створюють умови для науково обґрунтованого планування (процесу прийняття управлінських рішень).

Прогнози мають *імовірнісний* та *альтернативний* характер. При цьому визначення альтернатив розвитку є одним з результатів прогнозування. Процес розроблення плану (програми) теж мусить мати варіантний характер, але, на відміну від прогнозу, план (програма) – це вже вибраний варіант розвитку, який підлягає практичній реалізації.

Однією з найважливіших характеристик соціально-економічного прогнозування є *класифікація (типологія) прогнозів* (табл. 1).

Систему прогнозів економічного і соціального розвитку можна розглядати за такими критеріями, як сукупність груп прогнозів за якісним змістом, за окремими елементами і напрямами відтворення, за способами і методами прогнозування. Відповідно до цього в економічній теорії і практиці є різні підходи до класифікації прогнозів.

У працях російських економістів А. І. Анчишкіна, В. Н. Мосіна, Д. М. Крука та інших прогнози класифіковані за об’єктами прогнозування, якісним змістом, елементами і напрямами відтворення. За цими ознаками виділяють три головні групи прогнозів:

1) *прогнози ресурсів* (природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні та науково-технічного прогресу);

2)*прогнози розвитку економіки* (галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);

3) *прогнози суспільних потреб* (виробничих, особистих, загальнодержавних потреб, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньополітичні і військово-стратегічні).

Таблиця 1Класифікація прогнозів

Класифікаційна ознака	Прогнози
За масштабами об'єкта прогнозування	Глобальні; макроекономічні; секторів економіки; народногосподарських комплексів; галузеві (міжгалузеві); регіональні (міжрегіональні) інші
За часом випередження	Короткострокові (до 1 року) Середньострокові

Класифікаційна ознака	Прогнози
(прогнозним горизонтом)	(1-5 років) Довгострокові (5-10 років)
За ступенем контролю за змінними величинами	Контрольовані Неконтрольовані
За елементами та напрямами відтворення	Первинних факторів виробництва (природних ресурсів, матеріальних ресурсів, трудових ресурсів, фінансових ресурсів тощо) Суспільних потреб (загальнодержавних, особистих, виробничих, споживчих тощо)
За функцією прогнозування	Пошукові (дослідницькі) Цільові (нормативні)
Залежно від урахування настання якої-небудь іншої події або без неї	Умовний Безумовний
Залежно від кількості об’єктів	Одиничний Множинний
Залежно від інтервалу, в якому перебуває прогнозна величина	Точковий Інтервальний

Залежно від рівня агрегування показників, розрізняють прогнози макроекономічні, макроструктурі (укрупнені галузеві) і галузеві.

Наведена класифікація прогнозів характеризує систему соціально-економічного прогнозування з функціонального погляду.

Система прогнозів за проблемною ознакою повинна передбачати: прогнози наслідків від реалізації окремих рішень управлінських органів та можливого і ймовірного настання певних події у країні. За організаційною ознакою система прогнозів повинна охоплювати складання Державного прогнозу економічного і соціального розвитку країни, прогнозів окремих виробничих, управлінських і територіальних структур.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України складається з:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;
- Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;
- прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;
- програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;
- прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період; програм розвитку окремих галузей економіки.

У разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного і

соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» прогнозні та програмні документи на державному рівні розробляються на середньостроковий (5 років) і короткостроковий (1 рік) періоди. У прогнозах мають бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередній період і характеристика головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери;
- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їхній вплив на економіку країни;
- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогнозному періоді на розвиток економіки та соціальної сфери;
- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку та пропозиції щодо напрямів державної політики на відповідний період;
- прогноз кон'юнктури на внутрішніх і зовнішніх ринках стратегічно важливих товарів (послуг);
- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі по галузях і регіонах;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки країни у прогнозному періоді.

Прогноз економічного і соціального розвитку на середньостроковий період використовується під час розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів. Параметри прогнозу на короткостроковий період використовуються для розроблення Державної програми економічного і соціального розвитку та для оцінки надходжень і формування показників державного бюджету.

У разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Державний прогноз економічного і соціального розвитку України – це система кількісних показників та якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації в країні на визначений період, що охоплює формування структури економіки та соціальної інфраструктури, обсягів виробництва товарів і послуг та їх споживання, зовнішньоекономічної діяльності. Прогнозні параметри визначають з урахуванням результатів аналізу економічного і соціального розвитку України за попередній період та припущень щодо зовнішньої економічної ситуації і внутрішньої економічної політики в перспективі. Державні прогнози економічного і соціального розвитку розробляють на довго-, середньо- і короткотермінові періоди в цілому по Україні, регіонах та галузях економіки. Їх використовують для прийняття органами законодавчої та виконавчої влади конкретних рішень у сфері економічної політики, зокрема, для

розробки загальнодержавних, регіональних, галузевих програм.

Тема 1.5 Макроекономічне планування

Розв'язання життєво важливих проблем розвитку суспільства, регіонів, галузей економіки, інституціональних одиниць та обґрунтування способів реалізації визначених стратегічних і тактичних цілей здійснюється за допомогою макроекономічних планів.Макроекономічне планування як складова механізму ДРЕ широко використовується в економічно розвинутих країнах з метою соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій та забезпечення динамічності розвитку економіки.

У загальному розумінні *план* – це сукупність обґрунтувань цілей і рішень, необхідних для досягнення їх. Процес розроблення плану називається *плануванням.* Особливість макроекономічного планування полягає в тому, що об'єктом його є національна економіка, а суб'єктом - держава. Крім того, слід ураховувати часові обмеження планів, що обумовлено календарним характером планування.

Отже, *макроекономічне планування* – це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних та оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей.

З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють директивні та індикативні плани. *Директивний план* має силу юридичного закону, адресний та обов'язковий для виконання характер. За директивного планування посадові особи несуть відповідальність за невиконання планових завдань. Директивне планування притаманне командній економіці. Воно використовувалося у СРСР і соціалістичних країнах з метою прямого впливу держави на всі ланки оргструктури економіки. *Індикативний план* – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Індикативні плани мають низку особливостей, які суттєво відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план є комплексом рекомендацій; по-друге, рекомендації не мають обов'язкового характеру; по-третє, показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети та наміри держави; по-четверте, мобільний характер плану передбачає можливість коригування його параметрів відповідно до змін на ринку; по-п'яте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів. Із цього видно, що індикативне планування властиве

економіці змішаного типу, тобто воно зумовлює сутність трансформації в сфері макроекономічного планування в Україні – перехід від директивного планування до індикативного.

В Україні індикативне планування було запроваджене у 1993 р.

Метою індикативного планування є реалізація цілей державного впливу на економічний та соціальний розвиток.

Головне призначення індикативного планування в Україні – розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Індикативне планування в умовах ринку веде держава з метою розвитку народного господарства і вдосконалення його структури. Для цього обґрунтовують поведінку самостійних суб'єктів ринкових відносин; створюють передумови для державного контролю над тими сферами економіки, де наявні гострі і невідкладні проблеми і, нарешті, обґрунтовують та реалізують шляхи і засоби регулювання економічних процесів.

Отже*, індикативний народногосподарський план*– це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику дії суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Уряд реалізує головні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитний механізм.

Певна частина плану повинна бути директивною. Це стосується заходів, які фінансують з бюджету. Отже, індикативне планування передбачає і планування бюджетне.

Головні функції індикативного плану такі:

- ретроспективний аналіз, прогнозування й обґрунтування цілей, темпів та умов збалансованого економічного і соціального розвитку країни;
- розробка системи державних рішень прямої дії (адміністративних регуляторів);
- визначення економічних важелів і стимулів (економічних регуляторів);
- формування цільових комплексних програм, які передбачають раціональне поєднання інтересів країни з інтересами внутрішніх та зовнішніх суб'єктів ринкових відносин шляхом координації їхньої планово-економічної діяльності й економічного впливу;
- планування економічного та соціального розвитку підвідомчого

господарства;

- координація і взаємоув'язка розробленого індикативного плану з бюджетом держави;

- застосування як інструменту поточного аналізу та координації виконання окремих елементів, завдань, програм у складі індикативного плану і досягнення основних цілей, затверджених Верховною Радою України;

- вироблення і реалізація пріоритетних напрямів у розвитку економіки.

З 1995р. індикативне планування в Україні полягає у розробці Державної програми економічного і соціального розвитку України (ДПЕСР).

Під методологією індикативного планування розуміють систему вимог до його побудови. Методологія індикативного планування визначає основні принципи, методи розробки планів і логіку їх побудови для різних часових періодів, ланок та рівнів національної економіки.

Принципи індикативного планування виражають головні вимоги до побудови індикативних планів. До них належать:

- поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин – держави, регіонів, підприємств і окремих підприємців;

- порівняння витрат і доходів;

- комплексність, яка передбачає системний підхід у вирішенні економічних, соціальних, культурних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем;

- індикативність як спосіб визначення цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку;

- розробку способів їх досягнення на базі глибокого аналізу об'єктивного стану і динаміки розвитку суспільства;

- поєднання планового і ринкового регулювання розвитку економіки;

- безперервність, яка передбачає безперервний процес прогнозування і планування;

- орієнтацію на вирішення соціальних завдань розвитку суспільства.

Головними способами реалізації індикативних планів треба вважати такі: застосування економічних регуляторів (податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, відсотки, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, субсидії, програми); застосування адміністративних регуляторів (державні замовлення, штрафи, санкції, ліцензії, дозволи, квоти, антимонопольні закони тощо).

Показники, які є в індикативному плані, виражають головні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом

застосування різних стимулівних заходів і економічних важелів.Індикативний план передбачає три типи показників: прогнозні, директивні та розрахункові. *Прогнозні* показники визначають можливі орієнтири розвитку економіки, окремих сфер і елементів ринку. *Директивні* показники виробничої діяльності підприємств затверджені у Державному плані й обов'язкові до виконання без огляду на економічну доцільність. Ці показники характерні переважно для адміністративно-командної економіки.

Структура індикативного плану може виглядати так:

Розділ І. Соціально-економічна й екологічна ситуація.

Розділ ІІ. Головні напрями, цілі та пріоритети, структура і пропорції соціально-економічного розвитку.

Розділ ІІІ. Соціальний розвиток і рівень життя.

Розділ ІV. Економічний розвиток країни.

Розділ V. Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів.

Розділ VI. Економічні регулятори, які застосовують протягом поточного і перспективного періодів:

Розділ VII. Прогноз розвитку ринкових відносин і кон'юнктури ринку.

Розділ VIII. Бюджетне планування.

Розділ IX. Соціально-економічний розвиток регіонів.

До основних методів розробки індикативних планів належать нормативний та балансовий, а також: програмно-цільовий, економіко-математичний, техніко-економічного аналізу, індексного аналізу, системного аналізу.

Зміст *балансового методу планування*полягає у застосуванні системи розрахунків, які пов'язують потреби суспільства з ресурсами за допомогою системи економічних балансів. Через показники балансів визначають кількісні співвідношення між виробництвом і споживанням матеріальних благ, національного доходу тощо.

Усі баланси класифікують за різними ознаками. *За видом виробничих ресурсів* їх поділяють на *баланси матеріальних, трудових, природних, фінансових ресурсів і виробничих потужностей.*

*Нормативний метод.*Використання цього методу в індикативному плануванні дає змогу за допомогою норм і нормативів визначати потребу у виробництві продукції чи послуг. Потребу (планове завдання) обґрунтовують ресурсами, через норми і нормативи визначають показники індикативного плану. Окрім цього, норми і нормативи у плануванні виконують своєрідну контрольну функцію, наприклад, контролюють ступінь досягнення орієнтованих рівнів ефективності виробництва, стан навколишнього середовища тощо.

Отже, за роллю у плануванні норми і нормативи поділяють на *цільові, економічні (утворення фондів), використовувані у техніко-економічних розрахунках.* У сучасних умовах економічні нормативи частково втратили своє значення, їх зрідка використовують у практиці розробки та реалізації індикативних планів. Цільові ж і використовувані у техніко-економічних розрахунках є важливими й сьогодні. До їхнього складу належать: норми ефективності суспільного виробництва; норми і нормативи затрат праці; норми й нормативи витрат і запасів сировини, матеріалів, палива та енергії; норми і нормативи використання виробничих та освоєння проектних потужностей; норми і нормативи потреби в устаткуванні та його використанні; норми і нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва; фінансові норми та нормативи.

*Метод системного аналізу*застосовують для вивчення розвитку економічної ситуації у народному господарстві в минулому, теперішньому і майбутньому з урахуванням різних його варіантів.

Системний економічний аналіз передбачає:економічний аналіз організаційної структури об'єкта, який планують, ефективності функціонування структурних підрозділів;вивчення варіантів планованих рішень для вибору найоптимальніших;оперативне виявлення і вивчення відхилень від запланованих завдань у розвитку економіки;аналіз ефективності використання ресурсів у процесі реалізації індикативного плану.

Економіко-математичні методи у плануванні побудовані на засадах реалізації принципу оптимізації, тобто вибору плану з найбільшим економічним ефектом. Поштовхом до їхнього розвитку став вибір варіанта оптимального планування. Ці методи посилюють кількісний аналіз економічних явищ і поліпшують обґрунтованість планів.

Економіко-математичні методи неоднорідні за складом елементарних розрахунків, способами реалізації, застосовуваними прийомами тощо. За спільністю перелічених ознак ці методи класифікують у такий спосіб: оптимальне, лінійне програмування, математична статистика, теорія ігор, теорія масового обслуговування, управління запасами, експертні оцінки.

Використання економіко-математичних методів у плануванні пов'язане з моделюванням економічних процесів. У моделях реальних економічних систем коефіцієнти цільової функції або обмеження можуть бути не сталими, а змінюватися під впливом різних факторів. Для реалізації такого типу задач ефективними є *методи параметричного програмування.*

У плануванні найбільшого практичного застосування набули розрахунки зі складання реальних планів: оптимальні перевезення (транспортна задача), експлуатації рухомого складу транспорту, оптимального

розміщення окремих галузей промисловості і підприємств галузі, оптимального планування і розподілу централізованих капітальних вкладень, розрахунки статичної та динамічної моделей міжгалузевого балансу.

*Методи математичної статистики*використовують для пошуку і розкриття закономірностей, властивих великим сукупностям однорідних об'єктів. У цьому випадку вивчають не кожний елемент сукупності, а певну вибірку. Математичну статистику застосовують у практиці планування у вигляді кореляційного, регресійного, дисперсійного, факторного аналізів, а також для розрахунку параметрів нормативів, формування планів, для розв'язання задач масового обслуговування.

Тема 1.6 Програмування національної економіки.

Програмування національної економіки як явище в системі державного регулювання з'явилось у світовій практиці в середині XX ст. Першими на цей шлях стали США, Канада, Франція та Японія. Зокрема, відомими були програма освоєння ресурсів ріки Теннессі, розроблена в США в 30-ті роки, програми освоєння районів Півночі, розроблені і реалізовані в Канаді. В Японії найвідомішими є національні програми «Технополіс», «План реконструкції Японських островів» та ін.

Суть програмування полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Програмування може бути успішним лише за умови дотримання централізованого підходу до розробки, управління та реалізації масштабних народногосподарських програм.

Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання п розвитку.

Мета державного програмування – досягнення прийнятного для держави варіанта розвитку економіки.

Програмування, як форма державного регулювання, має такі специфічні особливості:

1) втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише корегує цей процес;

2) програмування е елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує агентами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;

3) основою програмування єструктурне регулювання;

4) програмування, як форма впливу на економіку, є системним і комплексним.

Основа державного програмування – це розробка і виконання довго-

(10-15-20 років), середньо- (4-5 років) і короткотермінових (1 рік) програм.

У державних програмах можна виділити:

- спеціальні програми розвитку окремих галузей, секторів або районів. Прикладом таких програм в Україні є Державна програма розвитку вугільної промисловості. Державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, Державна національна програма «Освіта, Україна XXI століття»;
- програм, що стосуються певних загальнонаціональних проблем: Державна програма зайнятості, Державна програма соціального захисту населення, Державна програма приватизації;
- програм для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виходу її з кризового стану; фінансові програми; регіональні, програми з господарського освоєння нових районів, перетворення економіки регіонів, які вже сформовані, формування нових територіально-виробничих комплексів тощо.

За рівнем масштабу порушених проблем розрізняють:

1) великомасштабні комплексні програми. До них можна віднести комплексну програму НТП у національній економіці, програму вирішення найважливіших соціальних проблем;

2) програми соціально-економічного розвитку, наприклад, житлова програма;

3) вузькі науково-технічні програми.

Вивчення конкретних програм свідчить, що є суттєві відмінності у формах виконання їхнього втілення. Ці відмінності залежать від масштабу і сфери дії програм, ступеня залучення державного і приватного секторів, характеру економічних та адміністративно-правових зв'язків, Методи формування структури і змісту програм, особливо їхнього організаційно-економічного механізму, залежать від їхнього правового статусу (індикативного чи директивного), інших зв'язків.

Комплексноцільова програма– це державний, адресний плановий документ, у якому визначений за ресурсами, виконавцями та строками комплекс економічних, техніко-виробничих, науково-дослідних, організаційно-господарських заходів до яких, як звичайно, залучено багато галузей, господарських органів, регіонів.Нині в Україні проводяться науково-дослідні та конструкторські роботи за кількома десятками державних і міждержавних ЦКП і впроваджуються їх результати.

Класифікація ЦКП здійснюється за такими основними ознаками: за рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; за характером і специфікою проблем і цілей; за термінами виконання.

За рівнем, складом, сферою впливу та реалізації виділяють такі

програми: міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні.

За характером і специфікою проблем та цілейрозрізняють: соціально-економічні, виробничі, науково-технічні, екологічні, інституціональні, регіональні і т. п. програми.

За термінами виконання програми поділяють на довгострокові (розраховані на період 5-10 років), середньострокові (1-5 років) і коротко-строкові (до 1 року).

За змістом комплексні цільові програми є такі:

- соціально-економічні, спрямовані на вирішення проблем розвитку и удосконалення способу життя, підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, поліпшення соціальних умов праці та відпочинку;
- виробничі, спрямовані на збільшення обсягу виробництва певних видів продукції (послуг), розвиток нових видів виробництва, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів;
- науково-технічні, спрямовані на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки і впровадження в практику нових видів техніки і технологій;
- екологічні, спрямовані на виконання природоохоронних і природо перетворювальних проектів;
- інституційні, спрямовані на удосконалення організації управління господарськими системами;
- регіональні, спрямовані на господарське освоєння нових районів, реструктуризацію економіки розвинутих районів України, формування територіально-виробничих комплексів.

Проект програми має включати такі головні розділи: цільовий, зведений (включає три блоки), організаційний.

За структурою цільова комплексна програма має такі головні елементи (блоки):

- цільовий, де з'ясовані головна ціль і підцілі програми, бажана послідовність їхньої реалізації;
- структурний, формування якого дає змогу визначити набір та контури ціле реалізаційних систем, тобто об’єктів національної економіки та їхніх елементів, які об’єднані за ознакою цільового призначення;
- блок техніко-економічного обґрунтування;
- ресурсний, який характеризує обсяг і структуру розподілу ресурсів, потрібних для виконання програми;
- організаційний, у якому по всіх елементах програми передбачені відповідальні виконавці, джерела і строки виділення ресурсів, а також терміни вжиття заходів.

Показники цільових комплексних програм є в індикативному плані

(Державній програмі економічного і соціального розвитку). До таких показників належать:

- виробництво найважливіших видів продукції для потреб програми;
- ліміти капітальних вкладень і обсяги будівельно-монтажних робіт на їх реалізацію;
- державні замовлення на виробництво (поставку) продукції, робіт, послуг, потрібних для виконання програми;
- державні замовлення на введення в дію виробничих потужностей і основних фондів; перелік найважливіших будівель;
- витрати з державного бюджету на реалізацію цільових програм;
- затрати валютних ресурсів і найважливіші заходи у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Національні, галузеві та регіональні програми є основним засобом реалізації державної політики, пріоритетних напрямків соціально-економічного, екологічного, науково-технічного і національно-культурного розвитку України, концентрації фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів і координації діяльності підприємств, установ, організацій та громадян з метою розв'язання найважливіших загальнодержавних проблем.

Порядок розроблення прогнозів, планів і програм соціально-економічного розвитку України визначає уряд України.

Органи законодавчої та виконавчої влади використовують результати прогнозів соціально-економічного розвитку України та прогнози кон'юнктури ринку, приймаючи конкретні рішення в галузі економічної політики і розробляючи державні програми та індикативні плани.*Державна програма соціально-економічного розвитку України на довгострокову перспективу* розробляється на 10-15 років; при цьому можливе коригування, а також продовження реалізації програми кожні п'ять років У програмі визначаються можливі пріоритети і цілі соціально-економічного розвитку, шляхи та засоби досягнення окреслених цілей.

З метою створення організаційно-правових та економічних умов для комплексного розвитку продуктивних сил регіонів розробляються державні програми соціально-економічного розвитку кожної з областей або їх груп.

Державні програми соціально-економічного розвитку України на середньострокову перспективу розробляються на 3-5 років і щороку коригуються. У них визначаються та обґрунтовуються стратегічні пріоритети і цілі соціально-економічної політики, напрямки їх реалізації, найважливіші завдання, що мають бути розв'язані на державному рівні.

Державні програми соціально-економічного розвитку України на наступний рік розробляються щороку з визначенням пріоритетів і цілей

виходячи з фінансових можливостей держави; конкретизуються заходи, передбачені в програмі діяльності Кабінету міністрів України, та завдання, визначені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Проект державної програми на наступний рік подається до Верховної Ради одночасно з проектом державного бюджету. Після затвердження парламентом Програма публікується в офіційних виданнях Верховної Ради та газеті «Урядовий кур'єр». У ДПЕСР України мають бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;
- вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни;
- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у наступному році;
- система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;
- основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку;
- перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету України;
- показники розвитку державного сектора економіки.

МОДУЛЬ 2
ЗАГАЛЬНІНАУКОВІЗАСАДИЕКОНОМІЧНОЇПОЛІТИКИ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Економіка і політика: сутність і взаємозв’язок.
2. Сутність, принципи і складові економічної політики.
3. Концепції економічної політики.
4. Теорія суспільного вибору в економічній політиці.
5. Система цілей економічної політики.
6. Механізм реалізації економічної політики.
7. Методи і засоби економічної політики
8. Еволюція методів і засобів економічної політики
9. Система економічних інтересів суспільства.
10. Необхідність і механізми поєднання економічних інтересів

11. Економічна політика як механізм поєднання економічних інтересів
12. Зростання ролі інституціональних факторів економічного розвитку
13. Методологічні аспекти інституціональних факторів економічної системи
14. Вплив інституціональних факторів на економічну політику
15. Інституціональні засади перехідної економіки
16. Сутність характеристики економічної безпеки
17. Економічна політика гарантування економічної безпеки
18. Стратегія гарантування економічної безпеки України
19. Діалектика взаємозв'язку економічних відносин і права
20. Інституціонально-правове забезпечення трансформаційної економіки України

Нормативно-правові акти: 1-10, 23, 24, 25, 30-37, 40-43, 60- 62, 64-70
Основна література: 1, 3-5, 7-9, 12, 15, 16, 18, 19, 21-24
Допоміжна література: 1, 3, 4, 7, 11, 12, 15, 16, 22, 24-26, 30-33, 49

Тема 2.1 Предмет і теоретичні засади економічної політики

Наразі існує низка обставин, які виводять економічну політику на передній план: *по-перше*, це — ускладнення суспільного життя в усіх його формах і виявах; *по-друге*, комплексність соціально-економічних завдань, розв'язання яких неможливе без належного економічного аналізу; *по-третє*, нелегкий і суперечливий пошук узгодження дій у сфері міжнародних економічних відносин. Натуральним (природним) проявом значущості економічної політики стало зростання частки державних витрат у ВВП. Так, за XX ст. вона збільшилась у 5 разів і нині в середньому в розвинутих країнах становить до 40 %.

Економічна політика як наука є одним зі складників *системи економічних наук*.

Тепер у спеціальній літературі фактично узвичаєним є поділ економічних наук на *три підгрупи*:

перша — теоретичні науки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка);

друга — теоретико-прикладні (економічна політика, державне регулювання тощо);

третя — конкретно-прикладні (широкий спектр наук, які досліджують і вивчають економіку окремих галузей, а також науки функціонально-спеціальні — фінанси, бухоблік, статистика та ін.).

Слід відзначити, що економічна політика як наука використовує

фундаментальні напрацювання не лише у сфері економіки, а й соціології, психології, історії, політики. Першооснова політичного дослідження — економічні концепції, моделі, досвід.

Політика — це, з одного боку, діяльність суспільних класів, груп, партій, організацій, еліт відповідно до своїх інтересів і цілей; а з другого — діяльність органів державної влади і державного управління згідно із соціально-економічною природою даного суспільства. У спеціальній літературі трапляються різноаспектні тлумачення поняття «політика», серед яких варто виокремити такі *основні підходи* до її розуміння:

— *функціональний* (Платон), тобто залежний від діяльності, а не від структури (складу) соціальних сил, які уособлюють (персоніфікують) владу;

— *комунікативний* (Арістотель), залежний від змін у суспільному житті, тобто змінний;

— *директивний* — силове розуміння політики (Макс Вебер).

Політика — це керівна діяльність держави і різних суспільних органів, інституцій, у процесі якої ставляться загальнодержавні цілі, що поєднуються з прагненням, як звичайно, утримати або роздобути (завоювати) владу.

Слід ураховувати, що політика охоплює надзвичайно широкий спектр проблем у всіх сферах функціонування (діяльності) суспільства — безпосередньо політичній, виробничій, духовній, національній, зовнішніх відносинах тощо. Усе це окремі гілки політики, але вони опосередковують одна одну, перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. При цьому в конкретних суспільних умовах деякі з них можуть набувати не просто важливого значення, а навіть вирішального.

Однак за всіх умов та з урахуванням довгострокової перспективи конструктивно-вирішальна роль належить саме *економічній політиці*, яка своєрідним «містком» між економічною теорією та господарською практикою.

Домінантою економічної політики є оптимальна реалізація основної мети функціонуючої економічної системи — досягнення якнайвищого рівня національного добробуту.

Виникнення і розвиток економічних функцій держави — результат прогресу продуктивних сил та піднесення об'єктивних її потреб.

Відомий американський економіст П. Самуельсон убачає економічну роль сучасної держави у виконанні нею трьох засадничих функцій — забезпечення: 1) *економічної ефективності*; 2) *соціальної справедливості*, 3) *соціальної стабільності*. Ці функції, не виключаючи безлічі інших підходів до їхньої класифікації, можна назвати функціями першого порядку, оскільки всі інші дії держави (регулювальні, перерозподільні,

стимулювальні, нормоутворювальні тощо) підпорядковані реалізації цих перших.

Визначення *предмета* та *сутності* економічної політики (як науки і навчальної дисципліни) передбачає враховування фактору, що економічна наука включає два компоненти — *позитивний* і *нормативний*. Завданням першого є пошук відповіді на питання «що відбувається?» та пояснення ситуації, яка склалася в економіці; він служить базою для наукового прогнозування. Нормативний компонент характеризує процес дослідження проблеми в іпостасі «як має бути?» і, відповідно, сприяє виправленню ситуації завдяки розробленню «рецептів», серед яких домінують правові. *Органічне поєднання в реальній практиці цих двох компонентів характерне* для предмета економічної політики. На наш погляд, саме таке розуміння її предмета і відрізняє дану науку (як і навчальну дисципліну) від навчального курсу «Державне регулювання економіки», оскільки в останньому явно домінує *нормативний підхід*.

Отже, *концептуальні відмінності в підходах до визначення предмета економічної політики і предмета державного регулювання економіки обумовлюються питомою вагою в них позитивного і нормативного компонентів*.

З огляду на викладене ми переконуємося, що методологічно слушним може бути таке визначення сутності *економічної політики*: *це концентрована, науково обґрунтована діяльність держави щодо цілеспрямованого керування функціональним розвитком економіки на макро- і мікрорівні з метою забезпечення загального добробуту в країні.*

Уважаємо, є підстави стверджувати виходячи з запропонованої дефініції сутності економічної політики, що у змістовному контексті відносно складових економічної теорії вона є близькою до політекономії, яка комплексно вивчає систему та механізм функціонування найзагальніших економічних законів у органічному зв’язку із соціально-політичними процесами та явищами.

Економічну політику формують певні суспільні суб’єкти, які залежно від ролі в цьому процесі поділяються на *дві групи*: перша — *носії економічної політики*; друга — *носії впливу на економічну політику*. До першої групи належать ті суб’єкти, чиї повноваження закріплені законом. Узгоджувальним суб’єктом цієї групи, як уже було зазначено, є держава в особі найвищих органів влади — уряду та парламенту (в Україні — Верховної Ради). Тут багато залежить і від особистості першої особи виконавчої влади, її державного мислення, компетентності, несхибності та рішучості в діях.

Група носіїв впливу на економічну політику не бере безпосередньої участі в її розробленні, але може суттєво впливати на цей процес. До цієї групи належать партії та політичні рухи, профспілки, громадські

організації, засоби масової інформації тощо. Домагаючись задоволення своїх інтересів, вони «тиснуть» на органи законодавчої та виконавчої влади.

Особливу роль виконує народ, який обирає депутатів різних рівнів та президентів своїх країн, оскільки саме від виборців залежить, кому буде надано перевагу. А такими стануть ті кандидати, які, на думку населення, зможуть задовольнити його потреби.

В *організаційному* аспекті економічна політика виступає в *органічній єдності двох складників — юридичних законів і економічних програм*. Вони доповнюють один одного своїми методами керування та регулювання тих чи тих елементів економіки як єдиного соціально-економічного комплексу. На цьому ґрунті формується економічна політика як єдине ціле, що забезпечується добором цілей та інструментів їх досягнення.

Економічна політика, як і будь-яка політика, — це *цілі й завдання*, які ставлять соціальні суб'єкти виходячи зі своїх інтересів, а також *інструменти*, за допомогою яких ці цілі досягаються. Характер та зміст цілей (про що ви дізнаєтеся з дальшого матеріалу) залежить від об'єктивних факторів. При цьому для кожного конкретного періоду цілі визначаються проблемами, які виникли і які конче потрібно розв'язати. Ці проблеми бувають неоднаковими за своєю складністю і термінами їх розв'язання. Залежно від цього *цілі поділяються* на *глобальні*, *основні* та *поточні*.

До *глобальних* належать цілі, які віддзеркалюють найважливіші завдання суспільства, характеризують його економічний і політичний устрій та спрямовані на правове забезпечення життєдіяльності людей. До таких цілей слід віднести: забезпечення добробуту, економічної свободи, соціальної справедливості тощо, а їх розв'язання розраховане на тривалу перспективу.

Цілі, на базі яких розв'язують цілий комплекс проблем, називають *основними*. Вони є підвалинами поступового розв'язання глобальних цілей; їх можна конкретно сформулювати і розрахувати на коротшу перспективу (5-7-10 років). Наприклад, темпи щорічного економічного зростання протягом певного періоду.

Поточні цілі передбачають удосконалення якогось одного боку економічного процесу і потребують оперативного реагування (приміром підвищення заробітної плати, пенсій тощо).

За характером і масштабами впливу на ціль інструменти поділяються на *сукупні* й *окремі*, *прямої* та *опосередкованої дії* (адміністративні та економічні).

Сукупні інструменти — це система показників (бюджетна, кредитна, податкова політика), які застосовуються до основних цілей.

Окремі інструменти — це один із показників системи (якийсь один податок, процентна ставка тощо).

З-поміж основних чинників, що обумовлюють зростання ролі економічної політики в суспільстві, можна виокремити технологічні, соціальні, керівні та зовнішньополітичні.

Крім того, зміст економічної політики, як і її специфіка, характеризується такими основними умовами:

- *рівнем пізнання* суспільством економічних законів та закономірностей розвитку економічних явищ і процесів;
- *завданнями і цілями*, які ставить суспільство (держава) на тому чи тому етапі свого розвитку;
- *конкретними формами* реалізації універсальних принципів функціонування економіки (ринкового саморегулювання і державного регулювання);
- *етапом*, на якому перебуває країна за переходу до тієї чи тієї моделі господарювання (міра завершеності технологічної, структурної перебудови тощо);
- *специфічними* для кожної країни *передумовами* і *формами* становлення відповідної моделі господарювання (економічними, політичними, культурними, соціально-психологічними).

В цілому економічна політика має базуватись на відповідних *загальних принципах*. Під останніми розуміють основні положення, які слід брати до уваги під час її розроблення та реалізації.

По-перше, уважаємо, що стрижневим принципом економічної політики є *науковість*. Наукова обґрунтованість економічної політики обумовлюється тим, наскільки повно в ній ураховано вимоги об'єктивних економічних законів, механізм їхньої дії. Науковість виявляється в об'єктивності та прагненні максимально «очиститись» від суб'єктивних підходів, які базуються на інтересах окремих партій та їхніх лідерів.

По-друге, науковість економічної політики доповнюється таким принципом, як *комплексність*(системність) здійснення економічних заходів, урахування механізму взаємодії базису і надбудови, економіки та соціальної сфери. Якщо економічна політика здійснюється некомплексно, то вона не дає бажаних результатів, бо застосування одних заходів та нехтування іншими знижує її ефективність.

По-третє, принциповим в економічній політиці є і *реалізм у встановленні співвідношенняцілей та засобів їхньої реалізації*, тобто реальна оцінка наявного економічного потенціалу. Якщо обмежуватися тут лише добрими намірами чи просто бажаннями, як це робило, наприклад, «Озиме покоління» під час останньої виборчої кампанії, то це нагадує розмову з Задзеркалля в казці «Аліса в країні чудес» англійського математика Чарльза Джонсона, відомого під псевдонімом Льюїса

Керрола: «Я духів *визивати* можу з безодні, — проголосив один. — І я можу, і кожний це може. Тут питання лише в тому, а чи відгукнуться вони на оклик, — зауважив скептик». Отже, дієвою може бути лише та політика, яка «відгукується» на принцип «витрати — випуск».

По-четверте, це *принцип конкретно-історичного підходу* до розроблення економічної політики. Ідеться про те, що вона не може бути єдиною за своїм змістом як «для всіх часів і народів», так і навіть для окремої країни на різних етапах її розвитку.

По-п'яте, це врахування різних варіантів економічного розвитку країни, тобто принцип *альтернативності* економічної політики. При цьому вона може бути також орієнтована на першочергове розв'язання окремих проблем чи на захист інтересів певних сфер. Однак зворотним боком тут може стати порушення комплексності, цілісності економічного підходу. Але оскільки економіці іманентна рівновага, то небезпечні і тривалі розлади є здебільшого наслідком дій некомпетентних політиків. Ось чому потрібний громадський нагляд, щоб такі дії (чи бездіяльність) не завдавали прямої шкоди державі, а також відповідно до «активістської» доктрини економічної політики важливо, щоб політичні діячі, державні інституції оперативно реагували на зміну економічних умов і вносили відповідні корективи.

По-шосте, важливий принцип економічної політики — це *чітка постановка довгострокової мети* та *визначення основного напряму*, *форм і методів її досягнення*. Тому з погляду безпосередньої практики *економічну політику* можна розглядати і як наукову розробку на основі пізнаних економічних законів, програми соціально-економічного розвитку країни на відповідний період та її цілеспрямованої реалізації на макро- і мікрорівні.

До речі, у такому аспекті економічна політика являє органічну єдність двох складових — *економічної стратегії* та *економічної тактики*.

Обов'язковими засадами формування змісту стратегічної економічної програми є: *акумулятивні* (нагромаджувальні); *інноваційні* (що генерують новизну); *мобілізаційні* як з погляду ресурсів, так і ідей, а також принцип *конкретності* та *ясності* для переважної більшості громадян.

Економічна тактика — це розроблення й упровадження ефективних господарських форм і методів реалізації економічної стратегії. За своєю сутністю економічна тактика передбачає забезпечення господарським механізмом цілей і напрямів стратегічного розвитку економіки країни.

У розвинутих державах економічна тактика базується на фінансово-грошовому регулюванні, яке доповнюється ціновою, податковою, інвестиційною, структурною, науково-технічною, регіональною, антимонопольною та іншою політикою.

Концепція – це основна ідея будь-якої теорії, система поглядів на певне явище, а також спосіб їх розуміння, тлумачення та сприйняття. Розглядаючи будь-яку важливу справу, особливо на державному рівні, насамперед треба дати концентроване вираження ідеї, теорії, їх розуміння та практичної реалізації. У цьому випадку концепція має бути розроблена для виконання двох важливих завдань: по-перше, формування цілісної системи економічного прогнозування та планування в Україні, по-друге, соціально-економічного розвитку на довго,- середньо- та короткостроковий період, що формується перед початком роботи над планом або прогнозом.

Концепція соціально-економічного розвитку включає загальне уявлення про стратегічні цілі та пріоритети, про економічну політику держави та її найважливіші напрями, про засоби реалізації визначених цілей. Концепція розглядається та затверджується Кабінетом Міністрів України. У ній дається визначення політики держави щодо найважливіших економічних процесів, які імовірно, відбудуться в країні в майбутньому і формується ставлення до них держави в особі законодавчої та виконавчої влади.

Стратегія соціально-економічної політики України на сучасному етапі викладена в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами:

вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему;

вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів;

вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей.

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм:

1) у рейтингу Світового банку "Doing Business" Україна посяде місце серед перших 30 позицій;

2) кредитний рейтинг України - Рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and poors - становитиме не нижче інвестиційної категорії "BBB";

3) за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), Україна увійде до 40 кращих держав світу;

4) валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 000 доларів США;

5) чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015 - 2020 років за даними Світового банку складуть понад 40 млрд доларів США;

6) максимальне відношення дефіциту державного бюджету до валового внутрішнього продукту за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 3 відсотки;

7) максимальне відношення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 60 відсотків (відповідно до Маастрихтських критеріїв конвергенції);

8) енергоємність валового внутрішнього продукту складе 0,2 тонни нафтового еквівалента на 1000 доларів США валового внутрішнього продукту за даними Міжнародного енергетичного агентства;

9) витрати на національну безпеку і оборону становитимуть не менше 3 відсотків від валового внутрішнього продукту;

10) чисельність професійних військових на 1000 населення збільшиться із 2,8 до 5,6 осіб за розрахунками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру;

11) за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна увійде до 50 кращих держав світу;

12) за результатами опитуваня рівень довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до суду становитиме 70 відсотків;

13) за результатами загальнонаціонального опитування рівень довіри громадян до органів правопорядку становитиме 70 відсотків;

14) оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків;

15) ліміт частки одного постачальника в загальному обсязі закупівель будь-якого з енергоресурсів складатиме не більше 30 відсотків;

16) середня тривалість життя людини за розрахунками Світового банку підвищиться на 3 роки;

17) питома вага місцевих бюджетів становитиме не менше 65 відсотків у зведеному бюджеті держави;

18) частка проникнення широкосмугового Інтернету за даними Світового банку складатиме 25 абонентів на 100 осіб;

19) 75 відсотків випускників загальноосвітніх навчальних закладів володітимуть щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами;

20) Україна візьме участь у міжнародному дослідженні якості освіти PISA та увійде до 50 кращих держав - учасниць такого дослідження;

21) Україна разом із Світовим банком розробить показник добробуту громадян, визначиться з його цільовим значенням та проводитиме моніторинг змін такого показника;

22) за результатами загальнонаціонального опитування 90 відсотків громадян України відчуватимуть гордість за свою державу;

23) під час участі у XXXII літніх Олімпійських іграх Україна завоює щонайменше 35 медалей;

24) за глобальним індексом конкурентоспроможності у боротьбі за таланти, який розраховує одна з провідних світових бізнес-шкіл INSEAD), Україна увійде до 30 кращих держав світу;

25) 20 фільмів українського виробництва вийдуть у широкий прокат у 2020 році.

Тема 2.2Основні принципи формування і реалізації економічної політики

Концепція державної економічної політики ґрунтується на чотирьох елементах.

1. Аналіз стану економіки, з якого починається раціональна державна економічна політика.

2. Аналіз цілей.

3. Аналіз відповідності інтересам системи.

4. Аналіз застосування інструментів державного регулювання.

Концепція державної економічної політики не може мати безконфліктного характеру, оскільки кожна регулююча акція неминуче зачіпає чиїсь інтереси, змінює мотивацію господарської поведінки суб'єктів. Тому концепція, що розробляється, має враховувати, які групи господарських суб'єктів виграють, а які зазнають збитків від здійснення цієї концепції, як зміняться відносини між господарськими групами за інтересами, які нові проблеми можуть виникнути і як вони відіб'ються на соціально-політичному або економічному становищі країни.

Формування й реалізація державної економічної політики зазвичай здійснюються в чотири етапи; цей процес іще називають політичним циклом:

1 етап — визначення суспільних проблем і цілей політики (ініціювання політики).

2 етап — розроблення й легітимація державної економічної політики (формування політики).

3 етап — здійснення та моніторинг державної економічної політики (здійснення політики).

4 етап — оцінювання і регулювання державної економічної політики (оцінка політики).

Якщо розглядати даний процес з погляду взаємозв'язку між суспільними проблемами і державою, то на першому етапі реалізації економічної політики держава повинна визначити ці проблеми (проблеми для держави), на другому етапі — розробити стратегію і план їх розв'язання, а також законодавчо закріпити (легітимувати) політику, на третьому етапі — вжити заходів щодо розв'язання цих проблем (держава для проблем), а на прикінцевому етапі — оцінити результати і накреслити план своїх майбутніх дій (програма для держави). Зміст і результати кожного етапу подано в табл. 1.

Таблиця 1 Зміст і результати ерапів формування та реалізації державної економічної політики

Зміст етапу	Результат етапу
Визначення суспільних проблем, цілей, пріоритетів і напрямів політики	Постановка суспільних проблем, визначення цілей і завдань органів державної влади
Розроблення і легітимація політики	Офіційний документ щодо державної економічної політики або програми

Здійснення і моніторинг політики	Практичні дії органів державної влади
Оцінювання і регулювання політики	Оцінювання результатів і розв'язання питання про майбутнє державної економічної політики або програми

На першому етапі відбувається визначення і постановка суспільних проблем, що передбачає:

• об'єктивне існування ситуації, сприятливої для суспільства або державних органів влади;

• виокремлення проблеми і перетворення її в суспільну за умови, якщо вона зачіпає велику кількість людей, здатних згуртуватись для її вирішення, діючи через політичні партії або групові інтереси;

• усвідомлення державними органами влади важливості проблеми і нагальної потреби в її розв'язанні.

На основі комплексного аналізу проблем, урахування їх специфіки і чинників, які впливають на проблеми, визначають цілі й завдання економічної політики. Це дозволяє обрати основні напрями та передбачити сукупність заходів для розв'язання тієї чи тієї проблеми. Одночасно формується механізм реалізації державної економічної політики, що забезпечує виконання накреслених цілей і завдань.

Основними питаннями у вивченні різних аспектів державної економічної політики є такі:

І. Хто і як визначає цілі та розробляє державну економічну політику?

2. Як здійснюється державна економічна політика і хто оцінює її результати?

3. Якою має бути політика держави в окремих суспільних сферах: соціальній, економічній, військовій, житловій, екологічній тощо?

4. Які відносини виникають між різними учасниками державної економічної політики і яке ставлення населення до офіційної державної стратегії і політичного курсу?

Складність і масштабність процесу розвитку державної економічної політики обумовлює участь у ній безлічі організацій і осіб, але найважливішу роль відіграють такі:

1) законодавчі (представницькі) органи влади;

2) виконавчі органи влади;

3) групи інтересів і групи лобіювання.

Існують різні моделі розроблення державної економічної політики. Залежно від того, хто посідає провідні позиції, висуваючи цілі та завдання, розробляючи заходи і програми, можна виділити три моделі.

Модель перша — "згори-вниз", коли рішення приймають на вищих рівнях управління, а потім доводять їх до нижчих рівнів і, нарешті, до

конкретних виконавців.

Друга модель — "знизу-вгору", за якої формування політики починається з низових структур державного управління, коли активно залучаються громадські групи й організації, що беруть участь у розробленні і здійсненні різних програм і проектів. На основі їхніх пропозицій і думок опрацьовується цілісна державна економічна політика.

"Змішана", третя, модель об'єднує ці два підходи, тобто передбачає механізм залучення до розроблення політики громадян і державних службовців за сильного централізованого управління.

Проте за будь-яких моделей і типів державної економічної політики її результативність насамперед залежить від того, якою мірою органи державного управління додержуються основоположних адміністративних цінностей, характерних для демократичних держав, а саме: надійності, прозорості, підзвітності, адаптованості, ефективності.

Складаючи плани соціально-економічного розвитку держави, визначають заходи в таких напрямах:

- фінансова, грошова і цінова політика;
- структурна політика;
- аграрна політика;
- соціальна політика;
- регіональна економічна політика;
- зовнішньоекономічна політика.

Виділяють такі види державної економічної політики, як розподільну, перерозподільну, регулювальну, адміністративно чергову.

Таблиця 2 Характеристика видів політики за відносинами з-поміж учасників та за рівнем конфліктності

Вид політики	Відносини з-поміж учасників	Рівень конфліктності
Розподільна	Взаємна підтримка і згода	Низький
Перерозподільна	Розбіжності і конфлікти	Високий
Регулювальна	Угоди і компроміси	Середній
Адміністративно-правова	Взаємна підтримка	Низький / високий
Стратегічна	Підтримка і компроміси	Середній
Антикризова	Співпраця і підтримка	Низький / високий

Розподільна політика пов'язана з діями органів влади щодо розподілу відповідних матеріальних благ серед різних груп населення (соціальні програми, освіта, наука та ін.).

Перерозподільна політика означає, що певні ресурси передаються від однієї групи населення до іншої через податки, тарифи, трансферти

тощо.

Регулювальна політика включає дії органів державного управління з регулювання різних видів діяльності (економічне регулювання, захист споживчого ринку і т. ін.).

Адміністративно-правова політика пов'язана з нормативною діяльністю і функціонуванням держави.

Стратегічна політика охоплює взаємини із зарубіжними державами і включає іноземну та оборонну політику.

Антикризову політику держава провадить у разі виникнення надзвичайних обставин, які потребують спеціальних дій.

Найважливіші підходи до вивчення державної економічної політики репрезентують такі школи:

1. Інституціоналізм, що розглядає державну економічну політику як результат діяльності державних інститутів (уряд, парламент, бюрократія, судові органи та ін.), котрі використовують адміністративні процедури.

2. Концепція політичного процесу подає державну економічну політику як результат політичної діяльності, що має фіксовані рівні й етапи (визначення проблем, постановка цілей, формування політики, легітимація, виконання, оцінювання й моніторинг) у процесі розв'язання суспільних проблем.

3. Теорія груп оцінює державну економічну політику як результат групової боротьби, конфлікту між різними групами в суспільності й уряді та пошуку консенсусу з конкретних питань політики.

4. Теорія раціоналізму розглядає державну економічну політику як результат діяльності щодо досягнення оптимальних суспільних цілей на підставі розроблених технологій управління.

5. Теорія гри — державна економічна політика як раціональний вибір у конкурентній боротьбі двох найвпливовіших сторін у суспільстві або уряді.

6. Теорія суспільного вибору— державна політика як результат діяльності індивідів, яка виходить з усвідомлення власних інтересів і прийняття відповідних рішень і яка має принести їм певну вигоду.

7. Теорія відкритих систем — державна економічна політика як наслідок відповіді політичної системи на запити й потреби відповідних структур і чинників зовнішнього середовища.

Теорію суспільного вибору називають іноді "новою політичною економією", оскільки вона вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень.

Основна передумова теорії суспільного вибору полягає в тому, що люди діють у політичній сфері, дбаючи тільки про особисті інтереси, і що немає нездоланної межі між бізнесом і політикою. Інакше кажучи, теорія суспільного вибору (public choice theory) вивчає різні способи і методи, за

допомогою яких люди використовують урядові установи у своїх власних інтересах.

Другою передумовою теорії суспільного вибору є концепція "економічної людини" (Homo ekonomicus). Людина в ринковій економіці ототожнює свої якості з товаром. Вона прагне приймати такі рішення, що максимізують значення функції корисності, її поведінка раціональна.

Бюрократія розвивається як ієрархічна структура всередині держави. Вона потрібна як стабільна організація для здійснення довгострокових програм, як така, що здатна пристосовуватися до зовнішніх змін. Оскільки політичний процес являє собою єдність перервності і безперервності, то періодичне оновлення законодавчих органів поєднується з відносною стабільністю основних ешелонів виконавчої влади. Бюрократія допомагає зберегти спадкоємність у керуванні, контролює опортуністичну поведінку.

Економіка бюрократії (economics of bureaucracy), згідно з теорією суспільного вибору, — це система організацій, яка задовольняє як мінімум два критерії: по-перше, вона не виробляє економічних благ, що мають ціннісний вираз, і, по-друге, одержує частину своїх прибутків із джерел, не пов'язаних з продажем результатів своєї діяльності. Уже завдяки своєму становищу бюрократія не зачіпає безпосередньо інтересів виборців; вона обслуговує передусім інтереси різних ешелонів законодавчої і виконавчої гілок влади. Реалізовуючи свої власні цілі й особливі інтереси груп, як уважають дослідники-економісти, бюрократи лобіюють прийняття таких рішень, які б відкрили для них доступ до користування різноманітними ресурсами. Економити суспільні блага бюрократам не вигідно, а навпаки, ухвалення програм, що потребують великих капіталовкладень, дає їм необмежені можливості для особистого збагачення, посилення впливу, зміцнення зв'язків із фінансовими групами. Не випадково службовці корпорацій, попрацювавши в державному апараті, повертаються у свої організації на посади з підвищенням. Така практика дістала назву "системи обертальних дверей".

Зі зміцненням бюрократії посилюються й негативні фактори управління, а саме: прагнення розв'язувати справи адміністративними методами; абсолютизація форми на шкоду змісту; жертвування стратегією на користь тактиці; підпорядкування мети організації завданню її збереження. Що більше розростається бюрократичний апарат, то нижчою стає якість рішень, які приймаються, то повільніше втілюються вони в життя. Різні відомства нерідко мають протилежні цілі; їхні працівники часто дублюють роботу один одного. Застарілі програми не відміняють, а видають усе нові й нові циркуляри, унаслідок чого невиправдано збільшується документообіг. Усе це потребує величезних коштів для розв'язання навіть самих простих питань, до чого, власне, і прагне

бюрократія.

Умовою ефективної боротьби з бюрократією представники цієї теорії вважають приватизацію, її змістом є розвиток "м'якої інфраструктури", а кінцевою метою — створення конституційної економіки. Запроваджене У. Нескаленом поняття "м'яка інфраструктура" означає збільшення економічних прав людини (зміцнення прав власності, чесність і відповідальність за виконання контрактів, толерантність до інакомислення, гарантії прав меншин і обмеження сфер діяльності держави). У цьому пункті теорія суспільного вибору змикається з неокласичною традицією, хоч аргументація на користь економічного невтручання державних структур істотно оновлена.

Узагальнивши все викладене щодо теорії суспільного вибору, маємо підстави акцентувати увагу на промахах держави (уряду). Такі невдачі (government failure) — це випадки, коли держава (уряд) не здатна забезпечити ефективний розподіл і використання суспільних ресурсів.

Звичайно до не успіхів держави відносять:

1. Недосконаліть політичного процесу (маніпулювання голосами депутатів через недосконаліть регламенту, лобізм, логролінг, бюрократизм, пошук політичної ренти).

2. Недостатній контроль над бюрократією. Стрімке розростання державного апарату призводить до нових проблем у цій галузі.

За сучасних умов економічна політика визначається: концентрованим характером — держава мобілізує великі матеріальні та грошові ресурси, поєднує економічні й адміністративно-правові форми, регулює не тільки внутрішні, а й зовнішні умови виробництва;

• масштабністю — держава проводить короткострокову і довгострокову політику, охоплює різні сфери і рівні господарської діяльності;

• постійним характером державної політики, тобто вона є невід'ємним елементом сучасного життя;

• різноманітними методами впливу на економіку (економічні, соціальні, правові, адміністративні).

Найважливіші характеристики державної економічної політики, які вона повинна мати в цілому, зводяться до відповідності таким показникам. Державна економічна політика мусить:

• гнучко реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві і державі;

• мати комплексний характер і розглядати будь-яку проблему тільки у взаємозв'язку з іншими проблемами;

• бути ефективною і результативною;

• викликати довіру населення.

Державна економічна політика може розроблятись і реалізовуватися на кількох рівнях залежно від масштабу розв'язуваної проблеми або охоплення суспільної сфери. Ці рівні визначають цілі і стратегію політики, характер організацій та індивідів, що беруть у ній участь, методи здійснення і наслідки. Звичайно виділяють три рівні державної економічної політики:

1) макрорівень у глобальних масштабах країни, групи країн;

2) мета рівень, що включає окремі сфери і напрями;

3) мікро рівень, на якому розв'язуються локальні проблеми.

Крім того, виокремлюють також загальнодержавну, регіональну і місцеву політики. Зрозуміло, що грань між ними вельми умовна, так, наприклад, загальнонаціональна державна економічна політика передбачає її доведення до низових ланок державної влади, а також можливість безпосередньо впливати на конкретних громадян держави.

Виходячи з функцій держави та основних принципів формування економічної політики виділимо такі рівні в системі національних інтересів: глобальна мета, генеральні цілі, стратегічні цілі.

На глобальному рівні заведено вирізняти вищу (глобальну) мету розвитку національної економіки, яка передбачає забезпечення максимального добробуту суспільства. Цю мету важко однозначно сформулювати й оцінити кількісно, тобто певною мірою вона має умовний характер.

Генеральні цілі конкретизуються за допомогою стратегічних цілей, які нерозривно пов'язані з об'єктами державного регулювання економіки, а також пов'язані між собою. їхній склад не може залишатися незмінним і має коригуватися залежно від зміни реальної політичної й економічної ситуації в країні, системи соціальних пріоритетів, рівня усвідомлення суб'єктами державного регулювання системи пріоритетів, установленої урядовими органами на певний період часу, і т. п.

У спеціальній літературі переважно виокремлюють чотири основні стратегічні цілі:

• забезпечення потрібних темпів економічного зростання;

• забезпечення повної зайнятості населення країни;

• стабільність рівня цін і стійкість національної валюти;

• підтримування зовнішньоекономічної рівноваги.

Головна мета державного регулювання економіки має органічно трансформуватися в систему конкретних цільових настанов. Проте визначити таку гармонійну й узгоджену систему цілей доволі складно. Основна проблема полягає в установленні оптимальної комбінації взаємопов'язаних, але водночас і суперечливих цілей. Тому перш ніж розробляти концепцію державного регулювання економіки, конче треба забезпечити певну рівновагу в співвідношенні цілей.

Існує кілька загальних принципів розроблення цілей державного регулювання економіки:

- відповідність конкретної мети сутності суспільно-економічного устрою і генеральної мети діяльності держави — збереженню, зміцненню й удосконаленню наявного устрою;
- практична потреба досягнення мети та її наукова обґрунтованість;
- виправдана постановка і здійснення будь-якої мети державного регулювання економіки, яка поліпшує стан економіки в цілому, в окремому секторі, на господарському об'єкті, не завдаючи нікому шкоди;
- якщо досягнення мети призводить до збитків у якихось об'єктів, то ці збитки мають бути повністю відшкодовані;
- будь-яка мета державного регулювання економіки може бути поставлена і досягнута тільки у взаємодії з усіма іншими цілями відповідно до її місця в системі пріоритетів цілей;
- поставлені цілі не мають виходити за рамки можливого, тобто їх слід ставити не тільки в межах чинних юридичних норм (їх за крайньої потреби можна змінити відповідно до встановленої процедури), а й у межах реальних кордонів;
- для досягнення цілей державного регулювання економіки має вистачати фінансових, організаційних ресурсів і кадрів;
- поставлені цілі мають бути прозорими, зрозумілими і бажаними для населення, а також для груп з особливими економічними інтересами.

Загальний механізм визначення політичних цілей і пріоритетів у демократичному суспільстві – складний процес; він характеризується і формальними, і неформальними відносинами та зв'язками між різними державними й суспільними структурами. Крім парламенту, уряду і державної адміністрації, у встановленні цілей і напрямів державної економічної політики активну участь беруть політичні партії, наукові центри та інститути, групи з особливими інтересами, або групи інтересів, ЗМІ.

Реалізація державної економічної політики — це неперервний, динамічний процес досягнення поставлених цілей, в якому беруть участь різні органи державної влади й інститути громадянського суспільства. Реалізація починається відразу ж після схвалення і легітимації державної економічної політики або окремої програми і є основним видом діяльності державного апарату.

Складником здійснення державної економічної політики є визначення механізму її реалізації, який включає сукупність засобів, методів і ресурсів, що забезпечують виконання заходів, запланованих відповідно до поставлених завдань. Назвемо ці заходи:

- організаційно-управлінські;

• нормативно-правові;
• фінансово-економічні;
• соціально-психологічні.

Існують три методологічні підходи до реалізації державної економічної політики, що розглядають цей процес з різних боків. По-перше, реалізація як лінійний процес. При цьому основними організаційними умовами її успішного виконання є:

1) ясні цілі діяльності і стандарти виконання функцій;

2) наявність необхідних ресурсів: фінансових, матеріальних, інформаційних, людських тощо;

3) ефективні організаційні структури;

4) розроблені правила, процедури та інструкції, що координують і регламентують діяльність організацій і їхні відносини з владними структурами;

5) розвинені комунікації і система координації діяльності різних структур, залучених до процесу здійснення політики, в тому числі:

— виконавчої і законодавчої влади;

— центральної, регіональної і місцевої влади;

— центральних органів виконавчої влади;

6) умотивований і кваліфікований персонал.

По-друге, реалізацію політики можна розглядати як комплекс дій різних державних структур, пов'язаних з адаптацією всіх учасників, і насамперед вищих керівників, протягом усього здійснення політики до умов і завдань, які доводиться розв'язувати, з умінням узгоджувати свої інтереси і формувати партнерські відносини. Тут багато важать інформаційні системи і канали зворотного зв'язку, що дають можливість дізнаватися про нові події і про результати діяльності і на цій основі регулювати свою роботу виходячи з місії і цілей організації або індивіда.

По-третє, реалізацію політики можна подати як діяльність за певними правилами — як формальними, так і неформальними, які встановлюються на самому початку або формуються учасниками здійснення економічної політики на підставі нагромадженого досвіду. Разом з тим важливе значення має організаційна культура, що впливає на характер взаємовідносин між учасниками.

Ефективність реалізації залежить не тільки від здійсненності поставлених цілей, а й від взаємодії всіх учасників і організаторів даного процесу.

Загалом виділяють такі типи учасників реалізації економічної політики: окремі індивіди, організовані групи, державні інститути й організації. Останні зазвичай класифікують за двома критеріями: рівнем управління і характером організації.

Рівень управління:

— центральний;

— регіональний;

— місцевий.

Характер організацій:

— центральні органи влади: президент і його адміністрація, уряд і його апарат;

— законодавчі органи влади: парламент і його структури, депутати;

— виконавчі органи влади: їхні керівники і працівники апарату;

— судові органи влади: суд, прокуратура;

— неурядові організації: профспілки, групи інтересів, приватні компанії і фірми, ЗМІ, наукові центри і дорадчі органи.

Можна сформулювати кілька загальних принципів, додержання яких сприяє реалізації економічної політики:

1) скорочення рівнів управління і спрощення організаційних структур:

2) створення ефективного механізму координації і тісна співпраця між учасниками реалізації політики;

3) надання певної міри самостійності й автономії виконавчим організаціям;

4) систематична оцінка результатів роботи і вдосконалення механізму підзвітності;

5) використання сучасних управлінських технологій та інформаційно-аналітичних систем.

Оцінка реалізації державної економічної політики — це сукупність механізмів і методів вивчення та вимірювання фактичних результатів державної економічної політики або її окремих програм.

Головна мета оцінки полягає в тому, щоб зібрати дані й проаналізувати інформацію про кінцеві або проміжні результати, а потім використати її для:

— удосконалення економічної політики або підвищення якості рішень, що приймаються;

— з'ясування результатів і наслідків здійснюваної економічної політики.

Економічна ефективність оцінюється на підставі двох методів: витрати— вигоди; витрати— ефективність. Така оцінка дозволяє з'ясувати, наскільки раціонально було витрачено грошові ресурси, виділені під дану програму.

Зокрема, коли аналізуються результати виконання соціальних програм, висуваються такі питання. У багатьох країнах ухвалено спеціальні законодавчі або нормативні документи, відповідно до яких оцінку включено в процес розроблення і прийняття рішень, оскільки досвід показує, до яких проблем і ускладнень може призвести одне хибне

рішення, ухвалене на загальнонаціональному рівні. Особливої уваги нині надають аналізу впливу (analysis impact) — відносно новому напряму, що його активно розробляють останнім часом фахівці та широко використовують у роботі державні структури, перш за все міністерства і відомства.

Тема 2.3Методи економічної політики

Під методами економічної політики слід розуміти способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до цілей національної економічної політики. Перш за все слід зазначити, що загалом виділяють кілька моделей сучасної економіки з властивими їм методами державного впливу. Залежно від характеру впливу на діяльність економічних суб'єктів розрізняють прямі та непрямі методи.

Пряме регулювання ототожнюється з адміністративними, а непряме – з економічними методами. Поділ на пряме та опосередковане регулювання економіки у цілому ряді випадків є значною мірою умовним. Проте на практиці відмінності між ними можна побачити достатньо чітко, а тому їх завжди слід мати на увазі, оскільки результати застосування цих методів проявляються з різним часовим лагом і мають неоднаковий вплив на економічних суб'єктів.

Адміністративні методи базуються на використанні державної влади. Це заходи та засоби заборони, дозволу або примусу. Застосування адміністративних методів є необхідним і навіть ефективним у таких сферах і напрямах, як:

1) прямий контроль держави над монопольними ринками;

2) охорона довкілля;

3) соціальний захист населення, визначення і гарантування мінімально допустимих життєвих параметрів - встановлення соціальних стандартів (гарантований прожитковий мінімум, регламентація умов праці тощо);

4) захист національних інтересів у зовнішньоекономічних зв'язках (ліцензування експорту, державний контроль за імпортом капіталу, робочої сили, товарів тощо);

5) реалізація державних програм і планів.

Можна виділити декілька основних напрямів адміністративного регулювання економіки.

1. Держава застосовує антимонопольне законодавство, яке встановлює межі укрупнення фірм, допустимі рівні рентабельності, регульовані ціни тощо.

2. Ринковий вільний вибір не забезпечує охорони довкілля і ресурсів, ринкове регулювання є тут безсилим. Тому держава встановлює відповідні правила і норми поведінки, що забезпечують відносну екологічну безпеку.

3. Йдеться про встановлення мінімуму зарплати і пенсії, меж робочого дня, виплат по безробіттю, допомоги багатодітним та малозабезпеченим тощо.

4. Держава застосовує адміністративне регулювання експорту та імпорту товарів, встановлює митні обмеження, відповідні тарифи, квоти, ліцензії на ввезення товарів тощо.

5. Реалізація цільових програм економічного, науково-технічного та соціального розвитку також передбачає елементи адміністрування щодо підприємств державного сектору.

6. Забезпечення дотримання національних стандартів усіма економічними суб'єктами. Йдеться про "екологічну чистоту" і якість продукції, санітарні норми виробництва і споживання, заборону продажу шкідливих для людини речовин тощо.

Індикативні методи – це методи непрямого, опосередкованого впливу, що мають орієнтовний, рекомендаційний характер (наприклад, індикативні ціни).

Неформальним засобом державного впливу на економіку є переконання. Держава використовує для його реалізації лекції, виступи, рекламу, спеціальні телевізійні та радіопрограми, публікації у періодичних виданнях, соціологічні дослідження й опитування, впливаючи таким чином на формування громадської думки, суспільної свідомості, економічного мислення.

Специфічним інструментом економічної політики є державний сектор економіки – комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам влади і використовуються державою для виконання нею економічних, соціально-культурних та політичних функцій.

Сама система господарського регулювання має дуалістичну природу, яка ґрунтується на двох суперечливих процесах – координації (об'єднання) дій на основі поглиблення суспільного поділу праці та узгодження різноспрямованих хаотичних дій різних суб'єктів господарювання. Еволюція механізму господарського регулювання відбувається не тільки під впливом об'єктивних факторів, а й завдяки створенню різноманітних економічних, правових, соціальних, політичних інститутів і нормативів, які діють у тій чи іншій країні в кожний конкретний період, тобто еволюція механізму господарського регулювання, здійснювана у перехідній економіці, не повинна гальмувати

(на жаль, в Україні мас місце зворотний процес) еволюцію регулювальних дій самостійних суб'єктів. Вона має створювати сприятливі умови для досягнення їхніх регулятивних цілей у відтворювальному процесі, оперативно реагувати на суперечності, забезпечуючи конструктивне їх розв'язання. Про це свідчить аналіз фактичного і статистичного матеріалу, що є особливо актуальним для перехідних економік, зокрема для України.

Господарське регулювання – це певним чином організована система, яка є одночасно і механізмом взаємодії. Механізм регулювання господарських процесів – це внутрішньо впорядкована система організаційних структур і конкретних форм, методів, правових норм управлінсько-регулювальної діяльності, за допомогою яких суспільство використовує економічні закони у конкретній економічній ситуації. Як механізм господарське регулювання здійснюється ринком, підприємцями, державою (в тому числі й регіонами) і спрямоване на конкретний об'єкт, завдяки чому створюються умови для визначення методів і засобів розв'язання господарських завдань на мікро-і макрорівнях.

Характеризувати господарське регулювання можна за такими ознаками.

По-перше, за рівнями виділяють центральне, регіональне і комунальне регулювання (рівень територіальної громади). В основу такого поділу покладено розподіл повноважень і джерел фінансових ресурсів для їх здійснення.

По-друге, виходячи з національних особливостей виділяють американську, німецьку, західноєвропейську, шведську і японську моделі регулювання. В основі побудови моделі господарського регулювання лежать роль і місце в ній бюджету держави.

Американська (ліберальна) модель регулювання ґрунтується на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб з низьким рівнем бюджетної централізації національного продукту (25-30%). Німецька (неоліберальна) модель регулювання спрямована на усунення перешкод для конкуренції, стимулювання малого бізнесу, зростання зайнятості і продуктивності праці, соціальної підпорядкованості дії ринку. При цьому рівень бюджетної централізації національного продукту становить 45-55%.

Західноєвропейська (кейнсіанська) модель регулювання використовується у Великобританії, Франції, Австрії, Італії. Вона передбачає підвищену роль державного сектора в економіці країни і поміркований рівень бюджетної централізації національного продукту (35-45%).

Шведська (скандинавська) модель регулювання має на меті забезпечення максимально сприятливих умов для суспільно корисної активності кожного суб'єкта. Характеризується розгалуженою державною

соціальною сферою і високим рівнем бюджетної централізації національного продукту (близько 60%).

Японська модель регулювання передбачає досить високий рівень керованості господарства, створення сприятливих умов для розвитку приватного сектора економіки, повне державне фінансування інноваційної діяльності та поміркований рівень бюджетної централізації національного продукту (30-35%).

По-третє, систему регулювання характеризують також залежно від методів розподілу, інструментів впливу, які зумовлені багатьма факторами. Так, "розробити і застосувати існуючу модель ринкової економіки, яка мала б універсальну схему регулювання соціально-економічних процесів, неможливо.

Економіка будь-якої країни складається з безлічі різноманітних структурних ланок, кожна з яких функціонує у відповідній "системі координат". Виконуючи свої функції, вони змінюються самі, акумулюють інформацію і водночас справляють істотний вплив на навколишнє середовище та на дію інших ланок. Виникає ситуація, пов'язана з постійним рухом, динамікою явищ, що характеризуються діями, які швидко змінюються за напрямами, величиною і силою.

Таким чином, в економічній системі рівновага без дії неможлива, що пояснюється головною рисою всіх господарських процесів – безперервністю відтворення. Однак безперервність – це своєрідна ознака, що здійснюється через відхилення від рівноважного стану. Наприклад, безперервний процес виробництва відхиляється від звичайного, традиційного напряму під впливом техніко-технологічних нововведень. Ці новації порушують рівноважний стан у русі виробництва, і відразу виникає необхідність відновлення рівноваги, створення певного економічного порядку, що відповідає новому стану в розвитку явища.

Методи і засоби економічної політики становлять цілісну систему, проте вони не є незмінними. Як система методів і засобів економічної політики, так і її складники залежать від рівня економічного розвитку країни та від характеру панівних політичних сил, які, власне, і проводять певну економічну політику.

Аналіз історичної еволюції економічної політики розвинутих країн демонструє розширення масштабів і сфери державного впливу на економіку. Проте посилення державного регулювання не є стійкою тенденцією. В окремі періоди історичного розвитку спостерігається як посилення, так і послаблення регулювальної ролі держави. Найбільш інтенсивним втручання держави в економіку буває під час війн. Перша та Друга світові війни XX століття унаочнюють цю особливість, однак вона не є природною, і тому тенденцію посилення економічної ролі держави слід розглядати без цих періодів.

Між тим хоча протягом півтораста років (починаючи з другої половини XIX ст.) інтенсивність державного втручання в господарські процеси посилюється, проте й досі важко сформулювати загальний закон зростання економічної ролі держави. Якщо простежити практику державного втручання в економіку в розвинутих країнах у другій половині XX ст., то далеко не завжди можна помітити таку тенденцію. Більше того, останніми десятиріччями XX ст. у деяких розвинутих країнах було проведено денаціоналізацію і наступну приватизацію державних підприємств. Наукова думка відповіла на це появою монетаристської теорії та зниженням привабливості теорії Дж. Кейнса.

Зміна масштабів і глибини державного регулювання економіки має в розвинутих країнах циклічний (хвилеподібний) характер. Історичні періоди, які позначаються посиленням державного втручання в економіку, чергуються з періодами його послаблення. При цьому потреба в державному регулюванні економіки зберігається в кожному з цих періодів.

Загальновизнано, що еталоном країни вільного підприємництва, убезпеченого від державного тиску, що пригнічує ініціативу, вважаються США. Досить поширеним є міф про те, що США своїм розвитком зобов'язані необмеженому лібералізму у функціонуванні приватного бізнесу. Проте дослідження свідчать, що державне втручання в економіку США має тривалу історію, і своїм розвитком ця країна має завдячувати чималою мірою державному регулюванню. Так, американський дослідник А. М. Шлезінгер стверджує, що "традиція державного втручання в економіку, традиція настільки ж істинно американська і має таке ж глибоке коріння в національній історії, будучи нерозривно зв'язаною з іменами наших найвизначніших державних діячів, і відбиває американський дух та національний характер, як і традиція необмеженої свободи, особистого інтересу і приватного підприємства, що суперечить їй".

Усі розвинені ринкові країни мають понад вікову традицію державного регулювання економіки. Міра державного втручання залежить у цілому від рівня економічного розвитку, а точніше, від тих проблем, які цей рівень обумовлюють. Проте в кожній країні є свої специфічні ознаки, які індивідуалізують державне економічне регулювання. Національний характер економічного регулювання полягає найчастіше в його засобах та інструментах. Кожна розвинута країна стежить за темпами та якістю зростання, рівнем безробіття, інфляційними процесами, соціальними відносинами і, як водиться, тримає їх під дійовим контролем. Розвиток методів і засобів державного регулювання економіки триває. Удосконалюється інструментарій планування та прогнозування економіки, посилюється державний вплив на економічну структуру.

Становлення і розвиток ринку в Україні, а відтак засобів і методів його державного регулювання мають своєрідний характер. Річ у тім, що в країнах Заходу ринок утворювався органічно з елементів феодального суспільства. Інакше кажучи, він розвивався природно, а державне регулювання поступово вбудовувалось у ринковий механізм.

Щодо України, то схема формування сучасного ринку тут має зовсім іншу спрямованість. Він пройшов шлях від тотально одержавленої економіки через роздержавлення і до свого становлення у нинішньому вигляді. Роль держави в цьому процесі була більш значущою, бо вона завжди залишалася суб'єктом, що координує і спрямовує.

У перехідній до ринку економіці функції держави змінюються. Вона вже не має беззастережного права монопольно розподіляти блага, а отже, передає більший обсяг цієї функції ринковим механізмам. Скорочується частка участі держави у розв'язанні соціальних проблем. Накази і директиви замінюються грошово-кредитними, податково-бюджетними засобами, а з-поміж функцій, невластивих ринковій системі, знаходимо реалізацію державою процесу роздержавлення. Розподіл державної власності на безоплатній основі позначає первинні кроки держави, а згодом вона стає організатором ринкового продажу майна державних підприємств та установ.

Багато важить у формуванні ринку соціальний захист громадян, тобто антиінфляційна політика, індексація доходів та заощаджень громадян, субсидії та соціальні виплати громадянам з низьким рівнем доходів та безробітним.

Проте становлення ринку і становлення демократії не є тотожними процесами, і саме тому держава має зосередити зусилля на формуванні громадянського суспільства. Демократизація суспільного життя, формування ЇЇ інституціональних підвалин — ось найважливіше завдання держави перехідного періоду.

Відомо, що радянська держава мала патерналістський характер, відповідно до якого населення країни сформувало свою психологію. А вона, на жаль, мало підходить ринковим вимогам, і тому в перехідний період передусім мають відбутися зміни в психології людей: трансформуватися їхні надії, наміри, очікування і вимоги до себе. Отож, пояснювати населенню нові проблеми, полегшувати сприйняття ринкових цінностей— першочергове завдання держави перехідної економіки. Основним інструментом виконання цього завдання є моральне переконування, пропагування нових життєвих цінностей.

Разом з тим у перехідній економіці України засоби і методи економічної політики поступово зміщуються в бік непрямих, економічних, але це не заперечує прямого адміністративного впливу. Також

посилюється значення формування суспільних цінностей, які забезпечують ефективне функціонування ринку.

Насамкінець наголосимо, що Україна не стоїть осторонь цивілізаційних процесів. Остаточне розв'язання завдань перехідного періоду дасть їй можливість органічно долучитись до загальної еволюції ринку. Відповідно, засоби та інструменти економічної політики еволюціонуватимуть згідно з загальними закономірностями їх розвитку.

Тема 2.4Економічна політика і суспільні інтереси

На кожному історичному етапі свого розвитку суспільство мало специфічну економічну структуру, соціально-економічний та політичний устрій. Тому формування й реалізація економічних інтересів через систему економічних відносин завжди спричинюються історично визначеними умовами виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ (формації, цивілізації та ін.) або рівнем розвитку продуктивних сил, соціально-економічних відносин, соціально-політичного устрою та економічної політики держави. Вони залежать від відносин власності на фактори виробництва, від місця, становища і ролі, соціальних верств, груп, класів у суспільному виробництві й у суспільстві.

За суб'єктами економічні інтереси поділяються на особисті, індивідуальні, групові, колективні, регіональні, відомчі (галузеві), суспільні, державні та глобальні (світові).

З погляду соціальної й економічної структури суспільства носіями економічних інтересів (суб'єктами відносин) є: споживачі і виробники, покупці і продавці, регіони, відомства, робітники і селяни, інтелігенція, окремі демографічні групи (молодь, жінки, пенсіонери тощо), національні та ін.

Усі суб'єкти економічних відносин як носії інтересів вступають у відносини безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання з метою реалізації своїх економічних інтересів. Унаслідок цього виникає складна система взаємодії та реалізації інтересів.

Сьогодні переважна більшість учених вважає, що панівним економічним інтересом за умов ринкових економічних відносин як засобом реалізації економічних інтересів мільйонів товаровиробників, усіх суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних) є особистий, власний інтерес людини. В економічних відносинах кожний їхній контрагент завжди дбає тільки про свій особистий інтерес.

Саме тому система економічних відносин як інтересів усіх суб'єктів, членів суспільства практично завжди суперечлива, бо інтереси конкретних суб'єктів економічної діяльності й відносин не завжди збігаються.

В економічній теорії виокремлюють чотири групи основних суб'єктів ринкових відносин як носіїв економічних інтересів: домашні господарства, сім'ї, підприємства (фірми), банки і держава (уряд).

Соціальна та економічна структура суспільства визначає певний рівень економічних відносин як реалізації інтересів, а отже, і певний рівень суперечностей, хоч усі ці рівні діалектично взаємодіють.

В економічній теорії основним поділом економічних відносин і, відповідно, суперечностей є макро- та мікрорівень, але сьогодні виділяють відносини-суперечності і на рівні фізичних осіб.

Відносини на макрорівні — це економічні відносини на рівні національної економіки та її структурних елементів: сфер, галузей, галузевих та міжгалузевих комплексів, регіонів країни. Особливе місце в економічних відносинах на макрорівні посідають різноманітні галузеві та міжгалузеві комплекси, якими сьогодні є агропромисловий комплекс (АПК), військово-промисловий комплекс (ВПК), сфера освіти, паливно-енергетичний, машинобудівний, сировинний та ін. Саме тут нині виникають найгостріші суперечності й конфлікти. Їх всебічне розв'язання, узгодження інтересів усередині цих комплексів, а також між ними і державою багато важить не тільки для їхнього ефективного розвитку, а й для всієї національної економіки. Деякі з комплексів є за своєю сутністю природними монополіями з усіма перевагами монополій у ринковій економіці й новим економічним протистоянням. Зрозуміло, що без державного контролю за їхньою діяльністю (цінами, тарифами) вони реалізовуватимуть свої колективні економічні інтереси всупереч інтересам споживачів своєї продукції і державним інтересам.

Національні державні економічні інтереси як довгострокові інтереси всього населення полягають у стабілізації оптимальних темпів економічного зростання і забезпеченні на цьому фунті зростання життєвого рівня народу. Носієм і захисником національних економічних інтересів є держава, уряд. Але й у державній економічній політиці часто виникають суперечності, пов'язані з егоїстичною і ревно орієнтованою поведінкою чиновників різного рангу, лобіюванням заінтересованими структурами особисто вигідних їм рішень. Розбіжність інтересів виникає також між різними політичними партіями, блоками, фракціями на рівні формування й ухвалення певних законів законодавчим органом (парламентом, радою).

Для того щоб реалізувати свої економічні інтереси, різні соціальні групи та верстви населення обирають представників у виборчі органи влади, які й розробляють і ухвалюють закони, контролюють органи виконавчої влади.

Економічні відносини як реалізація інтересів виникають і на рівні окремих фізичних і юридичних осіб. Тут також з'являються економічні

суперечності та конфлікти і разом з цим відповідні механізми узгодження інтересів.

Але розбіжності економічних інтересів мають і об'єктивне, і суб'єктивне підґрунтя. Об'єктивне підґрунтя антагонізму інтересів визначається історично обумовленим способом виробництва економічних благ, рівнем розвитку продуктивних сил і відповідною системою соціально-економічних відносин, різним місцем і роллю кожного суб'єкта в суспільному виробництві, його економічним становищем. Існує теорія, що причиною розвитку економіки, економічних систем, тобто причиною саморозвитку, є єдність і боротьба протилежностей, а за таким методологічним підходом вони є постійні.

Суб'єктивне підґрунтя пов'язане зі свідомим впливом на економічну діяльність і відносини, із суб'єктивізмом і волюнтаризмом, з певною економічною політикою.

Отже, аналіз системи економічних інтересів і їхньої взаємодії в системі економічних відносин дозволяє зробити наступні висновки:

1. У процесі економічної діяльності економічні інтереси суб'єктів господарювання не збігаються. Вони є природні й неминучі.

2. Суперечності економічних інтересів реалізуються й узгоджуються на різних рівнях економічних відносин, але основними є макро і мікро рівень.

3. Існуючі розбіжності потенційно містять у собі як здатність перерости в конфлікти, так і можливості узгодження, компромісів, оптимізації.

4. Представництво національних економічних інтересів владними органами, всіма гілками влади також внутрішньо суперечливе, бо в діяльності депутатів і чиновників переважають їхні особисті економічні інтереси.

5. Існують різні механізми і засоби реалізації, узгодження, оптимізації економічних інтересів: ринковий, інституціональний, державний, змішаний.

Історично першим механізмом поєднання й узгодження економічних інтересів економічно відособлених суб'єктів був ринковий механізм господарювання, або ринкова система економічних відносин як форма організації суспільного виробництва й реалізації економічних інтересів.

Узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин відбувається завдяки певному "порядку" в ринковій економічній системі, який установлюється, за А. Смітом, згідно з принципом дії "невидимої руки". Сутність цього механізму, або принципу, полягає в тому, що кожна особа у своїх діях виходить із власної вигоди, власного інтересу, яким керує "невидима рука", мета якої – найбільша вигода для всіх. Адам Сміт під "невидимою рукою" мав на увазі непередбачувану, стихійну силу, яка

сприяє узгодженню інтересів між особою і суспільством, між продавцем і покупцем, особистим та суспільним інтересом.

Виникнення нових суб'єктів господарювання – монополій – і нових економічних розбіжностей та їхнє загострення об'єктивно активізували роль держави і її втручання в ринкові відносини. Це втручання здійснюється для координації економічної діяльності, узгодження або оптимізації економічних інтересів суб'єктів господарювання, забезпечення економічної та соціальної стабільності суспільного розвитку, економічного зростання й суспільного прогресу, захисту економічних інтересів більшості населення країни.

Одним із засобів виконання завдань державного втручання в ринкові відносини є створення механізму узгодження й оптимізації економічних інтересів, умов для реалізації інтересів кожним суб'єктом господарювання, кожною особою, яка працює або з якихось причин не працює. Таким новим механізмом узгодження економічних інтересів стає економічна політика держави.

Економічна політика об'єктивно стає головним прогресивним фактором впливу на суспільне виробництво, економічні інтереси та їхнє узгодження. Зі зростанням масштабів виробництва збільшується кількість суб'єктів господарювання, ускладнюється система економічних відносин між ними, загострюються економічні та соціальні суперечності в суспільстві. Причинами змін в економічній політиці держави є посилення негативних економічних та соціальних наслідків функціонування ринку вільної конкуренції, утворення і зростання ролі монополій, підвищення соціальних потреб тощо. Усе це обумовлює безпосереднє втручання держави у відтворення, регулювання суспільного виробництва, у прогнозування і планування.

Для врахування, узгодження, оптимізації економічних інтересів усіх суб'єктів суспільного виробництва і членів суспільства держава проводить комплексну економічну політику, яка включає різноманітні види політики для розв'язання та узгодження конкретних економічних проблем, економічних суперечностей і конфліктів. Це фінансова, грошова, податкова, митна, валютна, кредитна, регіональна та інші види економічної політики. Загальним правовим підґрунтям для реалізації економічної політики є Конституція країни як основний закон держави, трудове, громадянське, кримінальне право, котрі утворюють правове поле для економічної діяльності й економічних відносин на всіх рівнях господарювання. Держава регулює принципи, організовує певні форми суспільного життя, створює відповідні державні інститути і санкціонує недержавні, унаслідок чого виникає відповідна інституціональна ієрархія як система впливу на економічні інтереси. Держава переймається

інтересами всього населення загалом і кожної особи зокрема та повинна захищати ці інтереси.

Ефективність державної економічної політики та її реалізація залежатимуть від чіткого окреслення стратегічної мети, більш вузьких цілей стосовно об'єктів, напрямків державного впливу на економічні відносини, теоретичної концепції (моделі) економічного розвитку. Усе це визначає вибір засобів, методів, знарядь реалізації економічної політики.

Стійкість державної економічної політики значною мірою забезпечує узгодження економічних інтересів панівних класів, соціальних груп, політичних партій, тобто соціальний діалог з провідними носіями економічних інтересів, можливість компромісів між ними, політичну структуризацію суспільства.

Державна економічна політика на кожному історичному етапі розвитку країни завжди конкретна і характеризується рівнем економічного розвитку, глибиною соціально-економічних проблем, суперечностей, бажанням і вмінням їх узгоджувати. У багатьох країнах вона обумовлюється політичною організацією суспільства. Якщо держава не може знайти способів узгодження суперечливих інтересів, то їх розв'язання, скоріше за все, відбуватиметься анти законно, не легітимно — через криміналізацію, тінізацію економічних відносин.

Головними соціально-економічними проблемами за ринкової економіки є: оптимізація протилежних інтересів виробників і споживачів, продавців і покупців, найманих робітників і роботодавців; урахування і створення умов для реалізації інтересів різних соціальних груп населення (безробітних, молоді, інвалідів, багатодітних сімей та ін.); узгодження інтересів багатих і бідних тощо. Навіть неповне вирішення названих проблем наближає державу до реалізації стратегічної мети — забезпечення народного добробуту, економічної та соціальної стабільності, суспільного прогресу.

На державному рівні узгодження інтересів починається на щаблі уряду, парламентської системи з використання механізму для узгодження інтересів різних політичних партій, національних груп.

Сама система представницької влади в країні визначає механізм узгодження інтересів під час розроблення як стратегічного напрямку економічного та соціального розвитку, так і інших головних напрямків і інструментів реалізації мети. На певному історичному етапі суспільство має відповідну класову, соціальну структуру, різноманітні суспільні організації, політичні партії, союзи, які віддзеркалюють економічні інтереси численних соціальних верств і груп населення. Неоднорідна політична структура суспільства, багатопартійність ускладнюють і механізм узгодження інтересів на рівні парламенту, членами якого є

представники провідних політичних партій — носіїв інтересів різних соціальних верств населення країни.

Держава виконує свої узгоджувальні функції проведенням відповідної економічної та соціальної політики, в опрацюванні та реалізації якої беруть участь такі провідні державні органи влади, як парламент, уряд, голова держави та судові органи. Ці органи законодавчої, виконавчої та судової влади розробляють, пропонують, виконують і контролюють процес реалізації ухвалених законів. Отже, від взаємодії й узгодженості інтересів усіх гілок влади і залежить рівень виконання державної економічної політики.

Визначальна роль у структурі державних органів належить органам законодавчої влади. У переважній більшості країн одним із них є парламент як постійно діючий представницький орган. Члени парламенту повинні репрезентувати й захищати інтереси різноманітних соціальних верств і груп населення країни.

Безумовно, ефективність економічної політики полягає в принциповому обстоюванні інтересів суспільства в законодавчому органі, урахуванні потреб усіх представників суспільства і ступені їх узгодження й оптимізації на стадіях опрацювання, обговоренні та ухваленні в парламенті певних законів про господарську діяльність. Що складніша соціально-політична структура суспільства за економічними інтересами, що більше організацій, союзів, партій, які репрезентують ці інтереси в парламенті, то важчим буває процес розуміння, обговорення й ухвалення компромісного закону.

Механізм узгодження економічних інтересів включає стадію ініціювання певного закону суб'єктом, який має право законодавчої ініціативи (депутат, фракція, уряд, президент через більшість у парламенті), і стадію розроблення, формулювання закону, у чому беруть участь представники уряду, партій, незалежні депутати.

Ефективність економічної політики залежатиме, по-перше, від ступеня узгодженості економічних інтересів провідних соціальних груп населення на вищому державному законодавчому рівні; по-друге, від виконавчої управлінської влади — уряду, який створює умови для реалізації державної політики, видає постанови, розробляє механізм реалізації відповідних законів; по-третє, від ефективності указів Президента — обраного голови держави; по-четверте, від контролю за ухваленими законами, указами, постановами, тобто від судової влади.

Тема 2.5Інституційні засади економічної політики

Важливе значення у формуванні організаційних форм ведення економічної діяльності та темпів економічного зростання належить інституціональній структурі національного господарства. Економічні інститути мають вплив на економічне зростання, оскільки вони формують систему мотивацій ключових економічних акторів у суспільстві, сприяючи інвестуванню в людський та інтелектуальний капітал, інновації, організацію виробничого процесу тощо. Відомий зарубіжний економіст К. Піч у своїй праці подає таку класифікацію інституціональних факторів економічного зростання:

• загальні (домінуюча ідея або думка у суспільстві; історичний розвиток суспільства);

• соціальні та психологічні (порівняно стабільні характеристики суспільства, які змінюються еволюційним шляхом; психологічні риси людей, які живуть у суспільстві; особлива роль національної культури, менталітет, види етнічної поведінки);

• політичні (якість конституції та методів кооперації між державою, бізнесом, політичною культурою, неформальними правилами та традиціями);

• економічні (чіткі «правила гри», які визначають ефективні й неефектні види діяльності; права власності; функції і соціальні правила торгівлі; ефективність банківської та фінансової систем; відповідні методи управління ризиками і страхова система; загальноприйнята система податків; децентралізована економічна система; формальні економічні інститути, які позитивно впливають на довгострокове зростання).

Економічне зростання – інтегральна характеристика, яка відбиває рівень розвитку продуктивних сил, науки і техніки, ринкових відносин, інноваційності, а також багато інших параметрів, що визначають місце країни у світовому господарстві. У наш час розвиток економічної теорії відбувається шляхом поглиблення аналізу сутності економічного зростання, виявлення нових факторів, які впливають на динаміку народного господарства окремих країн і світу в цілому. Окрім традиційних структурних факторів, у центрі уваги дослідників дедалі частіше з’являються інституціональні фактори: соціальна та політична стабільність, зрілість ринкових інститутів, стан інфраструктури.

Різноманітність факторів економічного зростання відображає складну природу функціонування економіки, багаторівневість її складових. Іншими словами, народне господарство характеризується тією чи іншою структурою факторів виробництва, які використовуються для отримання певного продукту.

Прогресивні структурні зрушення – основний ресурс економічного зростання. Структурні характеристики свідчать про досягнутий рівень використання виробничих ресурсів, ступінь зрілості, особливості

спеціалізації і рівень диверсифікації економіки, тобто про все те, що визначає місце країни в міжнародному поділі праці, її конкурентну нішу на світових ринках товарів і послуг.

Інституціональні фактори зростання пов'язані з різними аспектами соціально-економічного середовища, в якому діють приватні господарюючі суб'єкти. Його формують як вони самі, так і держава в ролі ініціатора та провідника тієї чи іншої політики економічного зростання. Інституціональні фактори зростання можуть мати різні форми прояву, але об'єднує їх те, що вони визначають рамки діяльності господарюючих суб'єктів із врахуванням інтересів суспільства і створюють додаткові можливості для їх ефективного бізнесу в умовах розвитку економіки. Саме через інституціональні фактори реалізовується політика стійкого, збалансованого економічного зростання, яка дозволяє своєчасно протидіяти негативним ефектам середньострокової циклічності господарської діяльності.

Розгляньмо найважливіші групи інституціональних факторів, які впливають на економічне зростання. Перш за все, проаналізуємо групу факторів, об'єднаних поняттям «організаційні структури бізнесу». У більш широкому розумінні поняття «організаційна структура бізнесу» співпадає з поняттям «структура ринку». Від ефективності структури галузевого чи продуктового ринку (рівня його концентрації, монополізації, диверсифікації) залежать можливості росту діючих на ньому господарюючих суб'єктів. До організаційних структур, які збільшують потенціал економічного росту, можна віднести промислові кластери (локальні територіальні об'єднання виробництв з визначеною спеціалізацією, які досягають високої конкуренто-спроможності), галузеві організації підприємців (провідників технологічних новинок та інших ефективних бізнес-рішень, що сприяють росту галузі), різні кооперативи (аграрні, збутові тощо, підвищуючи стійкість і продуктивність відповідного бізнесу). Всі ці явища більшою або меншою мірою сприяють інтересам розвитку приватного бізнесу, які вони охоплюють.

Другою важливою групою інституціональних факторів росту є «економічна інфраструктура». Сюди відносять ті галузі господарства, які самі не створюють матеріальний продукт, але забезпечують процес його виробництва. Це електроенергетика й комунальне господарство виробничого призначення, виробничий транспорт, складське господарство і зв'язок, а також різноманітні галузі сфери послуг для потреб виробництва (фінансово-кредитна сфера, оптова й роздрібна торгівля, наука, освіта, послуги бізнесу та ін.). Названі галузі сприяють нормальному функціонуванню виробництв, зайнятих випуском товарів проміжного і кінцевого попиту, забезпечуючи їх енергією, фінансовими ресурсами, інноваціями, висококваліфікованою робочою силою та управлінськими

кадрами. Вони також здійснюють різні види перевезень (готової продукції, сировини і матеріалів, робочої сили), налагоджують ефективний зв'язок усередині компанії та ззовні, надають консалтингові, аудиторські та інші види послуг із ведення бізнесу. Реалізація таких послуг пов'зана з високими затратами, проте без них у сучасних умовах ефективний і конкурентоспроможний бізнес неможливий.

Особливу групу інституціональних факторів створює законодавчо-нормативне середовище ділової активності – продукт діяльності держави на різних рівнях владної вертикалі (центральному, регіональному, локальному). Проте далеко не завжди регламентовані дії держави здатні сприяти економічному зростанню.

Найбільш відчутний вплив на процес ділової активності, а відтак і на економічний ріст, здійснює податкове, антимонопольне, фінансово-кредитне, ліцензійне, корпоративне, науково-технологічне й трудове законодавство. Таке законодавство може як позитивно, так і негативно впливати на здатність бізнесу збільшувати свій внесок в економічне зростання.

Важливим фактором економічного зростання, що базується на активному впровадженні результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень у господарську практику, є законодавче регулювання науково-технічної сфери. Особлива роль тут належить патентному законодавству, покликаному стимулювати винахідницьку діяльність. Ліцензійне законодавство може полегшити доступ на ринки для тих економічних гравців (компаній), що впроваджують нові революційні технології. Навпаки, невиправдане посилення порядку надання ліцензій сковує підприємницьку ініціативу, обмежуючи потенціал економічного зростання.

Однією з найбільш конфліктних сфер законодавчої діяльності держави часто виявляється трудове законодавство. Воно встановлює права та обов'язки працедавців і найманих робітників, визначає процедуру укладання трудових угод, регламентує оплату праці, тривалість робочого тижня та відпочинку, діяльність профспілок, інші аспекти праці, тобто регулює весь процес використання трудового фактора у виробництві, від ефективності якого безпосередньо залежить динаміка економічного розвитку будь-якої країни.

Соціально орієнтоване і збалансоване економічне зростання вимагає такого трудового законодавства, яке забезпечувало б розумний компроміс між інтересами працедавця та найманих робітників. Це дозволить запобігати соціальним конфліктам, страйкам, втратам продукції і обумовленим ними зривам контрактів, тобто тим негативним процесам, які можуть виникнути внаслідок існування об'єктивних протиріч між працею та капіталом.

Якісні зрушення в соціально-економічних процесах, зміна парадигми економічної теорії потребують оновлення теоретичних підходів до аналізу економічної політики. Соціалізація та гуманізація економічних відносин, відхід від економічної детермінації суспільного життя підносять значення над економічних факторів соціального розвитку. Здійснення економічної політики з огляду лише на економічні, виробничі умови: масштаби індустріалізації країни, наявність відповідного науково-технічного потенціалу, рівень монополізації економіки тощо — не відповідає домінанті соціальних умов економічного розвитку та виявляється малопродуктивним. Сьогодні на перший план виходять такі параметри економічної політики, як урахування історичних традицій, менталітету населення, системи ціннісних настанов, рівня правосвідомості, словом, усе те, що подається як інституціональні складові соціально-економічної системи.

Важливість інституціонального підходу під час проведення соціально-економічних перетворень наразі усвідомлюють багато вітчизняних економістів, тому що такий підхід дає можливість:

• об'єктивно оцінити ідеологію, стратегію і практику українських реформ;

• проаналізувати і визначити коло суб'єктів, яке зможе забезпечити зміцнення та розвиток української державності, громадянського суспільства та цивілізованого ринку;

• поставити питання про співвідношення ринкових перетворень, ринкових реформ з тією ціннісною, економіко-правовою та організаційною основою, яку ми розуміємо як інституціональну базу та інфраструктуру ринкових реформ.

Інституціональний підхід до вивчення економіки передбачає дослідження проблеми економічних суб'єктів. З огляду на це на передній план висуваються три найбільші метасуб'єкти: правова держава, громадянське суспільство і ринкова економіка.

Держава як один з найпотужніших соціальних інститутів посідає найважливіше місце в скеровуванні економічного розвитку національних економік на початку XXI ст. Особливо це стосується країн, що розвиваються. Вони є класичним прикладом того, як інститути впливають на економічні перетворення та економічну політику. Сучасні західні теорії не змогли передбачити стрімкого економічного зростання країн Східної Азії, бо не можна було уявити, що інституціональні трансформації в суспільстві вплинуть на систему економічних інтересів приватного сектору та виведуть ці країни на динамічну путь економічного розвитку, а явно недосконалий бюрократичний механізм зможе ефективно керувати цим розвитком.

На сучасному етапі ми спостерігаємо послідовний процес становлення нового мета суб'єкта економіки –інститутів громадянського суспільства, які набувають усе більшої ваги в регулюванні соціально-економічних процесів. Це такі інститути, як різного роду угоди, конференції, асоціації: спілки промисловців і підприємців, асоціації банкірів, торгово-промислові палати, котрі вже не є елементами держави. Але вони й не структури ринкової економіки; це – інститути громадянського суспільства. Сюди також уходять профспілки, інститути соціального партнерства, товариства споживачів, екологічні рухи. Вони активні учасники та суб'єкти регулювання економічних та соціальних процесів, але, ще раз наголосимо, не інструменти держави або ринку.

Отже, коли ми говоримо про модифікацію функцій держави в реальному житті, то в цьому разі йдеться про передавання функцій державного регулювання не ринку, а інститутам громадянського суспільства, які включаються в цей механізм.

Інституціональні підходи в економіці напряму пов'язані з проблемами економічного розвитку. Якщо економічне зростання легко описати в термінах класичної теорії, то економічний розвиток не можна розглядати без урахування інституціональних факторів так само, як і соціальні зміни. Економічне зростання — це збільшення цінностей, що є в розпорядженні суспільства. Економічний розвиток передбачає появу нових цінностей або нових способів збільшення виробництва цінностей (інновацій).

Інституціональні дослідження базуються на вченні про людину (екзистенціалізм), її поведінку, мораль тощо та пов'язані з проблемами етики в економіці. Етична поведінка — це продукт таких інститутів, як релігія, система освіти, виховання.

Отже, значення неекономічних або, точніше, нематеріальних факторів у економічному механізмі має бути визнано принаймні не менш важливим, ніж матеріальних.

Методологічно проблему врахування духовних, морально-етичних, соціально-культурних факторів у системі економічних відносин розв'язують у рамках інституціональної теорії виходячи з таких засновків.

По-перше, класична політекономія вивчала винятково раціональні, матеріалізовані (уречевлені) відносини, у межах яких індивід існував у міру свого раціонального функціонування на ринку — у ролі "економічної людини".

По-друге, на відміну від неокласичної доктрини, яка тлумачить економічну систему як механістичну спільність ізольованих один від одного індивідів (атомізм) та виводить властивості системи виходячи з властивостей її складових елементів (індивідів), інституціоналісти наполягають на важливості зв'язків між елементами у формуванні

властивостей як самих елементів, так і системи загалом. Цей підхід характеризує поняття "холізм" (цілісність), і він означає переважання соціальних відносин над психофізичними якостями індивідів, що обумовлює сутнісні властивості економічної системи.

Згідно із сучасною науковою думкою економіка розглядається як еволюційна відкрита система, що зазнає постійного впливу зовнішнього середовища (культури, політичних умов, природи тощо) та реагує на них. Тому інституціоналізм відкидає найважливіший постулат неокласичної теорії — прагнення економіки до рівноваги, трактуючи її як нетиповий та дуже короткостроковий стан. Дію факторів, що сприяють наближенню системи до рівноваги, пересилює потужніший зовнішній вплив, а також внутріїдні (ендогенні) сили, які породжують у системі напруження, нескінченний процес змін і розвитку.

Інституціональна економіка досліджує такі чинники, як сукупність норм і правил (інститутів), за допомогою яких структуруються та спрощуються відносини та взаємодія між економічними суб'єктами. Згідно з цією теорією людина схильна діяти на підставі самопідтримуваних соціокультурних норм (звичок, стереотипів) та узвичаєної практики— різноманітних "рутин". Вони стають орієнтиром у дуже складному й мінливому світі, який людина пізнати не в змозі.

Хоч інститути можуть застарівати, набуваючи архаїчного характеру, у цілому вони створюють ті соціально-культурні підвалини, без яких діяльність людини неможлива: інститути формують зв'язки між людьми, усувають відмінності в індивідуальній поведінці та, найголовніше, роблять поведінку індивідуума зрозумілою й передбачуваною для інших, що полегшує керування економічною системою. З іншого боку, розглядаючи інститути здебільшого як юридичні, а також неформальні норми, можна стверджувати, що вони обмежують діяльність людей, утворюючи певні рамки їхньої поведінки.

Особливості формальних та неформальних інститутів виявляються в швидкості їхньої зміни. Так, формальні правила (юридичні закони) можуть змінюватись одномоментно. У системі інститутів вони утворюють свого роду зовнішній, поверховий шар, здатний стрімко мінятися. Неформальні інститути (узвичаєні стереотипи та норми поведінки, що вкоренилися в індивідуальній та суспільній свідомості), які становлять найміцніше ядро системи інститутів, повільно й важко піддаються змінам. Неформальні норми та правила за всіх змін навколишнього середовища трансформуються поступово, у міру формування альтернативних моделей поведінки організацій та індивідів згідно з новим сприйняттям ними вигід та витрат.

Отже, формальні та неформальні інститути визначають економічну поведінку та результати, формують економічну політику відповідно до

економічних інтересів суб'єктів господарювання. Зміни інститутів змінюють характер та сприйняття економічної політики.

З поміж сукупності інституціональних чинників економічної політики провідна роль належить ідеології як засобу координації інститутів. Ідеї та ідеології формують розумові конструкції, які індивідууми використовують для того, щоб інтерпретувати навколишній світ та зробити вибір. Більше того, структуруючи взаємодію людей, формальні інститути чи навмисно, чи випадково "знижують ціну" діяльності згідно з чиїмись ідеями і тому підвищують значення розумових конструкцій та ідеологічних стереотипів у процесі вибору.

Розглядаючи інституціональні засади економічного розвитку, дуже важливо, на нашу думку, зупинитися на з'ясуванні значення культурної сфери в суспільному виробництві.

Культуру можна характеризувати як ту частину суспільного відтворювального процесу, в якому створюються передумови та результати творчої діяльності, а також безпосередньо здійснюється творча праця з усім розмаїттям її складників. Фактично, культура багато в чому визначається як надекономічна сфера, тому що результатом творчої праці є не стільки предметна реальність, скільки творчий зміст, утілений у певній предметній формі. Тією мірою, в якій існувала тенденція орієнтації економічного розвитку на прогрес людини, культура була й залишається найважливішою метою і найголовнішим засобом соціально-економічного розвитку. Тому орієнтація суспільного розвитку на пріоритет культурної сфери — це стратегічна мета економічного розвитку, орієнтованого на майбутнє, на завтрашній, а не вчорашній день світового розвитку.

Досвід реформування постсоціалістичної економіки підтверджує стратегічну важливість інституціонального аспекту трансформації, його головну роль проти економічної політики. Неспрацювання ринкових реформ на початкових етапах економічних перетворень в Україні пояснюється саме неврахуванням інституціональних складових економічного розвитку.

Безповоротний крах старої системи інститутів у радянському суспільстві, що зачепив лише частину формальних норм та правил, призвів до катастрофічної неузгодженості у функціонуванні формальних та неформальних інститутів.

У плановій економіці, що характеризувалася жорсткими формальними правилами, склалася міцна система неформальних інститутів, яка спиралася на так звані ринкові норми, котрі з успіхом компенсували її дефіцити, дисбаланси та інші перепони для вияву здорової економічної активності. У всіх соціалістичних країнах існували ринкові відносини, які не було закріплено відповідними правовими інститутами.

Перехідна економіка постсоціалістичних країн з її слабкими та неузгодженими інститутами особливо потребує ефективної правової та регулювальної інфраструктури. Закони, правила та норми формують межі, стабільне інституціональне середовище для розвитку ринкових відносин. Разом з тим інституціональне середовище — це також механізми і структури захисту правових норм, що гарантують їхнє беззаперечне виконання.

Практичний досвід трансформації свідчить, що для створення та безперебійного функціонування потрібного для перехідної економіки інституціонального середовища недостатньо підготувати та ухвалити стандартний набір законів та сформувати ефективну судову систему. Слід зауважити, що в перехідній економіці в ході взаємодії та взаємовпливу економічної політики з процесами формування сучасної ринкової інституціональної інфраструктури виникають серйозні проблеми. Склалася очевидна тенденція самодостатності економічної політики та явного неврахування питань щодо формування основних інституціональних блоків ринкової економіки.

Формальні норми та правила становлять певну ієрархію, що структурує інституціональне середовище. Найзагальніші норми в цій ієрархії подано конституційними правилами. Добре відомо, що перехідний період у всіх постсоціалістичних країнах ознаменувався ухваленням нових конституцій, котрі фіксують норми демократичних громадянських суспільств.

Конкретні форми господарської діяльності регулюються економічними нормами та правилами. Вони структурують відносини кооперації або, навпаки, конкуренції суб'єктів економіки і матеріалізуються в конкретних законах: про створення господарських товариств, підприємницьку діяльність, про заборону монопольної поведінки та заохочення конкуренції тощо. Отже, економічні норми та правила структурують та регулюють відносини обміну в економіці, входження підприємців на ринки та вихід з них. Центральна ланка системи економічних норм та правил — право власності. Неповнота та невизначеність прав власності, що перешкоджає реструктуризації та інвестиціям у реальний сектор перехідної економіки, пояснюються непослідовністю, суперечливістю та мінливістю чинних економічних правил. При цьому вирішальну негативну роль відіграв згаданий уже пріоритет економічної політики стосовно формування інститутів ринкової економіки.

Тема 2.6Економічна політика та економічна безпека

Економічна безпека є визначальним показником функціонування

соціально-економічної сфери держави.

Стан функціонування і розвитку економічної системи та її структурних компонентів з погляду економічної безпеки характеризують такі параметри:

• поєднання динамічності і стійкості; о ефективність;

• захищеність від внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, що є результатом функціонування відповідного економічного механізму, а також здатність і готовність створювати ефективні механізми протидії загрозам;

• додержання оптимального балансу інтересів економічних суб'єктів.

Економічна безпека є динамічна категорія, що перебуває в постійному русі й видозмінюється під дією величезної кількості соціально-економічних, політичних і соціокультурних факторів.

Під загрозами економічній безпеці розуміють сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави. Об'єктивним джерелом загроз економічній безпеці є обмеженість ресурсів, різна міра забезпеченості ними, а також відмінність у економічних інтересах і механізмах їхньої реалізації. Ці загрози реалізуються на різних рівнях об'єктів економічної безпеки, а саме:

• на макроекономічному рівні (економічна безпека держави);

• мезорівні (економічна безпека регіону, території, галузі, виробничого комплексу);

• мікрорівні (економічна безпека підприємств — економічних агентів ринку);

• рівні економічної безпеки особистості, родини.

Наявність постійних джерел загроз створює потенціал для негативних впливів на компоненти економічної системи. Однак конкретна реалізація того чи іншого негативного впливу залежить від уже сформованих особливостей функціонування економічного механізму, від здатності ринкової системи до саморегулювання та існування адекватних механізмів реагування державних структур.

Негативні впливи можна класифікувати так:

• внутрішні (джерела впливу перебувають у межах розглядуваної системи) і зовнішні (джерело впливу належить до іншої системи);

• об'єктивні (без участі і проти волі економічних суб'єктів) і суб'єктивні (результат цілеспрямованої діяльності внаслідок зіткнення економічних інтересів).

Негативні впливи мають найважчі наслідки в тих сферах економічної діяльності, в яких бракує ефективних механізмів саморегулювання, можливостей мобілізації ресурсів для запобігання негативним наслідкам.

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є:

у зовнішньополітичній сфері:

• посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;

• спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;

• воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

• у сфері державної безпеки:

• розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб;

• загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

• поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;

• злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

• загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;

• можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;

• спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

• прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:

• поширення зброї масового ураження і засобів її доставки;

• недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності;

• нелегальна міграція;

• можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами;

• нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;

• небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх

боєздатності;

• повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України;

• накопичення великої кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин;

• незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;

• незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

у внутрішньополітичній сфері:

• порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;

• можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;

• загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

• структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;

в економічній сфері:

• істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямах інноваційного розвитку;

• ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

• нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;

• критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення;

• недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

• критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

• нераціональна структура експорту з переважно сировинним

характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

• велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

• небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;

• неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

• критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;

• неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

• "тінізація" національної економіки;

• переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

у соціальній та гуманітарній сферах:

• невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

• неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

• криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

• загострення демографічної кризи;

• зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

• прояви моральної та духовної деградації суспільства;

• зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва;

у науково-технологічній сфері:

• наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн;

• неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності;

• низька конкурентоспроможність продукції;

• нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії;

• зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних

кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності;

• відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;

у сфері цивільного захисту:

• невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту, сил цивільного захисту, їх технічного оснащення;

• значне антропогенне і техногенне перевантаження території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

• погіршення технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро;

• непідтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

• небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму;

в екологічній сфері:

• нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних;

• неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;

• погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;

• неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;

• неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;

• посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій;

• застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів;

в інформаційній сфері:

• прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації;

• поширення засобами масової інформації культу насильства,

жорстокості, порнографії;

• комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;

• розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави;

• намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Рівень економічної безпеки в кожний конкретний момент часу залежить від стану характеристик функціонування й розвитку економічної системи. Такий стан можна оцінити з якісного й кількісного боку.

Порогові значення індикаторів економічної безпеки є кількісними параметрами, що окреслюють межу між безпечною й небезпечною зонами в різних сферах економіки. Для одержання граничних значень індикаторів економічної безпеки треба визначити на принциповому рівні національні інтереси країни у сфері економіки, до яких належать:

• здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення;

• гідний рівень життя населення, що забезпечує соціально-політичну стабільність;

• стійкість фінансової системи;

• збереження єдиного економічного простору, що виключає поширення сепаратистських тенденцій;

• створення економічних і правових умов, котрі унеможливлюють криміналізацію суспільства;

• забезпечення потрібного державного регулювання економічних процесів, здатного гарантувати нормальне функціонування ринкової економіки як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Перша група порогових значень індикаторів економічної безпеки стосується виробничої сфери, її здатності ефективно функціонувати за мінімальної залежності від зовнішнього середовища. Украй важливі тут порогові значення із загального обсягу виробництва, у зв'язку з чим було взято таку величину порогових значень: обсяг валового внутрішнього продукту в цілому — у розмірі 75 % від середнього показника в країнах Великої сімки, на душу населення — 50 % від середнього в "сімці" і 100 % — від середньосвітового показника ВВП.

Багато важать у даній групі порогових значень індикатори, що характеризують структуру виробництва й частку імпорту у внутрішньому виробництві. Розроблено такі порогові значення в цій сфері: частка в промисловому виробництві обробної промисловості — 70 %, машинобудування — 20 %, частка імпорту у внутрішньому споживанні населення — 30 %, у тому числі продуктів харчування — 25 %.

Проте неабияку тривогу викликає різке зниження частки наукомісткої продукції. Наприклад, сьогодні в Україні порогове значення частки нових видів продукції у загальному обсязі випуску визначено в розмірі 6 %, а фактично ця частка, за оцінками, становить 2—2,5 %. Обсяг інвестицій знизився більше ніж на 70 % і становив приблизно 11,2 % ВВП, тоді як пороговим значенням тут визнана величина в 25 % ВВП.

Другою важливою групою є порогові значення індикаторів рівня життя населення. У цій сфері попередньо було визначено такі порогові значення: частка в населенні осіб, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму, - 7 %, тривалість життя - 70 років, розрив між доходами 10% найбільш дохідних і 10% найменш дохідних груп населення — 8 разів.

Третьою, найбільшою, групою є порогові значення індикаторів фінансового стану. За цією групою попередньо було визначено багато порогових значень, зокрема, найважливіші з них такі:

• обсяг внутрішнього боргу у відсотках до ВВП — 30 %; обсяг зовнішнього боргу у відсотках до ВВП — 25 %;

• дефіцит бюджету у відсотках до ВВП — до 5 %;

• обсяг іноземної валюти в готівковій формі до обсягу готівкової національної валюти — 25 %;

• грошова маса (М2) у відсотках до ВВП — 50 %.

Важливим показником є порогове значення індикатора ступеня збереження єдиного економічного простору на території України, що унеможливлює розвиток сепаратистських тенденцій.

Варто звернути увагу на важливий момент, що стосується порогових значень індикаторів економічної безпеки. Раніше було названо однозначні параметри цих значень. Частина їх позначає максимально припустиму межу індикаторів (частка в населенні громадян, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму; розрив між доходами 10 % найбільш дохідних і 10 % найменш дохідних груп населення; рівень безробіття; обсяги внутрішнього й зовнішнього боргу; дефіцит бюджету; обсяг іноземної валюти, що перебуває в обігу на внутрішньому ринку; частка імпорту у внутрішньому обігу; економічна диференціація областей). Уважають, що коли фактичні параметри вище цих порогових значень, то країна — у небезпечній зоні. Усі інші порогові значення позначають мінімальну межу індикатора.

Головна мета економічної безпеки – забезпечення умов для стійкого, якнайефективнішого функціонування всіх структурних компонентів економічної системи держави в даний час, а також високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому. Створити такі умови можна, ґрунтуючись насамперед на прагненні реалізувати національні інтереси в економічній сфері.

Цілі економічної безпеки держави:

• забезпечення належної ефективності функціонування економічного механізму;

• забезпечення технологічної незалежності й досягнення конкурентоспроможності технологічного потенціалу;

• дієвість системи менеджменту на різних рівнях управління державою, оптимальність і результативність його організаційної структури;

• забезпечення високого рівня кваліфікації трудових ресурсів і інтелектуального потенціалу, ефективність НДЦКР;

• високий рівень екологічності підприємств, мінімізація руйнівного впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища;

• якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності економічних суб'єктів;

• забезпечення захисту інформаційної сфери держави, комерційної таємниці й досягнення належного рівня інформаційного забезпечення;

• гарантування безпеки економічних суб'єктів, недоторканності їхнього капіталу, майна і комерційних інтересів.

Способи досягнення цілей економічної безпеки можна класифікувати так:

• пасивний (припускає створення системи захисту від загроз, їх мінімізації);

• активний (передбачає моніторинг можливостей, створення передумов і механізмів для їх реалізації).

З огляду на сьогоднішній рівень розвитку економіки України, її соціально-політичної й культурної сфери доцільно казати про поєднання двох цих підходів стосовно кожної цілі економічної безпеки.

Цілі економічної безпеки досягаються завдяки дії механізму її гарантування.

Нехтування станом економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, до підриву системи життєзабезпечення держави з наступною втратою суверенітету.

Належний рівень економічної безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, в тому числі економічної, підкріпленої системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам. Без такої політики неможливо вийти з кризи, змусити працювати механізм керування економічною ситуацією в країні, створити ефективні механізми соціального захисту населення.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» пріоритетами національних інтересів України є:

• гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;

• розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;

• захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

• зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;

• забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;

• створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

• збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;

• забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;

• розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;

• інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Основними напрямами державної політики з питань національної безпеки України є:

у зовнішньополітичній сфері

• створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України;

• запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав;

• поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації;

• сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною;

• участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки, а також у рамках міжнародних договорів України;

• участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки;

• адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

у сфері державної безпеки:

• реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів, покращення їх фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового і кадрового забезпечення;

• зосередження ресурсів і посилення координації діяльності правоохоронних, розвідувальних і контррозвідувальних органів України для боротьби з організованою злочинністю та наркобізнесом;

• участь України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією;

• відпрацювання ефективно діючої системи контролю за поставками продукції і технологій оборонного призначення і подвійного використання;

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України

• прискорення реформування Збройних Сил України та інших військових формувань з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності давати адекватну відповідь реальним та потенційним загрозам Україні; перехід до комплектування Збройних Сил України на контрактній основі;

• здійснення державних програм модернізації наявних, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь;

• посилення контролю за станом озброєнь і захищеністю

військових об'єктів; активізація робіт з утилізації зброї;

• впровадження системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави;

• забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

• дотримання угод щодо тимчасового розташування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

• прискорення процесу делімітації та демаркації кордонів України;

• боротьба з організованими злочинними угрупованнями, в тому числі міжнародними, які намагаються діяти через державний кордон України, в пунктах пропуску та виключній (морській) економічній зоні України;

• поглиблення транскордонного співробітництва з суміжними державами;

у внутрішньополітичній сфері:

• забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;

• створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод;

• забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;

• забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

• створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;

• формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

• забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України;

в економічній сфері

• забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;

• прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення

ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв;

• вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;

• подолання "тінізації" економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;

• забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

• здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;

• забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення;

• забезпечення продовольчої безпеки;

• захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту - поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;

• посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях;

у науково-технологічній сфері:

• посилення державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки як основи створення високих технологій та забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, створення ефективної системи інноваційної діяльності в Україні;

• поетапне збільшення обсягів бюджетних видатків на розвиток освіти і науки, створення умов для широкого залучення в науково-технічну сферу позабюджетних асигнувань;

• створення економічних і суспільно-політичних умов для підвищення соціального статусу наукової та технічної інтелігенції;

• забезпечення необхідних умов для реалізації прав інтелектуальної власності;

• забезпечення належного рівня безпеки експлуатації промислових, сільськогосподарських і військових об'єктів, споруд та інженерних мереж;

у сфері цивільного захисту

• забезпечення ефективного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, оснащення сучасними видами техніки сил

цивільного захисту;

• вжиття організаційних, економічних, інженерно-технічних та інших заходів для зниження ризиків виникнення надзвичайних ситуацій до прийнятних рівнів;

• підвищення рівнів екологічної, ядерної та радіаційної безпеки до норм і стандартів у відповідній сфері, в тому числі перетворення об’єкта "Укриття" Чорнобильської АЕС на екологічно безпечну систему;

в екологічній сфері:

• здійснення комплексу заходів, які гарантують екологічну безпеку ядерних об'єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, зведення до мінімуму впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

• впровадження у виробництво сучасних, екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток технологій переробки та утилізації відходів;

• поліпшення екологічного стану річок України, насамперед басейну р. Дніпро, та якості питної води;

• запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів та поліпшення їх екологічного стану;

• стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

• недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів;

• реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України, розширення її участі у міжнародному співробітництві з цих питань;

у соціальній та гуманітарній сферах:

• істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;

• створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;

• збереження та зміцнення демографічного і трудоресурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів;

• створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;

• ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків;

в інформаційній сфері:

• забезпечення інформаційного суверенітету України;

• вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;

• активне залучення засобів масової інформації до запобігання і протидії корупції, зловживанням службовим становищем, іншим явищам, які загрожують національній безпеці України;

• забезпечення неухильного дотримання конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації та журналістів, заборони цензури, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції, за виконання професійних обов'язків, за критику;

• вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

У процесі аналізу економічної безпеки виокремлюють передусім три важливі складові:

1. Економічна незалежність, що означає здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі в міжнародній торгівлі. Адже різні міжнародні організації, експансія котрих задушливим кільцем охоплює молоді незалежні держави, радять і сприяють запровадженню режимів витягування грошей у народу.

2. Стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів.

3. Здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати й захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Економічна політика гарантування економічної безпеки визначається на підставі певних принципів, що створюють політичну й правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, з'ясування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки.

До основних принципів гарантування економічної безпеки України відносять:

• додержання законності на всіх етапах гарантування економічної безпеки;

• баланс економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;

• взаємну відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо гарантування економічної безпеки;

• своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних з відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

• надання пріоритету мирним заходам у розв'язанні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

• інтеграцію національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Важливо зазначити, що в перехідний період держава має здійснити комплекс спеціальних заходів щодо виведення з кризи, і це буде гарантією економічної безпеки країни.

Механізм гарантування економічної безпеки — система організаційно-економічних і правових заходів для запобігання економічним і соціальним загрозам, підвищення рівня економічної безпеки. Він містить такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і суспільства для виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці; вироблення межових, гранично припустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких спричинить нестабільність і соціальні конфлікти; діяльність держави щодо виявлення й попередження внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці економіки, реалізації наявних можливостей.

Найважливішим елементом механізму гарантування економічної безпеки суспільства є діяльність держави з виявлення й попередження внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці економіки, особливо за сучасного соціально-політичного становища України. Основні напрямки цієї діяльності такі:

• виявлення випадків, коли фактичні чи прогнозовані параметри економічного розвитку відхиляються від порогових значень економічної безпеки, і розроблення комплексних державних заходів для виходу країни із зони небезпеки. Заходи й механізми, що гарантують економічну безпеку, опрацьовуються одночасно з державними прогнозами соціально-економічного розвитку і реалізуються в програмі соціально-економічного розвитку;

• організація роботи щодо реалізації комплексу заходів з метою подолання чи недопущення виникнення загроз економічній безпеці. У ході цієї роботи розглядається концепція державного (регіонального) бюджету щодо гарантування економічної безпеки. Уряд координує роботу

місцевих органів виконавчої влади стосовно реалізації необхідних заходів, у тому числі з підготовки законодавчих та інших нормативних актів;

• експертиза прийнятих рішень з фінансових і господарських питань з погляду економічної безпеки. Законодавчі й інші нормативні правові акти обов'язково мають підлягати експертизі на предмет економічної безпеки.

Дія механізму гарантування економічної безпеки може розглядатися на таких рівнях:

1. Стратегічний рівень гарантування економічної безпеки припускає ліквідацію суперечностей або як мінімум їхню локалізацію й ослаблення. Фактично на стратегічному рівні мають прийматися й реалізовуватися глобальні (з погляду національної економіки) системоутворювальні рішення.

2. Тактичний рівень припускає розв'язання завдань, пов'язаних з ліквідацією самих загроз чи з запобіганням їхньому впливу на економічну сферу. На тактичному рівні мають розроблятися комплекси превентивних заходів.

3. На оперативному рівні економічна безпека гарантується ліквідацією наслідків загроз. Результати виконання завдань на цьому рівні — це переважно комплекси оперативних заходів.

Структура механізму гарантування економічної безпеки значною мірою залежить від рівня суб'єкта економічної безпеки, що розглядається. Держава, регіони, галузі, окремі підприємства й домогосподарства формують свої індивідуальні механізми гарантування економічної безпеки. Механізми ці можуть бути усвідомленими чи неусвідомленими, спонтанними чи ретельно продуманими й вибудованими в стрункy систему, такими, що суперечать або доповнюють один одного. Усе це в черговий раз доводить необхідність державного втручання, створення умов для конструктивної реалізації механізмів гарантування економічної безпеки на будь-якому суб'єктному рівні. Початкова мета придумати механізм відтворення системи економічної безпеки в рамках критеріїв, що задаються державою, а також тих критеріїв, які випливають з особливостей сучасного етапу ринкового розвитку України. Завдання держави - підтримувати позитивні конструктивні сили ринкової економіки, підштовхувати суб'єктів економічних відносин до вибору оптимального шляху досягнення своїх цілей з позицій зміцнення економічної безпеки. Очевидно, що постановка такого завдання потребує вироблення єдиного державного підходу, створення концепції економічної безпеки, яка б стала фундаментом для розвитку ефективної системи гарантування економічної безпеки на різних рівнях.

Стратегія економічної безпеки передбачає визначення мети і завдань системи гарантування економічної безпеки, напрямів їх розв'язання, а

також форм і методів застосування відповідних сил і засобів, можливість їхнього перегрупування, створення резервів для нейтралізації та локалізації можливих загроз.

Тактика економічної безпеки — це більш динамічна частина політики економічної безпеки, яка змінюється залежно від дії внутрішніх і зовнішніх загроз, зміни пріоритетності національних економічних інтересів тощо. Складність та мінливість економічної та соціальної ситуації потребує застосування різноманітних тактичних заходів щодо гарантування економічної безпеки.

У Конституції України чітко зазначено, що разом із захистом суверенітету і територіальної цілісності України гарантування її економічної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Економічній безпеці притаманний інтегративний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль усієї нації, що виявляється через дії всіх гілок влади (від всеукраїнського рівня до місцевого), наявних у державі сил і засобів, об'єднань громадян та окремих осіб.

Стратегія економічної безпеки України має, зокрема, містити:

• засадничі положення формування та підтримки функціонування системи гарантування економічної безпеки України;

• характеристику внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці та моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально-економічної систем и держави;

• критерії та індикатори економічної безпеки;

• характеристику національних економічних інтересів;

• заходи та механізми державної політики щодо гарантування економічної безпеки на національному, регіональному і глобальному рівнях.

Ринкова система господарювання має величезний потенціал життєстійкості, однак її можливості не можуть успішно реалізовуватися без економічної стратегії.

До пріоритетних завдань регіональної політики в галузі економічної безпеки віднесімо:

• реорганізацію економіки регіонів з урахуванням переваг галузей спеціалізації;

• відновлення і раціональне використання власних джерел розвитку агропромислових регіонів;

• подолання депресивного стану в регіонах з екстремальними умовами, сприяння відродженню нечисленних народів;

• формування територіально-виробничих комплексів нового типу, орієнтованих на виробництво й реалізацію продукції, що відповідає вимогам ринку, за рахунок нецентралізованих інвестицій;

• розвиток міжрегіональних інфраструктурних систем (транспорту, зв'язку, інформатики).

Найважливішими цілями в перехідний період у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що гарантує економічну безпеку, мають стати:

• регулювання розвитку зовнішньої торгівлі щодо дотримання економічних інтересів України й гарантування її економічної безпеки, підвищення економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності за умов інтеграції української економіки у світове господарство;

• дальший розвиток експортного потенціалу, першою чергою за рахунок розширення виробництва високотехнологічних товарів, проведення політики імпортозаміщення;

• підтримка інтересів вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках з метою відновлення й збереження їхніх позицій на товарних світових ринках;

• проведення в рамках узвичаєних процедур політики розумного протекціонізму стосовно до вітчизняних виробників, які не є монополістами на внутрішньому ринку;

• забезпечення найсприятливіших для України умов погашення зовнішнього боргу і його обслуговування;

• досягнення стабілізації курсу гривні щодо вільно конвертованих валют;

• забезпечення безперебійної роботи транспортних артерій, що з'єднують Україну із зовнішніми ринками (залізничний і автомобільний транспорт, магістральні газо- і нафтопроводи, між системні та міжрегіональні лінії електропередач і т. ін.).

Подальше опрацювання теоретичних і практичних питань удосконалення механізму гарантування економічної безпеки країни має ґрунтуватися на Концепції національної безпеки України.

Тема 2.7Законодавча та інституційна база економічної політики в Україні

Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція, Закон України «Про основи національної безпеки України» та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Відповідно до Закону розробляються і затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також

напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України є документами, обов'язковими для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки.

Об'єктами національної безпеки є:

1) людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;

2) суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

3) держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- суди загальної юрисдикції;
- прокуратура України;
- Національне антикорупційне бюро України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України;
- органи і підрозділи цивільного захисту;
- громадяни України, об'єднання громадян.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є:

1) пріоритет прав і свобод людини і громадянина;

2) верховенство права;

3) пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;

4) своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;

5) чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;

6) демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;

7) використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

Відповідно до Конституції і законів України повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки виконують:

1) Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України;

2) Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України;

3) Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України;

4) Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби із злочинністю;

5) Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України;

6) міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері

національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки;

7) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції;

8) Воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру;

9) органи і підрозділи цивільного захисту здійснюють заходи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період;

10) правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму;

11) суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України;

12) прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України "Про прокуратуру України";

13) громадяни України через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які вони обирають, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку.

Основними функціями суб'єктів забезпечення національної безпеки є:

1) вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України;

2) створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки;

3) удосконалення її організаційної структури;

4) комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи;

5) підготовка сил та засобів суб'єктів системи до їх застосування

згідно з призначенням;

6) постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;

7) систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму;

8) прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву;

9) розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України;

10) запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

11) локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників;

12) оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі;

13) участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України;

14) спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки.

Контроль за реалізацією заходів у сфері національної безпеки здійснюється відповідно Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України в межах їх повноважень.

МОДУЛЬ 3
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Мета та головні аспекти регіональної політики держави.
2. Економічне районування України.
3. Об'єкти державної регіональної політики розвитку економіки регіонів.
4. Державне регіональне управління.
5. Перелік управлінь державної обласної та районних адміністрацій.
6. Програма економічного і соціального розвитку регіону, як форма регіонального планування.
7. Роль місцевих бюджетів у зміцненні місцевого самоврядування.
8. Формування обласного бюджету.
9. Класифікація та управління ВЕЗ.
10. Теорія і практика функціонування ВЕЗ в Україні.
11. Курортополіс як спеціальна (вільна) економічна зона.
12. Сутність природного середовища як об’єкта державного регулювання.
13. Державне екологічне регулювання.
14. Національний рівень державного регулювання охорони природи та природокористування.

Нормативно-правові акти: 1, 3, 6, 10, 14, 17, 39, 40, 46
Основна література: 10, 11, 12, 16, 17, 20-24
Допоміжна література: 7, 8, 11, 13, 14-18, 38

Тема 3.1 Державне регулювання розвитку регіону

Регіон – це частина території країни, на якій функціонує сформований комплекс галузей виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури.

Кожен регіон характеризується специфічними природно-географічними, історико-демографічними, політико-адміністративними особливостями. Саме в регіоні створені умови для виробничої діяльності, проживання та організації побуту і відпочинку населення. Тут формуються ознаки етнічної спільності людей, їхньої економічної і соціальної цілісності, поєднані інтереси усіх суб'єктів господарювання.

Головна мета державного регулювання розвитку регіонів – забезпечити найповніше використання їхнього ресурсного потенціалу шляхом оптимального поєднання інтересів держави і кожного регіону.

Стратегічна мета економіки України – гарантувати стабільність розвитку на базі створення високоефективної соціально орієнтованої економіки усіх регіонів, яка забезпечить високий рівень життя населення, мотивацію до трудової і підприємницької діяльності, умови рівноправного партнерства у світовому економічному співтоваристві.

До цілей регіональної політики держави відносяться:

- створення єдиного економічного простору;
- забезпечення єдиних мінімальних соціальних стандартів і рівного соціального захисту, гарантування соціальних прав громадян, установлених Конституцією України, незалежно від економічних можливостей регіонів;
- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів;
- запобігання забрудненню навколишнього середовища, а також ліквідація наслідків його забруднення, комплексний екологічний захист регіонів;
- пріоритетний розвиток регіонів, що мають особливо важливе стратегічне значення;
- максимальне використання природно-кліматичних особливостей регіонів;
- становлення й забезпечення гарантій місцевого самоврядування.

Регіональна політика держави охоплює такі напрями, як економічний, соціальний, демографічний, екологічний, поселенський та науково-технічний (табл. 1).

Таким чином, регіональна політика виступає у формі державного втручання в різні підсистеми регіону, формуючи при цьому й різні

напрямки, розглянутих вище. Державне втручання в розвиток регіонів має на меті:

- «справедливість», тобто таке розміщення (просторова організація) економічної діяльності, при якому жителі всіх регіонів мають більш-менш рівні можливості досягти бажаного добробуту;
- «ефективність», що вимагає раціонального використання виробничого потенціалу кожного регіону з метою загально національного добробуту.

Обидві ці мети можуть бути як сумісними, так і конфліктними. Як правило, у період економічного росту переважає перша мета, у період криз – друга. Необов'язково, щоб у політиці державних органів різних рівнів територіальної ієрархії домінувала яка-небудь одна мета. Однак певна погодженість у регіональних політиках, що проводяться державною й регіональною владою, повинна бути, інакше регіональні нерівності будуть наростати.

Таблиця 1Напрямки регіональної політики держави

Напрямок	Зміст
Економічний	Забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням наявних трудових ресурсів, науково-технічного потенціалу та можливостей їхнього ефективного використання
Соціальний	Прискорений розвиток соціальної та виробничої інфраструктури в тих регіонах, у яких низький рівень соціального забезпечення (передусім у сільській місцевості)
Демографічний	Якісні зміни демографічної і соціальної структури населення, створювати умови для зменшення смертності та зростання народжуваності, оздоровлення населення тощо
Екологічний	Регулювання природногосподарської збалансованості в регіонах і створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, раціональне використання рекреаційних ресурсів та ін.
Поселенський	Формування раціональної системи розселення, збереження заселеності сільської місцевості, зростання ролі у поселенських структурах сільських населених пунктів, селищ міського типу та малих міст, стримування розвитку великих міст та ін.
Науково-технічний	Розвиток пріоритетних напрямів наукових досліджень, раціональне ресурсоспоживання і природокористування; розробку, освоєння та широке використання принципово нових конкурентоспроможних машин, технологій і матеріалів; розробку технології ефективного використання енергоносіїв; сприяння зменшенню залежності від імпорту

	тощо

Отже, *регіональна політика держави* – це сукупність економічних, правових, організаційно-управлінських рішень, спрямованих на гармонійне поєднання інтересів держави й окремих регіонів, створення сприятливих економічних та правових засад для національного використання місцевих ресурсів і виробничого потенціалу.

Для врахування природних, економічних, соціально-демографічних та історично-етнічних умов і факторів, що впливають на формування регіональних комплексів для регулювання основних територіальних пропорцій і визначення стратегії розвитку в Україні застосовується мезорайонування,в основу якого покладено вісім економічних регіонів:

1. Донецький (Донецька, Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області);
3. Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області);
4. Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ);
5. Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області);
6. Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області);
7. Причорноморський (АР Крим, Миколаївська, Херсонська,Одеська області, м. Севастополь);
8. Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська,Чернівецька області).

Всього до складу України входять 24 області, АР Крим, два міста республіканського підпорядкування: Київ та Севастополь. Усього в державі існує близько 12 тисяч різних територіальних утворень. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах.

Суб'єктами, що реалізують державну політику в регіонах та безпосередньо здійснюють державне регулювання на місцях є обласні, районні та міські держадміністрації. Вони забезпечують реалізацію законів України, Указів Президента, постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів, рішень відповідних представницьких органів регіонального самоврядування. Отже, для виконавчої влади – Президента, Кабінету Міністрів, міністерств і відомств – держадміністрації є інструментом у процесі реалізації законів та інших правових актів.

Об'єктами ДРЕП є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм та економічним районуванням України.

Суб'єктами ДРЕП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів.

Як складова частина загальної соціально-економічної політики України ДРЕП включає структурну перебудову продуктивних сил регіону, поліпшення територіальних пропорцій у країні, способи здійснення роздержавлення і приватизації майна, напрямки земельної реформи, розвитку підприємництва тощо.

В умовах ринкової системи об'єкт державної регіональної політики – економіка регіону як економічно-господарська система, є більш складним утворенням, ніж галузь. Якщо галузь – це сукупність підприємств і виробництв, однотипних технологічно, то регіон має у розпорядженні складний господарський комплекс, що складається з різних галузей, господарств, соціальних, культурно-побутових підрозділів, організацій та установ. Адже всі підприємства, організації й установи в регіоні пов'язані спільними природно-кліматичними умовами, використанням природних і трудових ресурсів, міжгалузевих виробництв, спільним використанням енергії, засобів зв'язку, транспорту, будівельної бази. Як самостійний об'єкт, регіон має також і спільні систему управління, фінансування і кредитування, задоволення соціальних потреб населення, охорони здоров'я, зон відпочинку. Цілісність регіону виявляється також у пайовій участі господарських суб'єктів у будівництві житла, культурно-побутових об'єктів, підвищенні професійного рівня зайнятого населення. Якщо в індивідуальному процесі відтворення домінуючу роль відіграє саме виробництво, то у регіональному – у центрі уваги є не одне підприємство, а їхня сукупність, і не просто елементів, а сукупність внутрішньо організована, функціональна. Водночас вона є частиною складнішої соціально-економічної системи багатогалузевого комплексу України в цілому. Проте при всій різноманітності галузевого складу та ступеня інтенсивності міжгалузевих зв'язків кожний регіональний комплекс включає не лише саме виробництво, а також виробничу і соціальну інфраструктуру, що обслуговують процес відтворення на різних його стадіях.

Отже, об'єктами державної регіональної політики є галузі господарського комплексу регіону, соціальна інфраструктура, природне середовище, населення і трудові ресурси. Держава провадить регіональне управління не тільки переліченими об'єктами, а й усіма адміністративно-територіальними одиницями, які входять до складу регіону.

Управління комплексним розвитком регіону повинно ґрунтуватися, насамперед, на залежності економічних можливостей регіону від ефективності функціонування виробництва, благополуччя кожного господарюючого об'єкта території від результатів його діяльності. З цією

метою регіональні бюджети потрібно формувати на підставі запровадження довготермінових фіксованих нормативів відрахувань до державного бюджету з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку кожного регіону.

Державна регіональна політика передбачає таке: визначення стратегії економічного зростання, цілей та пріоритетів розвитку господарського комплексу; розробку законодавчих актів; розробку національних програм щодо найважливіших глобальних пріоритетних для країни проблем; проведення в життя єдиної технічної, структурної та інвестиційної політики; підтримання загальної збалансованості економіки; усунення монопольного становища окремих виробників; стимулювання конкуренції; регулювання економічних проблем, які не вирішує самостійно ринковий механізм; участь у міжнародному та внутрішньодержавному територіальному поділі праці.

На рівні регіону державна політика – це, насамперед, вибір пріоритетів та обґрунтування стратегії довготермінових та поточних прогнозів соціально-економічного розвитку, формування бюджету області, координація роботи місцевих органів влади у процесі вирішення міжрегіональних питань.

Особливого значення набуває питання про охорону довкілля та раціональне природокористування; вирівнювання життєвого рівня населення адміністративних одиниць, розташованих на території області; створення високорозвиненої соціальної інфраструктури, яка забезпечує задоволення всього комплексу соціально-культурних та побутових потреб населення; розвиток та управління рекреаційним господарством; регулювання споживання енергоресурсів на території; заохочення іноземних інвестицій тощо.

Важливими для регіонів сьогодні є питання розвитку підприємництва, роздержавлення і приватизації комунальної власності, проведення приватизації майна агропромислового комплексу та аграрної (особливо земельної) реформи, соціальний захист населення, формування товарного і фінансового ринків, ринку праці, інших інститутів ринкової інфраструктури та ін. Це означає, що регіональні органи повинні сприяти створенню всебічного ринкового середовища. З іншого боку, вони повинні забезпечувати розвиток регіональної соціальної і виробничої інфраструктури, раціональне використання місцевих природних, трудових, вторинних ресурсів, охорону природного середовища, розвиток регіональних систем розселення, збереження етнічної самобутності регіонів, налагодження прикордонної торгівлі, створення вільних економічних зон тощо.

Іншими словами, саме регіональні органи повинні забезпечувати комплексний і збалансований соціально-економічний розвиток регіонів,

ефективно використовуючи природні, географічні, демографічні особливості регіонів, їхній економічний і науково-технічний потенціали. А оскільки проблеми завжди виникають у конкретному регіоні, то їх треба вирішувати на місцях за рахунок місцевих бюджетів, позабюджетних та інших коштів. Адже саме так фінансують цільові регіональні програми щодо соціального захисту, розвитку галузей соціальної сфери, раціонального використання трудових і природних ресурсів тощо. Велике значення має також створення фондів для фінансування програми розвитку підприємництва у виробничій сфері, зокрема, з переробки сільськогосподарської продукції, технічного переоснащення підприємств. Отже, вирішення низки регіональних проблем потребує нетрадиційних підходів та широкого застосування різних методів. Це можуть бути методи як прямого, так і непрямого державного впливу. Однак усіх їх треба спрямовувати на виконання головної функції, що забезпечує збалансований розвиток регіонів – координації і добровільного узгодження інтересів усіх економічних суб'єктів. Отже, об'єктивною потребою є перенесення центру ваги в управлінні багатьма соціально-економічними процесами безпосередньо на місця і залучення до їхнього вирішення усіх учасників господарської діяльності.

Тема 5.2. Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.

Регіональна політика становить методологічну основу системи державного регулювання регіонального розвитку.

Державне регулювання регіонального розвитку – це цілеспрямована діяльність держави в особі відповідних законодавчих, виконавчих і контролюючих органів, які за допомогою системи різних підходів і методів забезпечують досягнення поставленої мети й вирішення намічених економічних і соціальних завдань, що відображають конкретний етап розвитку регіональної економіки. Державне регулювання регіонального розвитку являє собою систему, що характеризується рядом аспектів, серед яких:

- методологічний, що представляє державне регулювання регіонального розвитку як сукупність принципів, форм, підходів і методів, використовуваних у процесі регіонального управління. Саме методологічна обґрунтованість державного регулювання економіки регіонів забезпечує дієвість заходів регулювання, спрямованих на досягнення поставлених цілей;

- організаційний, що забезпечує єдність розгляду техніко-економічних, соціальних і екологічних відносин у процесі розвитку регіону через функції органів управління;

- соціально-економічний, що забезпечує аналіз регіональної системи на основі існуючих форм власності й перспективного економічного потенціалу території.

Будучи найважливішою складовою частиною управління соціально-економічним розвитком, державне регулювання регіонального розвитку ґрунтується на специфічних закономірностях розміщення продуктивних сил, тому що саме закономірності розміщення продуктивних сил визначають відносини між продуктивними силами й територією. Найважливішу роль відіграють такі закономірності, як:

- комплексний розвиток господарства регіонів, що припускає поєднання галузей ринкової спеціалізації, які мають загальнодержавне значення, галузей, що доповнюють територіальний комплекс, а також інфраструктурних галузей. Завданням регулювання у цьому випадку виступає забезпечення пропорційного розвитку всіх трьох груп галузей, зміцнення зв'язків між ними;

- вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, що являє собою постійне й перспективне завдання державного регулювання регіонального розвитку. Наявність природно-географічних, історичних, економічних, соціально-демографічних розходжень регіонів сприяє формуванню специфічних умов їхнього самозабезпечення. Тому головними

орієнтирами процесу вдосконалювання регіонального розвитку повинно бути врахування специфіки регіонів у здійсненні структурної, фінансової, соціальної, зовнішньоекономічної політики в умовах ринкових перетворень;

- територіальний поділ праці між регіонами й у їхніх межах. Раціональний територіальний поділ праці між регіонами є необхідною умовою територіального розвитку в умовах ринкової економіки. Державне регулювання регіонального розвитку повинне враховувати ринкову спеціалізацію держави й існування міждержавного й внутрішньодержавного обміну. На сучасному етапі економічного розвитку в умовах становлення ринкових відносин особливо важливе подальше вдосконалювання розподілу праці між регіонами шляхом об'єднання й узгодження їхніх трудових зусиль і правильного сполучення з інтересами держави.

Державне регулювання регіонального розвитку вирішує такі завдання:

- структурну перебудову економіки регіонів на основі визначення соціально-економічних, науково-технічних, екологічних і демографічних пріоритетів;

- реконструкцію економіки промислових регіонів і великих міських агломерацій, модернізацію їхньої інфраструктури, оздоровлення

екологічної ситуації;

- подолання відставання окремих регіонів за рівнем і якістю життя населення;
- стимулювання розвитку експортних і імпортозамінюючихрегіональних виробництв, що мають для цього найбільш сприятливі умови;
- розвиток міжрегіональних і регіональних інфраструктурних систем, що стимулюють регіональні структурні зрушення й забезпечують ефективність регіональної економіки;
- забезпечення повного й збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу регіонів;
- розвиток найбільш ефективних галузей виробничої й соціальної сфери регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів;
- підвищення рівня добробуту населення й поліпшення демографічної ситуації;
- удосконалювання розвитку регіональної й міжрегіональної інфраструктури;
- поліпшення стану навколишнього середовища й збереження генетичного фонду живої природи;
- забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів.

Об'єктами державного регулювання регіонального розвитку виступають численні і якісно різні таксономічні одиниці державного, регіонального й муніципального рівнів. Сукупність таксономічних одиниць являє собою єдину складну систему територіальної організації господарства, що формує основу регіонального управління економікою. У регіонах створюється весь комплекс умов життєдіяльності населення, здійснюється відтворення трудових ресурсів, визначаються пропорції між секторами й галузями економіки. У межах регіонів перетинаються загальнодержавні, галузеві, місцеві інтереси, узгодження яких є однією з найбільш складних проблем суспільного розвитку.

Регіональні державні адміністрації мають широкі повноваження в галузі соціально-економічного розвитку; в галузі бюджету та фінансів; управління майном, приватизації та підприємництва; в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту та зв'язку; у галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля; у галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби – комітети (департаменти), управління економіки. Функції цих служб досить широкі

й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи.

Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є: реалізація ДРЕП на місцях; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону, його природних, трудових і фінансових ресурсів; здійснення методичного керівництва економічною роботою в регіоні.

Держава провадить макроекономічну і регіональну політику, сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища, передусім, за напрямами, які відповідають інтересам суспільства. Для цього вона використовує законодавчу регламентацію економічної діяльності за допомогою відповідних законів. Йдеться про гарантування рівності всіх форм власності, попередження монополізації економіки, заохочення здорової конкуренції, захист споживачів і довкілля.

Держава спрямовує й координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері організації економічної безпеки держави, зміцнення фінансово-економічної стабільності, грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни, валютного й митного контролю, реалізації загальнодержавної структурно-промислової, науково-технічної політики та інших загальнодержавних пріоритетів та програм.

Об’єктами державного регулювання стають природноекономічні регіони з підприємствами всіх форм власності, що знаходяться на цій території.

Механізм державного регулювання економікою регіону показано на рис.1.

Державне регулювання регіонального розвитку складається з адміністративно-правового, економічного та специфічно-територіального регулювання.

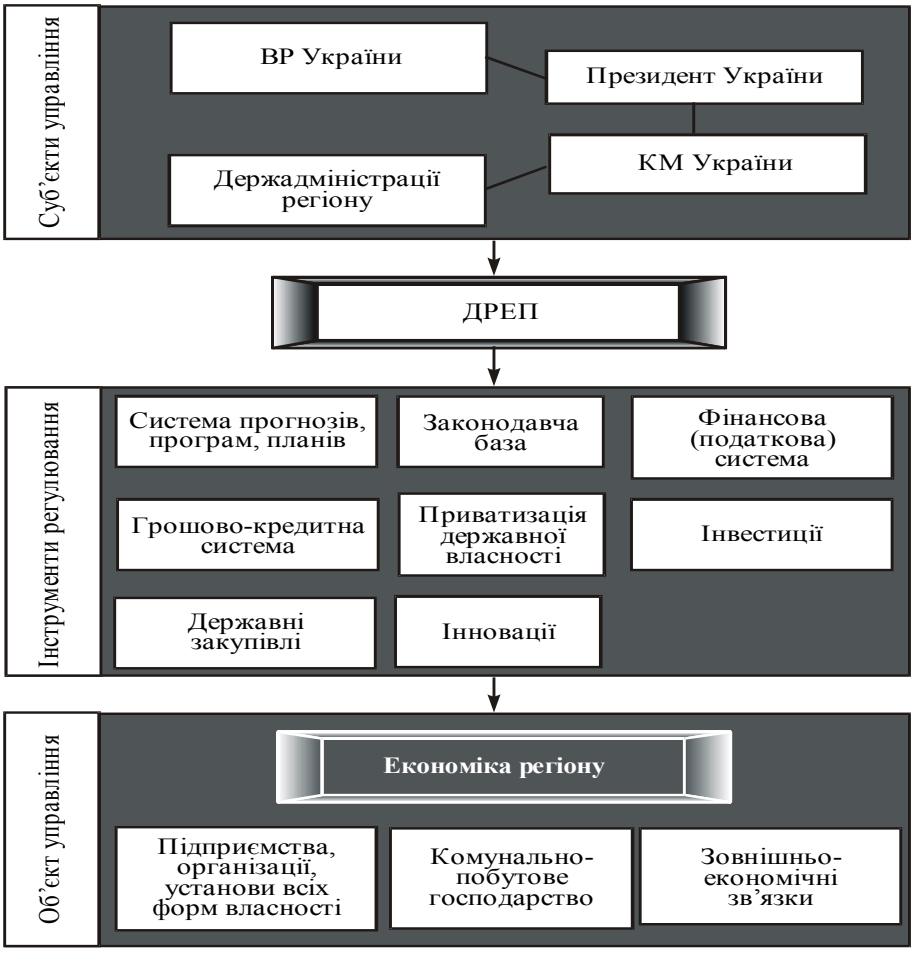

Рисунок 1 – Механізм державного регулювання економіки регіону

Адміністративно-правове регулювання включає розробкурегіональних програм на середньо- та короткостроковий періоди (до 5 років). Програми спрямовано на вирішення проблем поточної збалансованості, стабілізації економіки, подолання спаду виробництва, фінансового оздоровлення. Для забезпечення стратегічних перетворень в економіці регіону та позитивних змін у соціально-економічній ситуації можуть складатися так звані структурні програми на довго- та середньострокову перспективу (5-10 років). Також розробляється комплексний прогноз економічного і соціального розвитку України (на 10-15 років).

Економічне регулювання передбачає використання економічних регуляторів розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. До економічних регуляторів з боку держави належать податкова політика (види місцевих податків, ставки, пільги та об'єкти оподаткування); цінова політика, квоти та ліцензії, дотації та субвенції, державні закупівлі.

Така система економічних регуляторів мусить мати цілеспрямований, стимулюючий характер, бути строго обмеженою в часі, особливо щодо пільг і дотацій.

У регіональній економіці виділяється ряд механізмів управління процесами соціально-економічного розвитку регіону:

1. Механізм, заснований на використанні важелів саморегулювання. У цьому випадку головна функція держави полягає в тому, щоб визначити економіко-правові умови діяльності для всіх суб'єктів ринкових відносин, самі ж відносини регулюються ринком.

2. Механізм державного регулювання. У цьому випадку функції держави значно ширші, вони не обмежуються лише областю законодавства, а включають участь держави у всіх фазах відтворювального процесу.

3. Механізм стихійного регулювання, що характеризується як пасивною роллю держави в управлінні ринковою системою, так і відсутністю передумов для використання важелів саморегулювання. Результатом використання цього механізму може бути поглиблення економічної кризи, посилення розбалансованості ринкової системи, гіперінфляція й т. ін.

Державне регулювання використається в інтересах усього суспільства як для активізації потрібної йому діяльності, так і для обмеження небажаних її форм.

Зміцнення єдиного економічного простору України є найважливішим завданням державного регулювання економіки регіонів, вирішення якого можливе за допомогою створення ринку капіталів, розвитку системи акціонерних компаній, фондових бірж, комерційних банків, фондів товарних і сировинних ресурсів.

Держава, як основний суб'єкт реалізації державної регіональної політики, покликана виконувати такі функції:

- забезпечення функціонування ринкового господарства в регіоні;
- розробка конкретних «правил гри» у ринковому просторі регіону й контроль за їхнім дотриманням;
- забезпечення стабільного розвитку еколого-соціально-економічної системи регіону;
- обґрунтування основних стратегічних і тактичних цілей регіонального розвитку з обов'язковим тимчасовим контролем їхнього досягнення;
- визначення пріоритетів регіонального розвитку й підтримка конкурентного простору;
- вибір і обґрунтування шляхів досягнення поставлених цілей регіонального розвитку.

Державне регулювання регіональних програм повинне передбачати створення спеціальних фондів регіонального розвитку, стимулювання залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій, надання податкових пільг, установлення пільг з орендної плати при вилученні

земельних площ під будівництво нових підприємств, екологізації ціноутворення. У управлінні регіональними програмами особливо важливе розмежування компетенції між державними й місцевими органами влади. Так, державні органи повинні регулювати процеси створення нових виробництв, організувати міжрегіональні економічні зв'язки. Увага місцевих органів управління повинна бути зосереджена на створенні раціональної структури господарства, використанні природних ресурсів, вирішенні соціально-демографічних і екологічних проблем, здійсненні економічних реформ. При основній важкості робіт з керування державними регіональними програмами, покладених на виконавчу владу, частину регулюючих функцій варто передавати безпосереднім виконавцям програм. З цією метою доцільно створювати на договірних засадах спеціальні державні, приватні, змішані, незалежні компанії, агентства.

Поряд із програмами важливим інструментом державного регулювання регіонального розвитку є комплексні прогнози розміщення продуктивних сил України на короткострокову й довгострокову перспективу, які повинні тісно погоджуватися з генеральною схемою розселення населення. Прогнози містять у собі економічні, науково-технічні організаційні заходи, що забезпечують вирішення певних територіальних проблем, наприклад залучення в господарський обіг нових ефективних природних ресурсів або ж вирішення інших, важливих для держави вданий період часу проблем.

Державне регулювання повинне здійснюватися на різних рівнях управління – національному, регіональному й місцевому. Національний рівень регіонального управління припускає організацію виробництва, реалізацію великомасштабних програм, організацію міжрегіональних і міждержавних економічних зв'язків. Регіональні й місцеві органи основну увагу повинні приділяти використанню локальних ресурсів, раціоналізації структури господарства, вирішенню екологічних і соціальних проблем.

Фундаментом регіонального розвитку повинна стати самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей і можливостей фінансування заходів щодо їхньої реалізації, насамперед за рахунок власних джерел.

У розвинутих регіонах потрібна підтримка господарських починань, створення системи стимулів для їхнього зміцнення. Для депресивних регіонів передбачається участь державних органів влади в програмах з структурної перебудови, створення вільних робочих місць, проведення заходів щодо фінансової допомоги й забезпечення соціальних стандартів життя населення. Будь-яка сфера діяльності державних органів влади – економіка, соціальна сфера або екологія повинна обов'язково мати регіональний зміст.

Логіка демократичних перетворень, побудова громадянського

суспільства вимагає формування державної регіональної політики на основі залучення в цей процес суб'єктів суспільних відносин на регіональному й місцевому рівнях, у тому числі територіальних громад, органів виконавчої влади, суб'єктів підприємництва, недержавних організацій і громадськості.

Заходи щодо вдосконалювання державного регулювання територіального розвитку повинні бути насамперед спрямовані на відновлення керованості функціонування економіки регіону.

Макроекономічне регулювання повинне бути доповнене мікроекономічним, котре припускає децентралізацію процесів управління реформами, активізацію економічної діяльності на місцях, особливо відносно розвитку підприємництва, створення різноманіття форм власності, конкурентного ринкового середовища.

Тема 5.3. Місцеві бюджети

Складовим елементом ДРЕП є *державна регіональна фінансова політика(ДРФП),* тобто сукупність державних фінансових заходів для розв’язання фінансових проблем регіонів.

ДРФП передбачає низку заходів щодо вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків зведеного бюджету між Державним бюджетом і місцевими бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов’язків, які виконують центральні та місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Основними інструментами забезпечення цієї політики є частка закріплених за територіями доходів у бюджетах на всіх рівнях бюджетної системи, місцеві податки і збори, нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, а також дотації, субсидії та субвенції, що надаються місцевим бюджетам.

Проведення ДРФП передбачає застосування відповідної системи бюджетного регулювання, збалансування доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної системи (по вертикалі і по горизонталі) з урахуванням рівнів забезпечення територій країни об’єктами соціальної інфраструктури та застосування фінансових нормативів забезпеченості потреб населення. Важливим щодо цього є створення й використання загальнодержавних, регіональних і місцевих цільових фондів для вирівнювання доходів територій наданням відповідних дотацій, субсидій і субвенцій.

Усі заходи ДРФП спрямовано на зміцнення доходної бази депресивних територій, адміністративно-територіальних одиниць у сільській місцевості, розширення повноважень і відповідальності представницьких органів і органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевими фінансами та на посилення державного контролю за їх раціональним використанням.

Регіональні органи управління з метою виконання власних функцій та для фінансування витрат з реалізації ДРЕП наділяються певними майновими і бюджетно-фінансовими правами. Ресурсним забезпеченням цих прав стають так звані муніципальні фінанси.

До складу муніципальних фінансів входять місцеві бюджети територіально-адміністративних одиниць і фінанси суб'єктів господарювання, що використовуються для задоволення територіальних потреб.

За допомогою муніципальних фінансів держава активно проводить соціальну політику, здійснює фінансування освіти, охорони здоров'я, будівництво та утримання доріг, комунальне обслуговування. Також з їх допомогою держава вирівнює соціальний і економічний розвиток регіонів, які з різних причин відстали від інших регіонів країни. Для подолання депресивності регіонів розробляються спеціальні програми, кошти на виконання яких формуються за рахунок доходів місцевих бюджетів і за рахунок держави.

Бюджетні та майнові права, що надані адміністративно-територіальним одиницям різного рівня, дають їм можливість розробляти, затверджувати й виконувати свої бюджети, розпоряджатися підпорядкованими підприємствами й отримувати від них доходи.

Через місцеві бюджети до населення доводяться кінцеві результати виробництва, розподіляються суспільні фонди споживання між окремими верствами населення, фінансується розвиток галузей виробничої сфери передовсім місцевої та харчової промисловості, комунального господарства.

Основними функціями місцевих бюджетів є:

- формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого (регіонального) самоврядування.

За своєю структурою місцеві бюджети складаються з дохідної та видаткової частин.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних і регулюючих джерел доходів. Термін «власні (закріплені) доходи» означає, що ці кошти належать суб'єкту бюджетного права або повністю, або у твердо фіксованій частці і надходять до місцевого бюджету, обминаючи бюджети вищого рівня.

Основу власних доходів становлять місцеві податки і збори, відрахування від державних податків. У такий спосіб здійснюється бюджетне регулювання, тобто система відрахувань із вищих бюджетів

нижчим, з метою узгодження доходів з витратами.

Саме в балансуванні доходів і витрат регіонів виявляється державне регулювання місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи охоплюють всю сукупність грошових коштів, що передаються з державного бюджету на місця: проценти відрахувань від державних податків, дотації, субвенції, кошти, отримані з держбюджету (або вищих бюджетів) за взаєморозрахунками (рис. 1).

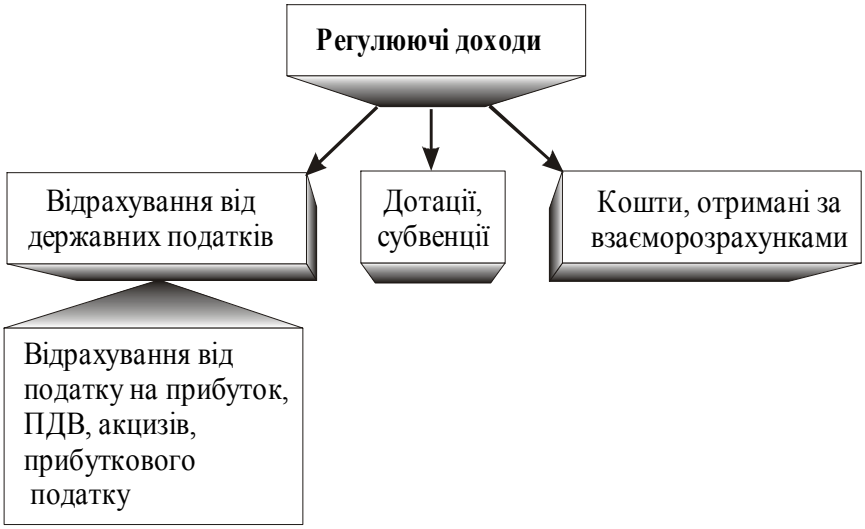

Рисунок 1 – Схема розподілу регулюючих доходів

Власні доходи місцевих бюджетів формуються за допомогою місцевих податків і зборів. Усі чинні місцеві податки і збори можна класифікувати за двома ознаками: за механізмом дії та за ознакою податкової ініціативи.

За механізмом дії виділяють ті податки, які встановлюються й вилучаються лише на даній території та дублюють загальнодержавні податки, і ті, що є місцевими надбавками до загальнодержавних податків.

За ознакою податкової ініціативи виокремлюють податки, запровадження яких санкціонується центральною владою чи погоджується з нею, і ті, що їх установлюють органи регіонального (місцевого) самоврядування самостійно.

Чинна система державного регулювання місцевих бюджетів уможливлює забезпечення регіонів необхідними коштами для виконання ними завдань ДРЕП незалежно від продуктивності місцевих джерел доходів, створює передумови для вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів, стимулює місцеві органи влади до виконання планів мобілізації державних і місцевих податків. Недоліком цієї системи можна вважати елементи суб'єктивності у формуванні регулюючих доходів, можливе необ'єктивне визначення нормативів відрахувань для різних регіонів. Хоч

дотації та субвенції як джерела поповнення місцевих бюджетів позбавлені стимулюючого впливу на пошуки додаткових джерел надходжень, але повністю скасувати їх поки що неможливо, бо це може призвести до ускладнення фінансування регіональних програм.

Видаткова частина місцевих бюджетів найбільш яскраво відображає економічні й соціальні процеси, що відбуваються в регіонах.

Основну діяльність місцевих органів влади пов'язано з реалізацією планів економічного й соціального розвитку підвідомчих їм територій. Понад три чверті бюджетних витрат, як правило, спрямовується в соціальну сферу. Витрати на соціальний захист становлять до сорока і більше процентів, постійно зростає частка дотацій з місцевого бюджету на утримання комунального господарства та транспорту.

Бюджетна система України реформується способом її децентралізації, що узгоджується з досвідом інших європейських держав. Кількість держав, що розширюють бюджетно-податкові повноваження органів регіонального (місцевого) самоврядування, постійно зростає.

Тема 5.4. Вільні економічні зони.

За останні кілька десятиліть розвиток вільних економічних зон (ВЕЗ) є одним з помітних нових явищ у світовій економіці. У світовій практиці вони з'явилися наприкінці 50-х – початку 60-х років і одержали широке поширення в багатьох країнах. Досить сказати, що на початку 90-х років за різними оцінками у світі нараховувалося понад тисячу таких зон. Через них проходить десята частка світового торгового обороту, а працює в них більш 3 мільйонів чоловік.

Ні у вітчизняній, ні в закордонній літературі поки не існує єдиної оцінки і навіть загальноприйнятого визначення вільної економічної зони. У самій загальній формі можна затверджувати, що вільна економічна зона – це територія, що володіє вигідним географічним положенням, наділена своїм політичним центром більш пільговим у порівнянні з загальноприйнятим для даної держави режимом господарської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про загальні положення створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 року: «Спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб».

У статті 3 цього закону дана класифікація вільних економічних зон, котрі включають спеціальні (вільні) економічні зони різних

функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Окремі зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон.

Світова практика організації і функціонування спеціальних економічних зон свідчить, що вони створюються для досягнення різноманітних цілей.

По-перше, головною метою створення вільних економічних зон є більш глибоке включення країн у процес розвитку міжнародного поділу праці. Мова йде про збільшення випуску конкурентноздатної продукції на експорт і забезпеченні таким шляхом росту їхніх валютних надходжень.

По-друге, ВЕЗ потрібні також для насичення внутрішнього ринку зацікавленої країни високоякісною продукцією, у першу чергу імпортозамінюючими товарами. Для досягнення цієї мети на анклавній території за допомогою іноземного капіталу організується імпортозамінююче виробництво.

По-третє, організація спеціальних економічних зон передбачає більш глибоке включення в МРТ не тільки по виробничій лінії, але й в області туризму, культури і санаторно-курортної сфери, що також веде до збільшення валютних надходжень.

По-четверте, ВЕЗ покликані забезпечити прискорене впровадження у виробництво вітчизняних і іноземних науково-технічних розробок з подальшим використанням їхніх результатів у всій національній економіці країни.

По-п'яте, однією з цілей створення спеціальних економічних зон для країн, що розвиваються, є навчання і підготовка кваліфікованих робітників, інженерів, господарських і управлінських кадрів.

По-шосте, важлива мета організації ВЕЗ – стимулювання економічного розвитку якоїсь території чи конкретної галузі виробництва.

По-сьоме, в окремих країнах ВЕЗ розглядаються як регіональний метод модернізації економіки в умовах її переходу від адміністративних принципів функціонування до ринкового.

Основними характерними рисами ВЕЗ є:

1) застосування різних видів пільг та стимулів, в такому числі:

- зовнішньоторговельних (зниження або відміна експортно-імпортних зборів, спрощений порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій);

- фіскальних, пов’язаних із податковим стимулюванням конкретних видів діяльності. Пільги можуть зачіпати податкову базу (прибуток або доход, вартість майна і т. ін.), окремі її компоненти (амортизаційні відрахування, витрати на заробітну плату, транспорт),

рівень податкових ставок, питання постійного або тимчасового звільнення від оподаткування;

- фінансових, які включають різні форми субсидій, що надаються як у прямому виді – за рахунок бюджетних кошт і преференційних державних кредитів, так і опосередковано – у вигляді встановлення низьких цін на комунальні послуги, зниження орендної плати за користування земельними ділянками і тому подібне;

- адміністративних, що спрощують процедури реєстрації підприємств, режиму в'їзду-виїзду іноземних громадян.В результаті застосування пільг норма прибутку в ВЕЗ складає 30-50%, а іноді і більше, суттєво скорочуються (в 2-3 рази) строки окупності капітальних вкладень.

2) наявність локальної, відносно відокремленої системи управління зоною, наділеною правом приймати самостійні рішення в широкому економічному спектрі.

3) всебічна підтримка зі сторони центральної державної влади.

Створення вільних економічних зон є також одним із елементів перенесення ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень і являє собою одну із форм забезпечення ефективності територіально-господарської організації економіки, що цілком співпадає з загально державним підходом щодо перебудови економіки України та розширення самостійності регіонів.

Згідно з Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

1) *зовнішньоторговельні зони* – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та провадиться без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти («порти-франко»), вільні митні зони (зони франко), митні склади;

2) *комплексні виробничі зони* – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, розширення зовнішньоекономічних зв`язків, запозичення нових технологій забезпечення зайнятості населення;

3) *науково-технічні зони* – це ВЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агро парків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

4) *туристично-рекреаційнізони* – це ВЕЗ, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу;

5) *банківсько-страхові (офшорні) зони* – це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів;

6) *зони прикордонної торгівлі* – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

ВЕЗ можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Так, за ознакою відкритості розрізняють інтеграційні ВЕЗ (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з поза зональною економікою країни) та анклавні (орієнтовані на зв`язки із зовнішнім ринком). Залежно від місця розташування ВЕЗ поділяються на зовнішні (розташовані на кордоні з іншими державами) та внутрішні (розміщені у внутрішніх районах країни).

Для кожної країни можна виділити такі основні передумови розвитку вільних економічних зон:

- географічне положення країни, її окремих регіонів і міст (особливо портів);
- рівень соціально-економічного розвитку країни;
- наявність виробничої та соціальної інфраструктури;
- наявність відповідного законодавства.

Географічне положення України надзвичайно сприятливе щодо розвитку міжнародних економічних відносин і спільного підприємництва. Розташована в Центральній Європі, її південно-східній частині, Україна знаходиться на шляхах, що з'єднують багато країн Європи і Азії.На півдні Україна має вихід до Чорного моря, на узбережжі якого розташовано ряд портів міжнародного значення.

На території України знаходиться гирло однієї з найбільших річок Європи – Дунаю, водний шлях якого дозволяє зв'язати між собою ряд країн Європи, а завдяки каналу Рейн-Майн-Дунай, порти Чорного і Балтійського морів.

Найбільш сприятливими для розвитку спільного підприємництва в умовах вільних економічних зон є регіони: Українського Причорномор'я, Закарпатської області, Донецько-Луганський регіон, а також Крим. Наявні сприятливі умови для формування науково-технічних зон поблизу крупних наукових і університетських центрів – Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк.

Через регіон Українського Причорномор'я Україна має вихід у Світовий океан. Тут наявні певні передумови для створення цілого ряду вільних економічних зон.

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої адміністрації.

Структура, функції та повноваження органів управління спеціальної економічної зони визначаються залежно від її типу, розмірів, кількості працівників та/або мешканців на території спеціальної економічної зони.

Місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації здійснюють свої повноваження на території спеціальної економічної зони з урахуванням специфіки її статусу, визначеної законом про її створення.

Органами управління спеціальних економічних зон незалежно від їх типу є:

- місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень;
- орган господарського розвитку і управління спеціальної економічної зони, що створюється за участю суб'єктів економічної діяльності України та іноземних суб'єктів такої діяльності. Функції цього органу може бути покладено на одного із суб'єктів економічної діяльності спеціальної економічної зони.

Правове поле, в якому функціонують вільні економічні зони в Україні, охоплює значну кількість законодавчих і нормативних актів, прийнятих, починаючи з 1992 року. Правові й економічні основи статусу і функціонування ВЕЗ на території України визначені Законом України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і Концепцією створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні (затвердженою Кабміном України від 14 березня 1994).

Закон визначає порядок створення і ліквідації та механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові і економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб`єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами державної виконавчої влади та іншими органами). В Концепції викладені цілі, правові основи, загальні принципи та передумови створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, подано класифікацію таких зон та їх загальну характеристику. Значна увага приділена визначенню стратегії розвитку спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.

Створення спеціальної (вільної) економічної зони ініціюється прийняттям Верховною Радою України окремого закону для кожної

спеціальної (вільної) економічної зони, при цьому закон про створення конкретної зони не може суперечити базовому закону.

Чинним законодавством передбачено формування принаймні двох категорій вільних економічних зон. Перші мають чітко визначену спеціалізацію, започатковуються на базі портів та в прикордонних районах («Азов» у Маріуполі, «Порт Крим» у Керчі, «Порто-франко» в Одесі, ВЕЗ у м. Рені, «Закарпаття» та «Інтерпорт Ковель»). Діяльність підприємств у цих зонах зводиться здебільшого до невеликої обробки вантажів, фасування та пакування товарів. Позитивним наслідком функціонування таких ВЕЗ є пожвавлення економічної діяльності, збільшення обсягу легально ввезених вантажів, за рахунок спрощення митних процедур у межах чітко відокремленої території, та їх здешевлення для покупців. До цієї групи можна віднести також ВЕЗ рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець».

Друга категорія – зони, що створюються у депресивних регіонах з високим рівнем безробіття (наприклад, «Славутич», «Яворів», «Миколаїв»). На відміну від вільних економічних зон, території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності відрізняються територіальною розмитістю і непрозорістю управління.

Головні застереження щодо економічної доцільності запровадження ВЕЗ та ТПР в Україні сьогодні полягають у наступному:

1. Запровадження великої кількості ВЕЗ створює можливості для безмитного імпорту товарів.

2. Надання пільг окремим підприємствам обертається додатковим податковим тягарем для всіх інших.

3. Суб’єкти ВЕЗ не сплачують податків.

Вперше на території м. Миколаєва, що відведена суднобудівним заводам, створено спеціальну економічну зону з метою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження існуючих і створення нових робочих місць, впровадження новітніх технологій, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв’язків і підприємництва, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, збільшення поставок високоякісних товарів і послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури. Підвищення ефективності використання виробничого потенціалу суднобудівних підприємств є стратегічно важливим напрямком розвитку миколаївського регіону та української економіки в цілому.

До числа основних факторів, які сприяють створенню вільних економічних зон в Миколаївської області і, перш за все, у м. Миколаєві, слід віднести:

- вигідне економіко-географічне положення у гирлі судноплавного

Південного Бугу, у вузлі залізничних, автомобільних та водних шляхів сполучення;

- наявністю достатньо потужної будіндустрії;
- наявністю висококваліфікованих кадрів для машинобудівної та легкої промисловості, будіндустрії;
- значний промисловий потенціал у суднобудуванні, у т.ч. ВПК;
- наявність крупних портів і судноплавних каналів;
- сприятливі природні умови для розвитку агропромислового комплексу;
- природнокліматичні умови для розвитку рекреації і туризму.

Вигідне економіко-географічне положення обумовило розвиток Миколаєва як важливого транспортного вузла України. Тут розташовані Миколаївський торговельний порт, Дніпро-Бузький порт, порт Миколаївського глиноземного заводу і порт-пункт Жовтневе, які забезпечують вантажні та пасажирські перевезення в країни Чорного і Середземноморського морів. За останні роки морські перевезення значно скоротилися.

Частка Миколаївського суднобудування складає 25% продукції суднобудування СНД і 80% суднобудування України. Основна продукція: авіанесучі крейсери, вантажні танкерні, рибопромислові та допоміжні судна. Значний обсяг робіт виконується у сфері судноремонту.

У місті Миколаїв з 1 січня 2000 року на 30 років на території суднобудівних підприємств і прилеглій до них території утворюється спеціальна економічна зона «Миколаїв».

Мета створенняцієї зони – залучення інвестицій до провідної галузі промисловості Миколаївської області – суднобудування, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, створення науково-технічної бази суднобудування.

Спеціальна економічна зона «Миколаїв» розташована на ділянках суднобудівних і судноремонтних підприємств: державної холдингової акціонерної компанії «Чорноморський суднобудівний завод» на площі 340 га; відкритого акціонерного товариства «Суднобудівний завод «Океан» на площі 240 га; державного підприємства «Суднобудівний завод ім. 61 комунара», площею 160 га. В тому числі, в цю площу (740 га) входить частина акваторії ріки Південний Буг.

СЕЗ «Миколаїв» на заході межує з проспектом героїв Сталінграда – 1000 м, на сході – з рікою Інгул – 750 м на півночі – з мікрорайоном «Північний» - 750 м, на півдні – з територією суднобудівного заводу ім. 61 комунара – 1750 м.

На території спеціальної економічної зони «Миколаїв» на вказаний строк встановлюються спеціальній митний податковий та інші режими

економічної діяльності.

Спеціальний режим економічної діяльності передбачає встановлення податкових, митних та інших пільг для суб'єктів спеціальної економічної зони, які реалізують на її території інвестиційні проекти кошторисною вартістю не менш як:

- *500 тис. доларів США* – у харчовій промисловості тапереробленні сільськогосподарських продуктів;

- *700 тис. доларів США* – у будівництві, енергетиці сфері транспорту;

- *1млн. доларів США* – у машинобудуванні та приладобудуванні;

- *3млн. доларів США* – на підприємствах суднобудівної промисловості.

Законом для суб'єктів спеціальної економічної зони «Миколаїв» на території підприємств суднобудівної промисловості запроваджується особливий режим економічної діяльності.

- у разі ввезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з-за межі митної території України ввізне митота податок на додану вартість не справляється;

- у разі вивезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з митної території України на територію підприємств суднобудівної промисловості та їх обігу в межахСЕЗ за міжзаводською кооперацією вивізне мито не справляється, а податок на додану вартість справляється за нульовою ставкою;

- не звільняються від оподаткування операції з ввезення на митну територію країни товарів, повністю вироблених, достатньо перероблених або оброблених на території зони;

- звільняються від сплати ввізного мита на 5 років суб’єкти СЕЗ, які ввозять на територію зони товари для потреб власного виробництва;

- звільняються від оподаткування ПДВ на період реалізації інвестиційних проектів на 5 років операції з ввезення (пересилання) суб'єктами СЕЗ на територію зони устаткування, обладнання та комплектуючих до них;

- оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою операції з реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) по міжзаводській кооперації;

- звільняється на 3 роки від оподаткування прибуток суб'єктів СЕЗ від реалізації інвестиційних проектів, затверджених Миколаївського облдержадміністрацією. З 4-го по 6-й рік прибуток оподатковується за ставкою 50% діючої ставки оподаткування. З 4-го протягом 10 років від оподаткування звільняється частина прибутку підприємств суднобудівної промисловості;

- суб'єкти зони звільняються від сплати збору до Державного інноваційного фонду, а також від сплати земельного податку.

Тема 5.5. Державне регулювання природоохоронної діяльності.

Природне середовище – невід'ємна умова життя людини і суспільного виробництва, оскільки воно є необхідним середовищем існування людини і джерелом потрібних йому ресурсів. Під впливом людини відбуваються величезні зміни природного середовища, з чим пов'язана необхідність його охорони.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища, проголошеними в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов’язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров’я людей;
- запобіжний характер заходів з охорони навколишнього природного середовища;
- екологізація матеріального виробництва на засаді комплексності рішень з питань охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об’єктів і комплексів;
- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на підставі поєднання міждисциплінарних знань екологічних і технічних наук і прогнозування стану навколишнього природного середовища;
- обов’язковість екологічної експертизи;
- гласність і демократизм у прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду;
- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
- безплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та псування якості природних ресурсів, компенсація шкоди заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- вирішення питань охорони навколишнього природного

середовища та використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

- поєднання заходів щодо стимулювання охорони й відповідальності за псування навколишнього середовища;
- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на засаді широкого міжнародного співробітництва.

Об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища в Україні є:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;
- природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економічному процесі в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);
- ландшафти та інші природні комплекси;
- території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- здоров'я і життя людей.

Розрізняють два типи екологічної політики: політика пасивна та активна. Пасивна політика виходить з ідеології стримування зростання забруднення. Вона ґрунтується на використанні переважно адміністративно-розпорядчих (регламентаційних) інструментів, екологічних стандартів і норм, дозвільних процедур. Активна політика орієнтована на послідовне скорочення забруднення. Для цього застосовуються економічні регулятори – емісійні нормативи поетапного зниження забруднення, тимчасові дозволи на викиди і т. п.

Сутність *управління* в галузі охорони навколишнього середовища полягає у виконанні *функцій:* регулювання; нагляду; прогнозування; планування; інформування; програмування; експертизи; досліджень; контролю та інших видіввиконавчо-розпорядчої діяльності.

Основу організації управління навколишнім середовищем і раціональним використанням природних ресурсів становить Закон України «Про охорону навколишнього середовища».

Законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Верховна Рада України та органи місцевої влади.

Функції виконавчих органів управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Кабінет міністрів України, виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади, а також спеціально уповноважені на те державні органи.

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України і його органи на місцях (Управління обласних державних адміністрацій).

Системи управління природоохоронною діяльністю різних країн розвивалися під впливом історичних, політичних, етнокультурних і інших факторів Тому в різних країнах використовуються різні інструменти управління природоохоронною діяльністю.

Аналіз існуючих методів управління природоохоронною діяльністю дозволяє виділити три основні групи цих методів: адміністративне регулювання, система економічних стимулів і методи регулювання, засновані на ринкових відносинах у сфері природокористування.

В адміністративному регулюванні основне місце займають нормативи і стандарти, що регламентують природокористування. Крім того, адміністративне регулювання вимагає прямого контролю і ліцензування процесів природокористування.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають платежі і податки за забруднення, а також:субсидії; система повернення задатку; примусові стимули.

Протягом останніх двадцяти років у країнах з розвинутою ринковою економікою (особливо в США) адміністративні міри регулювання природоохоронної діяльності в значній мірі витіснялися економічними і ринковими. Сполучення ринкового і нормативного підходів представлено в програмі торгівлі викидами EPA (EPA – Агентство по охороні навколишнього середовища США). Основу програми торгівлі викидами складають чотири економічних механізми:підсумовування викидів;компенсація викидів;покладення кредитів на викиди в «банки викидів»;бабл-принцип.

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

- Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- коштів підприємств, установ та організацій;
- позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;
- добровільних внесків та інших коштів.

Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дійового економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б невигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний *податок* за використання і поводження основних природних ресурсів – води, повітря, ґрунту, надр, рослинного і

тваринного світу, порушення біосистем.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають *платежі і податки за забруднення*.

До *фінансів природокористування* відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій;
- система пільг, субсидійта пільгового кредитування, в тому числі і прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів, в разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання, з урахуванням екологічної складової;
- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Для запобігання шкоді навколишньому середовищу, а також нераціональному використанню природних ресурсів в Україні застосовуються такі екологічні процедури: екологічна експертиза, екологічний моніторинг та екологічна інспекція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші види екологічної експертизи. Проведення екологічної експертизи є обов’язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності.

Екологічній експертизі підлягають: проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей економіки, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація; техніко-економічні обґрунтування й розрахунки, проекти будівництва і реконструкції підприємств та інших об’єктів; проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів і документів, які регламентують господарську діяльність; документація зі створення нової техніки, технології, матеріалів і речовин, в тому числі й та, що купується за кордоном; матеріали, речовини, системи та об’єкти, впровадження та реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

У межах екологічного моніторингу здійснюються: нагляд за якістю повітря, води, ґрунту; радіаційний моніторинг; нагляд за біологічними ресурсами і т. п.

Державна екологічна інспекція здійснює контроль за впровадженням законодавчих актів, що регулюють питання захисту довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної безпеки. До обов'язків інспекції віднесено: контроль за використанням землі, наземних і ґрунтових водних ресурсів; захист біологічних видів і морських екосистем; контроль за дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки, лімітів на викиди та інших екологічних нормативів.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є стандартизація й нормування. Державні стандарти у сфері охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання. Вони містять: поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів; методи контролю за станом навколишнього природного середовища; вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей; інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

1. Конституція України : за станом на 28.06.1996 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1996. – № 30.
2. Бюджетний кодекс України : за станом на 08.07.2010 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2010. –

№ 50-51.
3. Водний кодекс України : за станом на 06.06.1995 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1995. – № 24.
4. Господарський кодекс України : за станом на 16.01.2003 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2003. – № 18-22.
5. Житловий кодекс Української РСР : за станом на 03.06.1983 / Верховна Рада Української РСР // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1983. – додаток до № 28.
6. Земельний кодекс України : за станом на 25.10.2001 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2002. – № 3-4.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : за станом на 06.07.2005 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2005. – № 35-36.
8. Кодекс торговельного мореплавства України : за станом на 23.05.1995 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1995. – № 47-52.
9. Про адміністративні правопорушення : кодекс України за станом на 07.12.1984 / Верховна Рада Української РСР // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1984. – додаток до № 51.
10. Кодекс України «Про надра» : за станом на 27.07.1994 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – 1994. – № 36.
11. Кримінальний кодекс України : за станом на 05.04.2001 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2001. – № 25-26.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : за станом на 13.04.2012 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2012. – № 90-91.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України : за станом на 11.07.2003 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2004. – № 3-4.
14. Лісовий кодекс України : за станом на 21.01.1994 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1994. – № 17.
15. Митний кодекс України : за станом на 13.03.2012 // Голос України. – Офіц. вид. – 2012. – № 73-74.
16. Сімейний кодекс України : за станом на 10.01.2002 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2002. – № 21-22.
17. Повітряний кодекс України : за станом на 19.05.2011 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2011. – № 48-49.

18. Податковий кодекс України : за станом на 02.12.2010 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2011. – № 13-14.

19. Цивільний кодекс України : за станом на 16.01.2003 / Верховна Рада України. – Офіц. вид // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44.

20. Цивільний процесуальний кодекс України : за станом на 18.03.2004 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2004. – № 40-41.

21. Про Антимонопольний комітет України : закон України від 26.11.1993 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50.

22. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6.

23. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України від 14.05.1992 / Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3.

24. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : закон України від 23.03.2000 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25.

25. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : закон України від 10.10.1996 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51.

26. Про Державний бюджет України на 2011 рік : закон України від 23.12.2010 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 7-8.

27. Про державну податкову службу в Україні : закон України від 04.12.1990 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 6.

28. Про зайнятість населення : закон України від 01.03.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14.

29. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України від 28.11.2002 / Верховна Рада України. – 2003. – № 1.

30. Про захист економічної конкуренції : закон України від 11.01.2001 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12.

31. Про захист іноземних інвестицій на Україні : закон України від 10.09.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46.

32. Про захист прав споживачів : закон України від 12.05.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30.

33. Про зовнішньоекономічну діяльність : закон України від 16.04.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29.

34. Про інвестиційну діяльність : закон України від 18.09.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47.

35. Про інноваційну діяльність : закон України від 04.07.2002 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36.

36. Про лізинг : закон України від 16.12.1997 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16.

37. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 01.06.2000 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36.

38. Про мінімальний споживчий бюджет : закон України від 03.07.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 42.

39. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.

40. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 09.04.1999 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21.

41. Про наукову і науково-технічну діяльність : закон України від 13.12.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12.

42. Про наукову і науково-технічну експертизу : закон України від 10.02.1995 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9.

43. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29.

44. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні : закон України від 10.12.1997 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15.

45. Про оплату праці : закон України від 24.03.1995 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17.

46. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25.06.1991 // Відомості Верховної Ради України // Відомості

Верховної Ради України. – 1991. – № 41. (зі змінами та доповненнями).
47. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : закон України від 15.12.1993 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7.
48. Про охорону праці : закон України від 14.10.1992 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49.
49. Про пенсійне забезпечення : закон України від 15.11.1991 / Верховна Рада України Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3.
50. Про підприємництво : закон України від 07.02.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14.
51. Про приватизацію державного майна : закон України від 04.03.1992 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24.
52. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) : закон України від 06.03.1992 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24.
53. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : закон України від 11.07.2001 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48.
54. Про прожитковий мінімум : закон України від 15.07.1999 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38.
55. Про режим іноземного інвестування : закон України від 19.03.1996 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19.
56. Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
57. Про ціни і ціноутворення : закон України від 03.12.1990 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 52.
58. Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23.02.2006 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 26-31.
59. Про зайнятість населення : закон України № 1725Л/ I від 17.11.2009 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 8. - С. 54.
60. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : закон України № 4231Л/ I від 13.01.2012 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 1. - С. 154.
61. Про інвестиційну діяльність : закон України № 3461 -VI від 02.06.2011 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 51. - С. 578.

62. Про інноваційну діяльність : закон України № 3715Л/ І від 08.09.2011 // Офіційний вісник України // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 77. - С. 14.

63. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : закон України № 4618Л/ І від 22.03.2012 // Голос України // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 70. - С. 12.

64. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011рр. : послання Президента України до Верховної Ради України. 2002 рік // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100. – С. 5-12.

65. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. : Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 34. – С. 5-12.

66. Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : http:/ / www. portal. rada.gov. ua.

67. Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та розвитку. - Режим доступу : http:/ / in.ukrproject.gov.ua/

68. Офіційний сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу : http:/ / www.ukrstat.gov.ua.

69. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. - Режим доступу : http:/ / www.me.gov.ua/

70. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. - Режим доступу : http:/ / www.minfin.gov.ua/

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артус М. М. Бюджетна система України : навчальний посібник / М.М. Артус, Н. М. Хижа – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.

2. БалацькийО. Ф. Управління інвестиціями:навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.Ф. Балацький, О. М.Теліженко – Суми : Видавництво Сумського державного університету, 2000. – 123 с. – Російською мовою.

3. Бліщук К. М. Економічний аналіз державної політики: основні поняття, підходи до застосування : навч. посіб. / К. М. Бліщук, Є. Г. Матвіїшин. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. - 268 с

4. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. - К. : Академвидав, 2010. - 520 с.

5. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління : навч. посіб. / В. Г. Бодров. - К. : Вид-во УАДУ, 2002. - 102 с

6. Вуйченко М. А. Фінансовий менеджмент : Управління інвестиціями : навчальний посібник / М. А. Вуйченко – Умань : Видавець «Сочінський», 2010. – 168 с.

7. Гош О. П. Теоретичні засади економічної політики:навчальний посібник / О. П. Гош – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 332 с.

8. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. - К. : Знання, 2008. - 398 с.

9. Демківський А. В. Гроші та кредит : навчальний посібник / А. В. Демківський – К. : Дакор, 2007. – 528 с.

10. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф.Куценко [та ін.] – К.: КНЕУ, 2005. – 428 с.

11. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : навчальний посібник / В. С. Джигирей – К. : Знання, 2006. – 319 с.

12. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головко – К.: Знання-Прес, 2000. – 656 с.

13. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник / Дідківський М.І. – К. : Знання, 2006. – 462 с.

14. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навчальний посібник / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко – К. : Знання, 2008. – 406 с.

15. Калетнік Г. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Г. М. Калетнік,А. Г. Мазур, О. Г. Кубай. - К. : Ліра-М, 2011. - 428 с.

16. Державне регулювання економіки / Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. – Львів : Укр. технології, 1999. – 687 с.

17. Петкова Л. Муніципальні інвестиції та кредити : навчальний посібник / Петкова Л., Проскурін В. – К. : 2006. – 158 с.

18. Сарана С. В. Фінансове право України : навч. посібник / С. В. Сарана. – Полтава : Полтавський інститут економіки і права ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

19. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навчальний посібник / К. С. Солонінко – К. : Кондор, 2008. – 380 с.

20. Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою : навч. посіб. / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – К. : КНЕУ, 2009. – 471 с.

21. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки / Стеченко Д. М. – К. : МАУП, 2000. – 134 с.

22. Череп А. В. Інвестознавство : навчальний посібник / А. В. Череп – К. : Кондор, 2006. – 398 с.

23. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник./ Л.А. Швайка – К. : Знання, 2006. – 435 с.

24. Юхименко П. І. Історія економічних вчень : навчальний посібник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко – К. : Знання-Прес, 2005. – 538 с.

СПИСОК ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров В. Г. Державне регулювання інноваційної модернізації промислового комплексу України : наукове видання / В. Г. Бодров, М. В. Гаман, В. О. Гусєв. - К. : НАДУ, 2010. - 73 с.

2. Бюджетна система України та Євросоюзу : монографія / [С. О. Булгакова, О. І. Барановський, Г. В. Кучер та ін.] : за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 409 с.

3. Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України : у 6 т. Т. 5. Реформування міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування / редкол. М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. Г. Бодров (кер. авт. кол.) [та ін.]- К. : НДФІ, 2004. - 400 с.

4. Бюджетний кодекс України (зі змінами, внесеними згідно із законами) № 1275л/ І від 16.04.2009 // Відомості Верховної Ради. - 2009. № 38. - С. 534

5. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за ред. В. М. Князєва— К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 680 с.

6. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти / С. В. Глущенко – К. : Києво-Могилянська академія, 2010. – 153 с.

7. Афонин Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. — К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. — 160 с.

8. Афонин Е. А. Держава і громадянин: шлях до співпраці : наук.-метод. матеріали з питань орг. громад. слухань / уклад. : Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова. — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 84 с.

9. Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства: монографія / О. Л. Валевський. — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 217 с.

10. Бутирська Т.О. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні : Монография / Т.О. Бутирська. — К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 484 с.

11. Запорожець О. І. Екологічна безпека держави: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, Київ, 17-18 квітня 2012 р. / редкол. О.І. Запорожець[та ін.] ; Нац. авіац. ун-т. – К.: НАУ, 2012. – 252 с.

12. Економічна теорія: Макро- та мікроекономіка : підручник / за ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. - К. : ВД "Альтернативи", 2005. - 606 с.

13. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля: монография / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 514 с.

14. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні : монографія / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2012. — 582 с.
15. Сурмін Ю. П Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
16. Ковбасюк Ю. В. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2011.
17. Зеркалов Д. В. Экономическаябезопасность: монография / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2011. – 586 с.
18. Зеркалов Д. В. Экологическаябезопасность: монография / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 506 с.
19. Зеркалов Д. В. Энергетическаябезопасность: монография / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 920 с.
20. Зимовець З. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / З. В. Зимовець ; НАН України ; ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 356 с.табл., рис.
21. Войнаренко М. П. Інноваційний розвиток промислових підприємств: аналіз та оцінки : монографія / М. П. Войнаренко, А. В. Череп, Л. Г. Олейнікова, О. Г. Череп. - Хмельницький : ХНУ, 2010. – 444 с.
22. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : монографія / П. М. Купчак. — К., 2009. — 152 с.
23. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика / Т. Ф. Куценко – К. : КНЕУ, 2002. – 345 с.
24. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : курс лекцій / О. І. Ковтун. – К. : Ліра-М, 2012. - 388 с.
25. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : практикум / О. І. Ковтун. – К. : Ліра-М, 2012. - 340 с.
26. Конституція України. - К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. - 142 с
27. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав / І. П. Майданік – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.
28. Основи ефективного розвитку підприємства в умовах трансформації сучасних механізмів господарювання / [Акіменко П. І., Амельченко Т. В., Артюхова І. В. та ін.]; за заг. наук. ред. д.е.н., проф. С. П. Наливайченко. – Сімферополь : Підприємство Фенікс, 2010. – 520 с.
29. Бородиной О. Н. Поддержка аграрного сектора в системегосударственногорегулированияэкономики : учебноепособие / Под ред. О. Н. Бородиной, Ю. М. Лопатинского ; Институтэкономики и прогнозирования НАН Украины,

ЧерновицкийнациональныйуниверситетимениЮрияФедьковича МОН Украины. – Черновцы : ЧНУ, 2009. – 280 с.

30. Зеркалов Д.В. Политическаябезопасность : монография / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2012. — 1067 с.

31. Афонин Е. А. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : навч. посіб. / Е. А. Афонін, Ю. С. Ганжуров, О. І. Крюков, [та ін.] — К. : Парлам. вид-во, 2008. — 416 с.

32. Венгер Л.А. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Л. А. Венгер, І. О. Галиця за ред. Ю. В. Кіндзерського. — К., 2009. — 928 с.

33. Азарян О.М. Прогнозування та макроекономічне планування в системі державного управління національною економікою : теорія, і практика : монографія / О. М. Азарян, О. О. Шепелев за ред. О.О. Шубіна ; Міністерство освіти і науки України; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського; кафедра маркетингу і комерційної справи. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – 148 с.

34. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи / , В. М. Белінська, В. Г. Бурлака; за ред.. Ю. В. Кіндзерського. — К., 2007. — 408 с.

35. Зеркалов Д.В. Промышленнаябезопасность. ССБТ : справочноепособие : в 3-х книгах. Кн. 3 / Д. В. Зеркалов, Т. Е. Луц. — К. : Основа, 2012. – 240 с.

36. Регулювання ринку земель в Україні: наук. моногр. / А. Г. Мартин. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. — 252 с.

37. Родіонов О. В. Формування та розвиток економічної безпеки підприємств : монографія / Родіонов О. В., Черкаєш А. В. – Луганськ : Янтар, – 2011. – 316 с.

38. Романюк С. Політика регіонального розвитку в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – 342 с.

39. Зеркалов Д. В. Социальнаябезопасность : монография / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 530 с.

40. Афонин Е. А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е. А. Афонін, О.М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. – Х. : Титул, 2008. – 504 с.

41. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

42. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції / за ред. Л. І. Яковенка. – Полтава : Скайтек, 2011. – 368 с.

43. Дорош О. С. Теоретичні засади зонування земель в Україні :

монографія / О.С. Дорош, Н.В. Ісаченко, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, Г. К. Лоїк. — К. : Медінформ, 2011. – 183 с.

44. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі : навч. посібник / Я. Тимків. — Львів : Львівська політехніка, 2011. — 224 с.

45. Тормоса Ю. Г. Ціни та цінова політика. – К. : КНЕУ, 2003. – 91 с.

46. Черныш Е. А. Прогнозирование и планирование / Черныш Е. А., Молчанова Н. П., Новикова А. А., Салтанова Т. А. – М. : ПРИОР, 2004. – 245 с.

47. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І. Я. Чугунов – К. : НІОС, 2003. – 488 с.

48. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика / А. Г. Ягодка – К. : КНЕУ, 2002. – 232 с.

Навчальне видання

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Конспект лекцій

Автор: **КотиковаОлена Іванівна**

Формат 60х84 1/ 16. Ум. друк. арк. 8,7
Тираж 50 прим. Зам №
Надруковано у видавничомувідділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтвооб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.